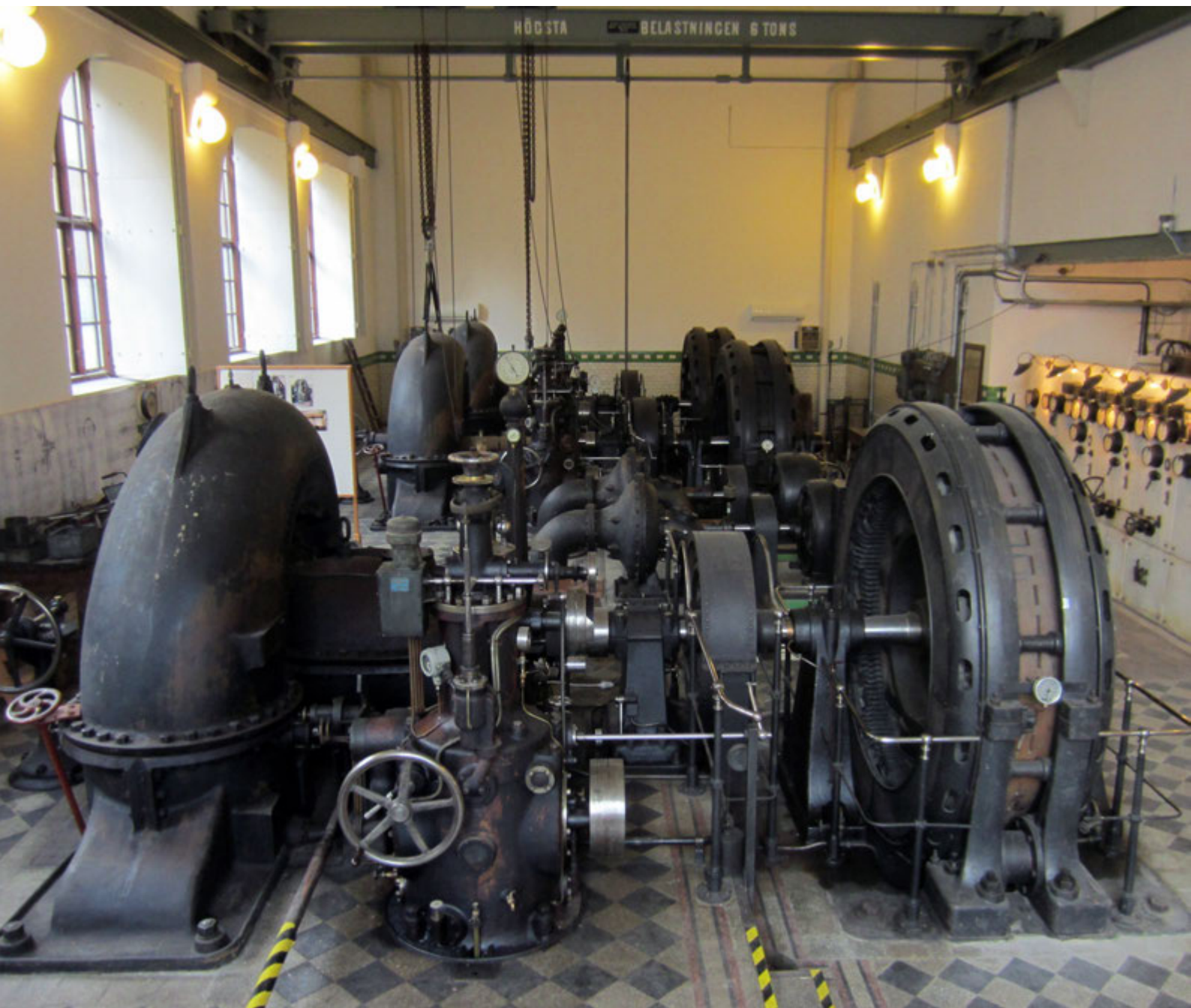

Minnen vid vatten

Inventering av kulturplatser längs Huskvarnaån,
Jönköpings kommun, Jönköpings län.

■ Kulturarv vid vatten

Inventering av kulturplatser längs Huskvarnaån.
Jönköpings kommun, Jönköpings län

Meddelande	nr 2013:29
Referens	Linnea Kallerskog, Jönköpings läns museum linnea.kallerskog@jkgalm.se Rapporten är skriven och redigerad i samarbete med Jönköpings läns museum. 2013. Fel i texten anmäles till Linnea Kallerskog eller Anders Kraft. Jm Jönköpings läns museums arkiv.
Kontaktperson	Anders Kraft, Länsstyrelsen i Jönköpings län, epost anders.kraft@lansstyrelsen.se
Omslagsbild:	Ebbes kraftstation
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Där ej annat anges: Linnea Kallerskog
Kartmaterial	Utdrag ur digitala Fastighetskartan, Historiska kartor och dataset från RAÄ:s försök är återgivna enligt tillstånd: © Lantmäteriet © Riksantikvarieämbetet
ISSN	11019425
ISRN	LSTYFM—13/29-SE
Upplaga	50 exemplar
Tryckt på	Tryckt på Länsstyrelsen, Jönköping, 2013
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	8
Projekt Kultur Aqua – Huskvarnaån	9
Bakgrund	9
Syfte och målsättning	9
Arbetsbeskrivning	9
Förarbete	10
Fältinventering	10
Kulturvärdesbedömning	11
Arbetsformer	14
Samverkan	14
Karaktärisering och klassificering	14
Huskvarnaån	16
Huskvarnaåns vattensystem	16
Huskvarnaån i landskapet	19
Fornfida spår	21
"Kulturlandskap under vatten"	22
Rumlaborg – Norra Smålands centralsäte	24
Huskvarnaån i herrgårdslandskapet	25
Strömsholm	25
Ramsjöholm	26
Kvarnar och sågar	27
Vattenkraft föder storindustri	31
Carlfors Bruk	31
Från Göransbergs handpappersbruk till Stensholms Fabriks AB	32
Ebbes Bruk	33
Huskvarnaån i statens tjänst	34
Krutbruk och fabriker	34
Husqvarna Vapenfabrik AB	38
Kraftstationer	39
Flottningsstationer	43
Vägar och broar	44
Fiske och båtliv	50
Rosendala bryggeri	52
Byk och bad	52
Samlingsplatser	53
Sägner	53
Utvärdering och karaktärisering	54
Utvärdering enligt system Kultur Aqua	54
– Prioriterade kulturhistoriska objekt och miljöer	54
Sammanfattande analys	63
Åtgärdsförslag	63
KARAKTÄRISERING	63

Värden att vårda.....	63
Kartor Huskvarnaån. Prioriterad kultur.	65
Redovisning av inventerade objekt/områden.	70
Inventerade objekt med antikvarisk bedömning och utvärderade områden/objekt.....	112
Kartor Huskvarnaån. Inventerade kulturplatser.	115
Referenser	125
Litteratur	125
Kartor	128
Lantmäteriet: www.lantmateriet.se	128
Riksarkivet.....	129
Webbreferenser.....	129
Bilaga:.....	130
Tidigare genomförda kulturhistoriska utredningar av kulturmiljöer längs Huskvarnaån	130
Riksintressen för kulturmiljövården.....	130
Kulturhistorisk utredning, Jönköpings kommun.....	130

Sammanfattning

Föreliggande rapport presenterar resultaten av kulturhistorisk vattendragsinventering inom ramen för projekt Kultur Aqua i Jönköpings län. Rapporten presenterar inventering av Huskvarnaån. Projektet Kultur Aqua är ett inventeringsprojekt knutet till Länsstyrelsens arbete med miljö kvalitetsmålet **Levande sjöar och vattendrag**. Aktuellt inventeringsprojekt har genomförts i samarbete mellan Länsstyrelsen i Jönköpings län, Länsarbetsnämnden och Jönköpings läns museum. Projektets huvudsyfte har varit att identifiera och dokumentera kulturlämningar i eller i omedelbar anslutning till vattendrag. Vidare syftar projektet till att bygga upp ett kunskapsunderlag för vattendrag med anknytning till främst vattenanknutna kulturhistoriska lämningar och miljöer. Målsättningen har varit att värdera vattendragets kulturhistoriska objekt/miljöer samt karaktärisera vattendraget utifrån modell Kultur Aqua Kulturvärdesbedömning av vattendrag och sjöar.¹

Rapporten är uppdelad i tre delar: Del ett är en allmän kulturhistorisk beskrivning av vattendraget. Del två är analys och utvärderingsdel som bl.a. bygger på inventeringsresultaten, tidigare relevanta inventeringsunderlag samt utvärderingsmodell.² Den innehåller utvärdering och karaktärisering av vattendraget. Rapporten pekar också ut en del framtida åtgärdsförslag. Del tre är katalog/förteckning över inventerade objekt, miljöer med kulturhistorisk kontext samt kartor.

Alltsedan medeltid har Huskvarnaån tagits i anspråk för kvarn- och sågverksamhet. De naturgeografiska förutsättningarna har erbjudit olika former av vattenkraftsutvinning längs ån. I anslutning till Huskvarnafallens nedre delar etablerades förutom kvarnar, även krutstammar och borrhbruk som utvecklades till storindustri. Ån har varit en betydelsefull vattenlänk mellan det inre av Småland och södra Vätterbygden och är kantad av fornlämningar och fornfynd från stenålder till järnålder med den yngre järnålderns bygdegravfält som ansluter till dagens byar och gårdar. Huskvarnaåns dalgång var Tveta härads mest uppodlade huvudbygd under tidig medeltid.³ Ån har ingått i en politisk geografisk maktfaktor alltsedan medeltid, speglat i frälsegårdar och befästa hus. Flera huvudvägar korsade ån, bl.a. eriksgatan och intill vid åns utlopp i Vättern anlades Rumlaborg, norra Smålands centralsäte. Åns forsar och fall gav kraft till en mängd kvarnar, senare krutframställning och vapenfaktori i nationens tjänst, pappersindustrier, flottningsled, mekaniska verkstäder och gjuteriindustri utvecklade till betydande internationella storindustrier. Ån erbjöd ett rikt fiske och har fortfarande värden för fritidsfiske.

Huskvarnaån karaktäriseras som ett komplext vattendrag med olika karaktärer under skilda epoker som innefattar vattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar och miljöer samt vattendrag med komplex struktur av lämningar och miljöer.

Huskvarnaån från sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån till åns utlopp i Vättern föreslås klassificeras som kulturhistoriskt värdefull åsträcka.

¹ Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2009:46.

² Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2009:46.

³ Larsson 1992, s. 96 f.

Projekt Kultur Aqua – Huskvarnaån

Bakgrund

Inventering av kulturplatser längs Huskvarnaån i Jönköpings kommun har periodvis utförts 2006, 2011 och 2012 på uppdrag av enheten Kulturmiljö vid Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen, Länsstyrelsen i Jönköpings län.

Projektet Kultur Aqua är ett inventeringsprojekt knutet till Länsstyrelsens arbete med miljö kvalitetsmålet ”Levande sjöar och vattendrag”. I enlighet med uppställda mål ska fiskevårdsbiologiska åtgärder utföras som möjliggör att fisken ska kunna vandra fritt uppströms i vattendragen till sina ursprungliga reproduktionsområden, vilka kan ha blivit avskurna av olika hinder, som t.ex. vattenanknutna kulturlämningar, bl.a. dammvallar, kraftstationer m.m. De nationella miljö kvalitetsmålen anger vidare att anläggningar med stort kulturhistoriskt värde som använder vattnet som resurs ska fortsatt kunna brukas och sjöars, stränders och vattendrags stora värden för natur- och kulturupplevelser samt bad och friluftsliv ska värnas.

Projektet Kultur Aqua har genomförts i olika samarbetsformer under åren mellan Länsstyrelsen i Jönköpings län, Länsarbetsnämnden och Jönköpings läns museum.

Syfte och målsättning

Projektets syfte var att identifiera och dokumentera kulturlämningar i omedelbar anslutning till vattendrag som kan påverkas av fiskevårdsbiologiska åtgärder. Vidare syftar projektet till att bygga upp ett bredare kunskapsunderlag för vattendragsanknutna kulturhistoriska lämningar och miljöer inom utvalda vattendrag i Jönköpings län. Ett tredje syfte är att skapa ett instrument som tydliggör mångfald, kvantitet och kvalitet av dels de vattendragsanknutna kulturlämningarna men också givetvis av de inventerade vattendragen som helhet.

Målsättningen var att värdera vattendragets kulturhistoriska objekt/miljöer samt karaktärisera vattendraget utifrån modell Kultur Aqua Kulturvärdesbedömning av vattendrag och sjöar.⁴ Resultaten ska utgöra ett handläggarstöd för kulturmiljövården, värdera vattendragets kulturhistoriska värde samt utgöra grund för tydliga former och samverkan mellan kulturmiljövård och natur.

Arbetsbeskrivning

Kultur Aqua startade våren 2004 på initiativ och uppdrag av Kulturmiljö enheten vid Länsstyrelsen i Jönköpings län. Projektet var ett samarbete mellan Länsstyrelsens Kulturmiljö enhet vid Samhällsbyggnadsavdelningen och Fiske, Naturavdelningen samt Jönköpings läns museum. Huskvarnaån inventerades inledningsvis under ett par dagar sommaren 2006. Kompletterande inventering har utförts av författaren 2011 och 2012.

⁴ Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2009:46.

Projekt Kultur Aqua bedrevs 2004–2006 som ett arbetsmarknadsprojekt på initiativ av Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Jönköpings län i samarbete med Arbetsförmedlingen, Länsstyrelsens Naturenhet och Jönköpings läns museum. En inventerare anställdes vid länsstyrelsens Kulturmiljöenhet och tjänsten finansierades med arbetsmarknadsmedel. Tjänsten innehades av Leif Henriksson, vars arbete har utgjort basen i förarbete och fältinventering.

Förarbete

Äldre kartmaterial har utgjort ett värdefullt källmaterial i det förberedande arbetet avseende kartläggning av förekomst av vattenkraftsanknutna verksamheter. Kartorna analyserades inledningsvis med hjälp av kulturgeograf Astrid Eriksson, Länsstyrelsen. Kartuppgifter med anvisad/markerad plats för vattenanknuten lämning eller andra för projektet relevanta iakttagelser överfördes till en ortofotokarta eller en underlagskarta motsvarande ekonomiska kartan tryckt 1984. I ett senare skede har kartinventeringen utförts av författaren genom Lantmäteriets digitala arkiv och georefererats till digitala Fastighetskartan. Vidare har Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS/Fornsök); handlingar i läns museets och länsstyrelsens arkiv; bibliotek; hembygdslitteratur; hembygdsföreningarnas inventeringar; kulturhistoriska inventeringar; industriinventeringar; fiskevårdsinventeringar (inventeringsprotokoll avseende vandringshinder) samt annat relevant referensmaterial granskats.

Fältinventering

Fältinventeringen utfördes som en fornminnesinventering vilken i första hand berörde de lämningar, som haft eller har omedelbar anknytning till vattendraget. Andra lämningar som inte hade direkt vattenanknytning som t.ex. kvarnstigar m.m. har inte konsekvent dokumenterats på grund av tidsbrist.

Fältinventeringen har i huvudsak inriktats på de objekt som framkommit vid förarbetet. I enstaka fall har utvidgade fältrekognoseringar utförts där t.ex. topografiska kriterier i ett vattendrag har antytt lämpliga lägen för vattenanknutna lämningar. De kulturlämningar och kulturmiljöer som bedömdes anmälas till FMIS har beskrivits och klassificerats i enlighet med Riksantikvarieämbetets kvalitetskrav. Dokumentation och registrering har utförts av antikvarie, godkänd som granskare samt godkänd som registrerare.

Föreliggande rapport hänvisar till Riksantikvarieämbetets fornminnesregister Fornsök med RAÄ nr som innehåller mer detaljerade beskrivningar av fornlämningsobjekten. Registret uppdateras och förnyas kontinuerligt och är således ett självklart instrument att använda inför alla typer av mark- och vattenåtgärder.

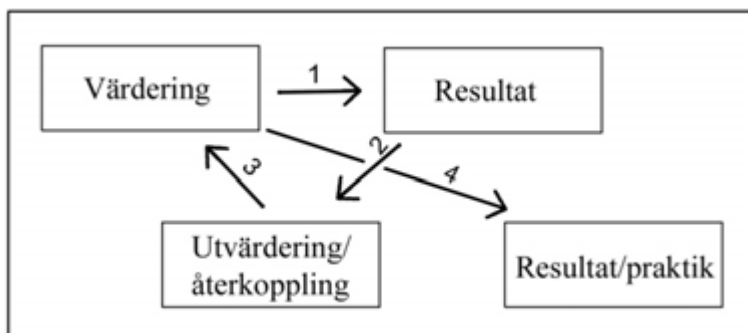
Platsernas läge har registrerats med GPS, i enstaka fall manuellt. En skriftlig dokumentation av platsen har utförts enligt Riksantikvarieämbetets normer med beskrivning och bedömning av fornminnets karaktär, status etc. Ingen byggnadsinventering eller fördjupad beskrivning av befintlig bebyggelse har utförts. Noteringar har också gjorts, dock ej konsekvent, om fiskens möjligheter att ta sig förbi ett ev. kulturhistoriskt hinder. Andra naturobservationer av olika slag har noterats. Digitala bilder har tagits på flertalet av de besökta platserna med syfte att dels dokumentera lämningarna men också för att skapa ett grundmaterial vid handläggarsöd.

Arbetet tog inledningsvis som sin utgångspunkt att utföra fornminnesinventering i vattendragmiljöer. Inventering, dokumentation och sammanställning har dock underhand fått ett bredare anslag där även industribyggnader och miljöer beaktats. Därtill har bedömning av kulturhistoriska objekt och miljöer enligt Kultur Aqua Kulturvärdesbedömning tillförts rapporten i efterhand.

Kultur Aqua-inventeringen har innefattat Huskvarnaåns sträckning från Kungsbro vid sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån till Vättern.

Kulturvärdesbedömning

Vid bedömning av vattendragets kulturhistoriska karaktär har den värderingsmodell prövats som finns presenterad i rapport ”Kultur Aqua System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag”.⁵ För kommentarer och problematisering m.m. kring användandet av modellen hänvisas till rapporten.

Modell över arbetsgången vid användandet av Värderingsmodell.⁶

Värderingsmodell

Värderingstyp	Högt	Medel	Lågt
Dokumentvärde/lämning	8	4	2
Kvalitet	4	2	1
Sällsynthet	5	3	-
Representativitet	5	3	1
Pedagogiskt värde/miljö	4	2	1
Tillgänglighet	3	2	1
Upplevelsevärde	4	3	1
Speciella förhållanden			

Modellen har i viss modifierad form prövats i efterhand mot det inventerade materialet på utvalda objekt och miljöer med olika kulturhistoriska fysiska uttryck och tidsdjup som utpekar vattendragets karaktärsdrag. Givetvis kan fler objekt prövas utifrån värderingsmodellen och användas som ett framtida fördjupat instrument vid kulturhistoriska förstudier, MKB-utredning inte minst i kombination med Kulturminneslagens bestämmelser i samband med t.ex. biologiska återställningsarbeten som berör kulturplatser.

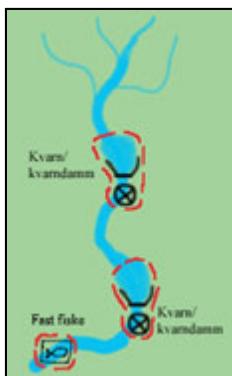
⁵ Länsstyrelsen i Jönköpings län 2009:46, s. 35 ff.

⁶ Länsstyrelsen i Jönköpings län 2009:46, s. 31.

Som bedömningsgrund för karaktärisering av typvattendrag har modellen för karaktärsvattendrag i rapporten ”Kultur Aqua System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag” använts.⁷ Den presenterar fem olika karaktärsvattendrag utifrån ett vattendrags olika naturgeografiska förutsättningar och utnyttjandet av dess vattenkraft. Dessa typvattendrag är:

1. Orörda vattendrag. Inom dessa vattendrag är den mänskliga påverkan minimal och få eller inga spår av mänsklig aktivitet finns (ej återgiven som figur bland nedan presenterade).
2. Vattendrag med ensamliggande lämningar (och miljöer (tillägg förf.)). Vattendraget innehåller spår av mänsklig verksamhet men de enskilda lämningarna har ingen gemensam koppling utöver att de använder samma vatten. Lämningarna kan vara från olika tider eller geografiskt åtskilda.
3. Vattendrag med system av lämningar. Hela eller stora delar av vattendraget innehåller lämningar som bildar ett system som har haft ett syfte, till exempel flottningslämningar.
4. Vattendrag med komplexa lämningar. Det kan vara att ett vattendrag innehåller ett stort antal lämningar med olika funktion som ändå hänger samman och bildar ett system.
5. Vattendrag i en större helhet. De allra flesta vattenanknutna aktiviteter har interagerat med ett omland, men i vissa fall blir kopplingen mellan vattendraget och omlandet ännu tydligare.

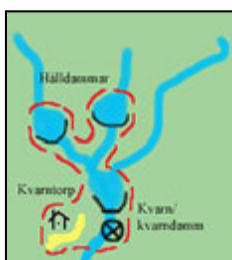
⁷ Länsstyrelsen i Jönköpings län 2009:46.

2: Typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar.

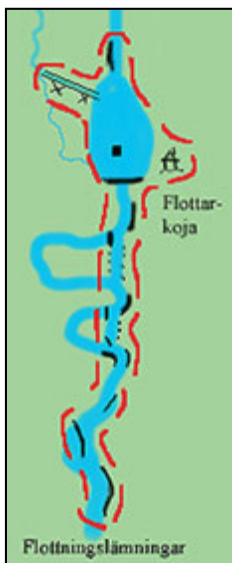
4: Typvattendrag med komplex struktur av lämningar. De enskilda lämningarna kan vara av olika karaktär men deras belägenhet gör att de bildar ett system.

2: Typvattendrag med enstaka vattenanknutna miljöer.

5: Typvattendrag med komplex struktur av lämningar där en tydlig koppling till ett större omland finns.

3: Typvattendrag där lämningar bildar ett system.

Modell efter Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2009:46, s. 32 ff..

I rapporten redovisas tidigare utvärderad kulturhistorisk bebyggelse/industrihistoriska objekt, riksintressen, industrihistoriska objekt eller miljöer (Länsstyrelsen 1989 Klass 1–3) och andra inventeringar, sammanställningar samt tidigare registrerade fornlämningar (RAÄ nr) med antikvarisk bedömning. Inga nya ytterligare graderingar av inventerade objekt har gjorts inom ramen för Kultur Aqua-inventeringen i denna rapport. Däremot har vissa objekt/miljöer prioriterats som värdefulla kulturhistoriska objekt/miljöer oavsett om det rör sig om lämningar eller som kvarstående byggnader m.m.

Värderingskriterier Länsstyrelsen 1998: Klass 1: Kulturhistoriskt intressant miljö. Klass 2: Industrimiljö representativ för en branschs kontinuitet. Klass 3: Förändrad miljö. Förfallen eller ruin.

Arbetsformer

Tidiga samråd mellan olika intressenter som Kultur – Natur. Viktigt att kulturmiljön kommer in i tidigt stadium vid t.ex. biologiska återställningsarbeten. Kulturfrågor ska vara en naturlig del i fiskevårdsrestaureringarna. Viktigt med inarbetade rutiner. Antikvarisk expertis tar fram kulturhistoriska underlag och upprättar kulturhistoriska analyser inför exploateringsinsatser av olika slag som visar vad planerade fiskevårdsåtgärder kan medföra för vattendragets kulturmiljö – enligt Kulturminneslagen (KML): Arkeologisk utredning; Arkeologisk Förundersökning. Kulturhistorisk Förstudie; Miljökonsekvensbeskrivning. För fördjupning och förtydligande av KML och fornlämningsbegreppet i Kultur Aqua inventering hänvisas till Anders Krafts rapport, **Minnen vid vattnet** (2011:26).⁸

Riksantikvarieämbetets fornminnesskikt är ett självklart verktyg i den samhällsplanering som berör vattendragen.

Samverkan

Samverkan Kultur – Natur – Turism. Tag vara på och utveckla ytterligare tillgänglighet och information kultur - natur via stigar och vandringleder längs vattendragen. Vattendrag har många attraktionskrafter ur aspekter som kulturbringare, naturupplevelser och friluftsliv.

Karaktärisering och klassificering

Huskvarnaån karaktäriseras som ett komplext vattendrag med olika karaktärer under skilda epoker som innefattar vattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar och miljöer samt vattendrag med komplex struktur av lämningar och miljöer.

Huskvarnaån från sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån till åns utlopp i Vättern föreslås klassificeras som kulturhistoriskt värdefull åsträcka.

⁸ Länsstyrelsen i Jönköpings län, 2011:26.

Huskvarnaån. Översikt över inventerad åsträcka från sjön Ylens utlopp i ån till Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Utsnitt ur Terrängkartan. Skala 1:125 000.

Huskvarnaån

Huskvarnaåns nedre lopp (nedanför Huskvarnafallen) har förr benämnts **Hvmlarum åå** (1406)⁹ och **Humla** av Humlarum efter det gamla namnet på Rosendal. Huskvarna skrevs **Hwsqwærnen** ca 1525 efter en kvarn belägen vid fallet. Förleden 'hus' (befäst) hus, fästning avser borgen Rumlaborg. Ordet är en äldre benämning på befästning/borg. Efterledet **qwærn** är 'kvarn'.¹⁰ Namnet Huskvarna relateras till 'Huset Rumlaborgs kvarn'. Huskvarnaåns nedre del benämndes förr **Storåa** och **Storån**. Det senare kan utläsas på en historisk karta från 1753,¹¹ ”...maden Emellan Storån och Smedernas kåhlgårdar och hampland bestående af god bärande starrwall”. Ån benämns **Husåhn**¹² i dess övre lopp (1702). Flera andra ortnamn längs ån har också koppling till vattendraget, som t.ex. Rönjane efter **rynja** som betyder 'braka, dundra' ursprungligen efter åns forsar,¹³ Strömsholm med förledet **ström** 'forsande vattendrag' efter Huskvarnaån,¹⁴ f.d. Strömmatorpet vid Stensholms Industrier.

Huskvarnaåns vattensystem

Huskvarnaån avvattnar ett 663 km² stort område med förgreningar upp på den småländska höjdplatån över 300-metersnivån där ån har sin akällor. Ån avvattnar de större sjöarna Ylen, Stora och Lilla Nätaren. En av de allra yttersta utposterna är Göljarydsgölen (319 m ö h) i Almesåkra socken, Nässjö kommun, ca sex mil fågelvägen till Vättern. Nivåskillnaden från sjön Ylen (251 m.ö.h.) till Vättern (88 m.ö.h.) är 163 meter. Huskvarnaån är ett av Vätterns största tillflöden.

⁹ Svensk Uppslagsbok 1949. Bd 13 s. 989.

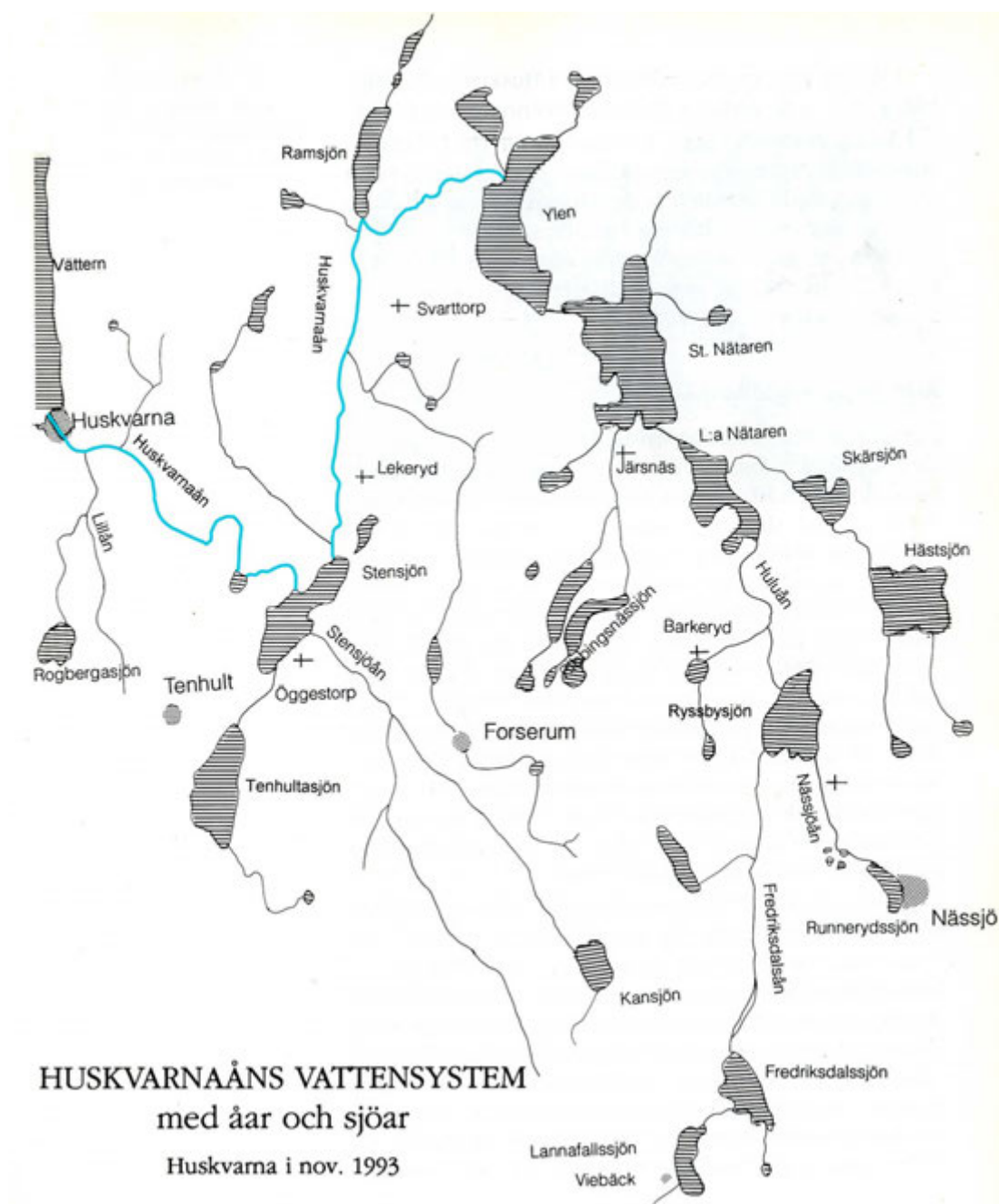
¹⁰ Agertz 2008, s. 121, 182.

¹¹ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Geometrisk karta, 1753, Huskvarna Södergård 1, Hakarps sn. Akt 06-hvs-3.

¹² Berglund 1991, s. 23 med vidare hänvisning.

¹³ Agertz 2008, s. 186.

¹⁴ Agertz 2008, s. 208.

Huskvarnaåns vattensystem. Karta ur Huskvarna Hembygdsförenings årsbok, Vår hembygd, 1993.¹⁵

¹⁵ Hallerstig 1993, s. 7.

Bäverns framfart vid Huskvarnaån i Stensholm för ett par år sedan. Foto 2012.

Huskvarnaåns västra del utgörs geologiskt av en ravin som skär i öst-västlig riktning genom Huskvarnaberget, en förkastningsbrant vars berggrund består av kalkrik grönsten och som stupar brant ned mot Vättern. Branten ingår de s.k. Östra Vätternbranterna som sträcker sig från Tenhult i söder till Omberg i norr. Öster om förkastningsbranten vidtar en bred dalgång som norrut når till Ramsjön.

I Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua et hodierna* (Det forna och nuvarande Sverige) är Huskvarnafallen avbildade, dock med perspektiv som inte fullt ut överensstämmer med verkligheten, men också namngivna; som **Slipstensfallet**, **Rosendalafallet** och **Kvarnfallet**. Det största fallet är Slipstensfallet med 25 meters fallhöjd. Jättegrytor finns på åtskilliga ställen vid fallen. Nedanför fallen var åns ström strid till en bit nedströms Kvarnbron och det var i huvudsak denna sträcka av ån, den s.k. Kvarnströmmen, som alltsedan medeltid gav kraft åt kvarnar och senare anläggs krutstampar, hammarsmedjor och borrhuk. Innan kraftstationerna anlades beräknar man att vattenföringen var ca tre kubikmeter/sekund. Idag uppskattas den i genomsnitt till ungefär fem kubikmeter/sekund. Ökningen beror på att angränsande mossar och åkrar har utdikats och mer vatten har letts ut i ån.¹⁶ Huskvarnafallen reglerades och byggdes senast ut 1969 till en fallhöjd på 116 meter. Regleringsmöjligheter av vattennivån finns idag vid Kungsbro, Ramsjöholm, Carlfors, Stensholm och Ebbesdammen. Stensjön är sänkt med 1,8 meter sedan 1848 för utvinnandet av odlingsmarker. Huskvarnaån är från sjön Ylens utlopp i ån och nedströms längs långa sträckor djupgrävd och rensad. Flera äldre kvarnfall har undanröjts för att skapa bättre vattenflöde till kraftstationerna nedströms.

¹⁶ Karlsmo 2010, s. 21.

Huskvarnaån i landskapet

Huskvarnaåns slingrande åfåra i dalgången vid Djuvarp och Roestorp i Svarttorps socken, Jönköpings kommun. Foto från Söder. I nordöst är Roestorp bakom Roestorpagölen, en utvidgning av Huskvarnaån. Djuvarp ligger på motsatt sida av ån, i nordväst. I nivå med bebyggelsen kantas ån av ett pärlband av förhistoriska gravar och gravfält främst från äldre och yngre järnålder. I bakgrunden åt norr skimtar Ramsjön. Området med Djuvarps herrgård och Roestorps bymiljö i Huskvarnaåns dalgång utgör riksintresse för kulturmiljövården, nr 73 i Jönköpings län.¹⁷ Flygfoto av L.G. foto – Leif Gustavsson.

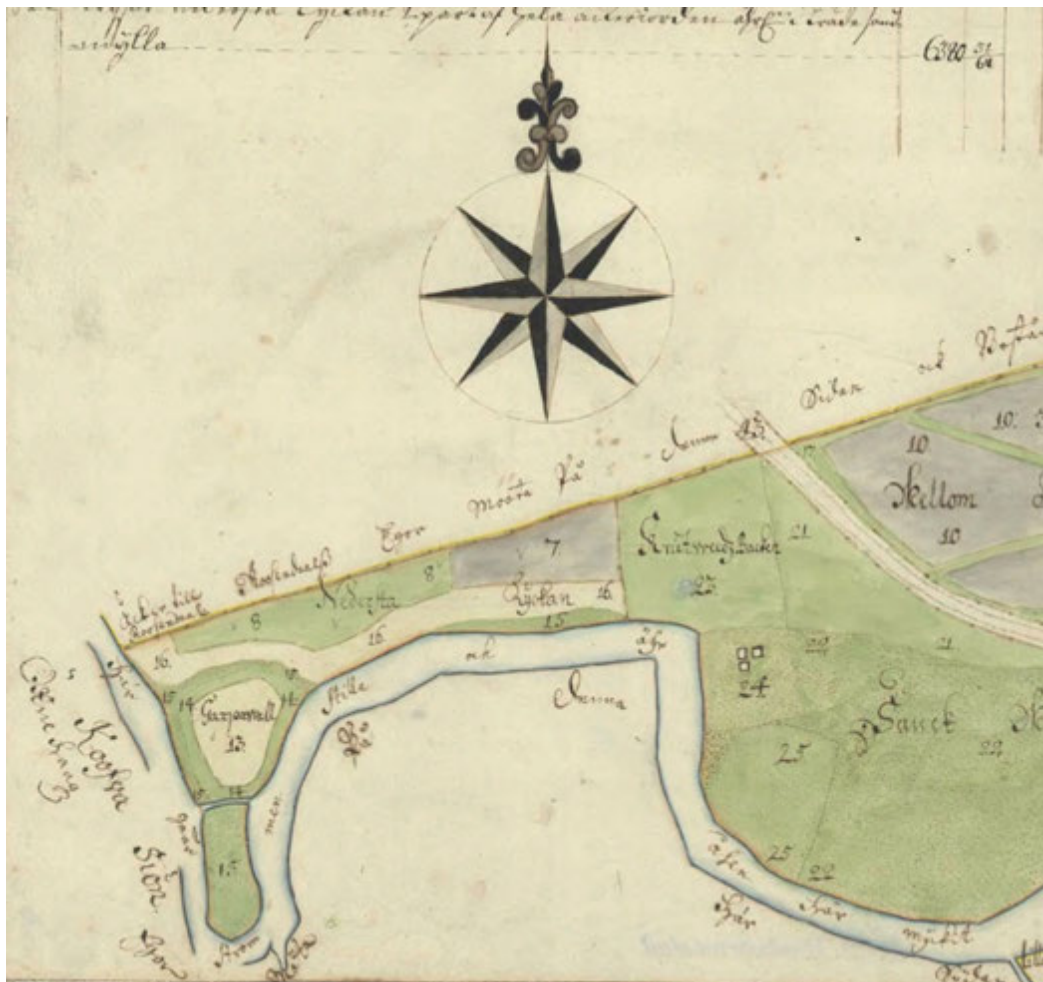
Från Ylen slingrar sig Huskvarnaån genom Strömsholms odlingsmarker som här och var bryts av utmarksområden med småbergig skogsmark. Från Ramsjöholm öppnar sig landskapet med vidsträckt odlingsmarker som breder ut sig i åns dalgång som här och var bryts av ett småskaligt odlingslandskap med impediment, röjningsrösen och mindre odlingslotter. Åns övre lopp har ett stilla flöde med meandrande lopp och bildar här och var så kallade korvsjöar. Vid vårflod översvämmas odlingsmarkerna vilket minner om de mader och sankängar som förr gav värdefullt tillskott av bete och hö. Maderna är idag till stora delar utdikade men betas bitvis ännu och skapar därigenom uråldriga avtryck av ängs- och betesdrift. Madängens betydelse längs Huskvarnaån fångas i de historiska kartorna, vilka visar hur de nogsamt fördelats på hemmanen efter uråldriga ägorätsprinciper. Madängarna var viktiga för hemmanets eller gårdens djurhållning. Namnet ”Maderna” återfinns på ekonomiska kartan utmed ån norr om Stensjön. De för odling så gynnsamma jordarna i Huskvarnaåns dalgång består i huvudsak av isälvsediment samt morän med inslag av lera enligt SGU:s jordartskarta.

Nedanföör förkastningsbranten i Huskvarnadalen hade ån förr en livligare ström till nedströms Kvarnbron. Härifrån var (och fortfarande är) åns fallhöjd ringa ut mot Vättern och ån har ett stilla meandrande flöde, förr omgiven av bl.a. madängar och kålgårdar. Här mynnar också Lillån ut i Huskvarnaån som vidgar sig och bildar Kåvasjön. På en avmätningsskarta över Huskvarna från 1702 beskrivs Huskvarnaån nedströms Kvarnbron vara mycket lugn med stilla ström.¹⁸ Kåvasjön beskrivs på samma karta som ”en diúp Hölg och Stilla Watn” och vid Lill-

¹⁷ Länsstyrelsen 1996, s. 200 ff.

¹⁸ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E 52-1:1.

låns mynning i ån är noterat: ”här myckit liûûng”. Huskvarnaån har under senare tid rätats ut från Lillåns utlopp till Kåvasjön. Den gamla åfåran ligger dold under delar av fotbollsplan och kyrkogård. Sålunda tog ån en nordligare sväng och rundade sedan den mot söder i ån utskjutande udden där Garpa skans anlades. På äldre kartor, t.ex. 1646¹⁹ och 1702²⁰ syns åns tidigare sträckning och på 1702 års karta finns skansen inritad med vallgrav. Nedströms Kåvasjön omgavs ån förr av träskmark, som på åns norra sida fram till Rumlaborg benämns ”mässe” på karta 1646.²¹

Utsnitt av karta geometrisk avmätning över Huskvarna 1702. Garpa skans är på kartan antecknat som *Garpawall*, vid denna tid nyttjad som ängsmark. Här syns Huskvarnaåns tidigare åfåra som nu ligger dold under fotbollsplan och kyrkogård.

Huskvarnaån hade förr ett rakare utlopp i Vättern vilket till exempel framgår av en äldre geometrisk karta från 1646 (Sanna och Rosendal).²² Vid en genomgång av äldre kartor över Huskvarnaån är den äldsta som hittills framkommit och som visar motsvarande dagens svängda åmynning daterad 1794, Storskifte på Rosendals ägor.²³ Strömmar och sandförflyttningar skapade stora problem för båttransporterna utanför åmynningen. Som skydd för Vätternvågor, erosion och sanddrift har det på senare tid fyllts ut med sand samt slagg från Vapenfabriken.²⁴

¹⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71. 99-100.

²⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E 52-1:1.

²¹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71. 99-100.

²² Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100; Geometrisk avmätning, Sanna (Sanda) 1646. Ljungarums socken. Akt E141-16:e2:123-24.

²³ Storskifte 1794. Huskvarna stad. Akt E52-E:4.

²⁴ Bergenblad 1981, s. 22.

Fornfida spår

Landskap med lång kontinuitet av bosättningar utmed Huskvarnaån. I förgrunden skymtar snöklädda gravhögar i ett av de två järnåldersgravfälten vid Stensholm. I bakgrunden skymtar bebyggelsen till Stensholm. Längre bort i SV är Huskvarnaån och det medeltida Stensholm. Foto 2012, från NÖ.

Huskvarnaåns övre källflöden och huvudfåran omgärdas av förhistoriska fornlämningar och fornfynd, representerande samtliga arkeologiska förhistoriska perioder från stenålder till yngre järnålder. Närmare 950 fynd av stenyxor och flintartefakter från tidsperioden mellan- och sen-neolitikum har dokumenterats och tillvaratagits i Huskvarnaåns och Vätterns vattenområde, motsvarande 16 % av länets sammanlagda stenåldersindikationer.²⁵ Det stora antalet fynd betyder åns betydelse för människans tidigaste kolonisation av dessa trakter och vittnar om vattendragets betydelse ur kommunikationssynpunkt och näringsfång; förutsättningar för tidiga bosättningar. Bronsåldern kännetecknas av rösen spridda på moränhöjderna ovan dalgången. Den äldre järnålderns bygder representeras av gravar och gravfält med resta stenar och domarringar och den yngre järnåldern företräds av gravfält med runda stensättningar och högar. Vid Roestorp och längre söderut utefter Huskvarnaån vid Rönjane i Svarttorps socken finns fyra yngre järnåldersgravfält längs åns östra sida. Den äldre järnålderns gravfält ansluter till den yngre järnåldern, vilket ger en bild av kontinuerliga bosättningar under kanske stora delar av järnåldern. Roestorp och Rönjane är också ålderdomliga bebyggelseenheter med rötter i medeltid; äldsta skriftliga bebyggelsebeleg är 1431 respektive 1348.²⁶ Längre nedströms vid Stensholm (Hakarps socken), är två yngre järnåldersgravfält norr om ån och Ådalsvägen, varav det största utgörs av minst 75 gravar.²⁷ Markerna utmed Huskvarnaån har varit attraktiva för bosättningar i anslutning till den gräs- och vasstäckta ådalsbotten med möjligheter till beten och insamling av vinterfoder till boskap.

²⁵ Löthman 1988, s. 16.

²⁶ Agertz 2008, s. 180, 186.

²⁷ RAÄ Hakarp 17:1, 22:1.

"Kulturlandskap under vatten"

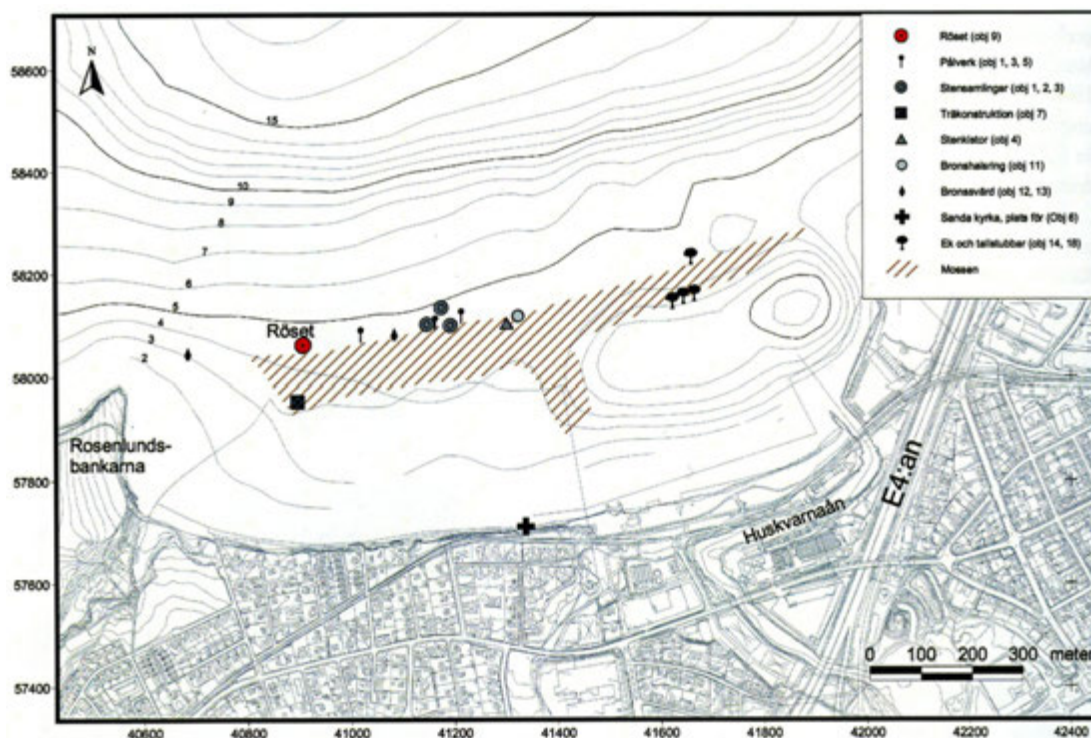
Marinarkeologisk dokumentation av lämningar i Huskvarnaviken utanför Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Dykaren befinner sig på fyra meters djup vid kanten av en torfmosse med bl.a. en roffast furustubbe.²⁸ Foto: Johan Rönnby.

I Huskvarna har flera fynd av stenyxor hittats som antyder boplatser under stenålderns yngre period utmed Huskvarnaåns utlopp. I Vätternäs har spåren efter den äldre järnålderns boplatser uppdagats i villaområdets trädgårdar där man funnit både härdar och stolphål efter boplatser.²⁹ Utanför åns utlopp i Vättern döljer sig ett säreget kulturlandskap som bevarats tack vare Vätterns vatten och den landhöjning som fortfarande pågår sedan inlandsisen smälte undan för drygt 10 000 år sedan. Landhöjningen i norra änden av Vättern är större än i söder och i Huskvarna - Jönköpingstrakten höjs vattenytan med ungefär 1 mm/år. Detta har medfört att markområden med förhistoriska strandnära boplatser, gravar och anläggningar från stenålder till medeltid har kommit att hamna under Vätterns vatten och på så vis blivit "konserverade" under speciella betingelser. Flera fasta konstruktioner som till exempel pålrader ¹⁴C - daterade till 700–900 e. Kr. och 1200–1300 e. Kr. och stenkistor daterade till 800–1000 e. Kr. finns 300 meter utanför dagens strandlinje i linje med åns tidigare utlopp. Möjligen rör det sig om bryggkonstruktioner och pålspärrar. Därtill har två bronsålderssvärd och en halsring från bronsålderns yngre period hittats på Vätterns botten. Fynden kan knytas till bronsålderstida offerritualer. På fyra meters djup finns dessutom ett till stora delar av sten uppbyggt gravröse från bronsåldern.³⁰ Södra Vätterbygden representerar en sällsynt rik och geografiskt omfattande bronsålderbygd, knuten till mossar, sjöar och vattendrag samt viktiga kommunikationsstråk som här förenat bygder och kulturmöten.

²⁸ Nordström & Rönnby 1996, s. 7,19; Gutehall 1997, s. 67.

²⁹ RAÄ Jönköping 225, 226. www.fornsök.se

³⁰ Gutehall 1997, s. 58 ff; Nordström & Rönnby 2005; I Huskvarna Hembygdsförenings årsböcker Vår Hembygd finns flera artiklar om fynden i Huskvarnaviken skrivna av Harry Bergenblad; RAÄ Jönköping 140:1-4, Hakarp 92:1.

Ett kulturlandskap under vattnet på Vätterns botten i Huskvarnaviken.³¹ Den pågående landhöjningen i Vätterbygden är högre i norra änden av Vättern än i södra och sjön tippar därmed åt söder. Den olikformade landhöjningen medför att i Huskvarna- och Jönköpingstrakten stiger Vätterns yta årligen med ungefär 1 mm/år. På tusen år har Vätterns yta höjts med ungefär en meter. Kartan visar topografin med enmeterskurvor av Vätterns botten i Huskvarnaviken. Det skrafferade öst-västliga stråket markerar utbredningen av en torvmosse. Det forna markområdet har under årtusenden successivt kommit att höljäs av Vättern. På sjöbotten, ungefär 200–400 meter norr om nuvarande strandkant, finns anläggningar från 700–1000 e. Kr efter bl.a. pålverk och stenkistor som kan vara lämningar efter bro eller brygga i anslutning till Huskvarnaåns dåvarande mynning.³²

På fyra meters djup på Vätterns botten ungefär 350 meter ut (N) från stranden och en knapp kilometer VNV om Huskvarnaåns mynning ligger en anläggning som preliminärt tolkats som ett gravröse. En marinarkeologisk provundersökning av röset företogs 2003 och träkol från trädslaget ask har genom ¹⁴C-analys daterat anläggningen till perioden äldre bronsålder, period 2, 1500–1300 före Kristus. Röset är 17–20 meter i diameter och två meter högt. Alternativ tolkning av anläggningen, nämnd i undersökningsrapporten, är en s.k. crannog – en konstgjord ö – vilken kan haft roll som offerplats. Botanisk analys visade att röset var anlagt i en miljö bestående av alkärr vid Vätterns forna strandkant innan dess vågor nådde fram.³³ Karta efter Nordström & Rönnby 2005 med hänvisning till Nordström och Rönnby 1996.

Den yngre järnålderns centrala bebyggelseenheter avspeglar, om än ofullständigt, den medeltida bebyggelsestrukturen. Under tidig medeltid var Huskvarnaåns dalgång Tveta häraads centralbygd, den representerade häradets mest uppodlade arealer.³⁴ Jordmånen i dalgången är lerblandad och anses som synnerligen bördig och på sina håll motståndskraftig mot torka, vilket bör ha skapat goda förutsättningar för odling av de flesta grödorna. Det finns en rad medeltida belägg på bebyggelse längs Huskvarnaån, bl.a. kan nämnas Strömsholm eller Åfällan (1450-tal), Ramsjöholm, 1379, Djuvarp (1394) och Stensholm (1482).³⁵ Stensholms föregångare var Rethe(s)halum (1362), Rädishälla (1401)³⁶ som under medeltiden låg knappt

³¹ www.fornsök RAÄ Jönköping 140:1-4; Jönköping 99:1-2; Hakarp 92:1-2.

³² Gutehall 1997, s. 63 ff.

³³ Nordström & Rönnby, 2005.

³⁴ Larsson 1992, s 96.

³⁵ Agertz 2008, s. 232, 177f, 80, 205.

³⁶ www.sofi.se/ortnamnsregistret

På home i Huskvarnaån finns bebyggelseämningar från det medeltida Stensholm. I bakgrunden skymtar det yngre Stensholm. Foto från SV. Arkivbild: Jm 88/18:778.

500 meter sydväst om nuvarande gård, på en holme där vissa delar av berg i dagen når sex meter över Huskvarnaån. Här låg en medeltida sätesgård eller s.k. fast hus omgivet av våtmark och en vallgravsliknande anläggning. Än idag finns husgrunder kvar och vallgravsspår.³⁷

Kristnandet i bygden avspeglas bl.a. genom ett fynd av byggnadsdetaljer från en stavkyrka daterad till 1100-talets mitt som påträffades vid renoveringsarbeten i nuvarande Hakarps kyrka (från slutet på 1600-talet).³⁸ Fyndet belyser en tidig kyrkobyggnad i socknen. Stavkyrkorna var de första kristna kyrkorna som uppfördes på 1000–1100-talen, ofta på initiativ av en lokal storman.

Fram till 1556 omfattade Sanda socken hela området kring Huskvarnaåns utlopp. Sockencentra med kyrka låg knappt 800 meter öster om Huskvarnaåns nuvarande utlopp. Kyrkan uppges ha ödelagts på 1500-talet och Sanda socken delades mellan Hakarps, Ljungarums och Rogberga socknar.

RUMLABORG – NORRA SMÅLANDS CENTRALSÄTE

Södra Vätterbygden utgör topografiskt ett strategiskt landskapsavsnitt där natur och topografi skapat särskilda förutsättningar för naturresursutnyttjande, maktutövning och kommunikation. Vid Vättern sydspets sammanstrålade de stora huvudvägarna. Nedanför branten ut mot Huskvarnaåns mynning i Vättern låg Rosendal (1481), som tidigare hette Humblarum. Rumlaborg uppfördes på 1360-talet på Humblarums mark vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern och vid vägmötet. Borgen blev ett viktigt administrativt säte

³⁷ RAÄ Hakarp 29:1-4.

³⁸ Robin Gullbrandsen, www.jkpglm.se Blogg/Byggnadsvård på Jönköpings läns museums webbplats "Hussvampen avslöjade stavkyrka".

Rumlaborg vid Huskvarnaån. Kopparstick i Erik Dahlberghs Suecia Antiqua et Hodierna. 1708.

för norra Småland, centrum för Rumlaborgs län, omfattande Tveta, Vista och Norra Vedbo härad. Borgen anlades i ett strategiskt geografiskt läge vid mötet mellan östra och västra Holavedsvägarna och härifrån tjänade borgen som spärrfäste och försvar av södra Vätterbygden och det inre av svenska riket. Rumlaborgfästningen brändes år 1434 men återuppfördes. År 1464 intogs borgen efter belägring. År 1529 utsattes den för uppror. Borgen anses ha haft viss funktion fram till början av 1600-talet.

Ett yttre försvarsfäste för kommunikationsled och Rumlaborg var Varpa skans som lär ha anlagts knappt fyra kilometer norr om Rumlaborg längs västra Holavägen vid ett smalt pass mellan berget och Vättern.³⁹ Ett annat försvar för Rumlaborg och vägarna var Garpa skans, 600 meter öster om borgen, på Kåvasjöns östra sida och norr om Huskvarnaån. Skansen var förlagd på en utskjutande udde i ån. Skansen utgjorde ett sydligt och östligt försvar till Rumlaborg. Platsen motsvaras numera av gravkapellet på Huskvarna kyrkogård. Här kan man se delar av den forna, numera torrlagda åfåran.

Huskvarnaån i herrgårdslandskapet

Under 1600-talets skedde en rad etableringar av säterier vilka kom att skapa avtryck i 1600-talets och senare tiders landskap. I Huskvarnadalen etablerades flera sätesgårdar som t.ex. Stensholm och Ramsjöholm. Etablerandet av säterier här i Huskvarnaåns dalgång kan förklaras med den bördiga jordmånen och det politiska maktlandskapet som södra Vätterbygden alltsedan medeltid utgjort med jordinnehav av kronan, kyrkan samt frälset.

STRÖMSHOLM

Strömsholms Herrgårdsbyggnaden är belägen på en höjd omedelbart norr om Huskvarnaån. En arealavmätning från 1851 över Strömsholm visar här ett avvikande vattenlandskap än dagens med bl.a. en kvarn- och sågdamm skapad genom uppdamning och utvidgning av Huskvarnaån strax söder om säteribyggnaden, uppströms bron. På kartan syns också huvudbyggnaden med flyglar, trädgård och parkanläggning samt omgivande gården, åkrar och

³⁹ RAÄ Hakarp 13:1.

Utsnitt av karta arealavmätning Strömsholms herrgård 1851. Herrgården med omgivande park och odlingsmark när Huskvarnaån som vid denna tid här är utvidgad till en kvarn- och sågdamm i herrgårdslandskapet. Utmed ån nedströms (väster om) dammfästet och bron är såg, kvarn och bränneri m.m. (Kartans N-pil syns nere till vänster).

mader vilka idag är omformade till vidsträckt odlingsmark. Herrgården med omgivande park och odlingsmark när Huskvarnaån som vid denna tid är utvidgad till kvarn- och sågdamm, vilket skapade ett estetiskt uttryck i herrgårdslandskapet.⁴⁰

På Strömsholm finns en bränneribyggnad belägen utmed ån nedanför herrgårdsbyggnaden. Byggnaden är en större träpanelad byggnad i falu rödfärg, försedd med vitmålade utsirade fönsterfoder, uppförd omkring 1800-talets förra hälft. Omedelbart intill låg förr kvarn och såg. Dessa är nu i ruin.

RAMSJÖHOLM

Säterierna etablerades i exponerade lägen, på höjder, ofta med vattenkontakt, eller vid tilltalande läge intill sjöar eller större åar. Ett exempel härpå är Ramsjöholm, vars corps-de-logi är förlagd vid Ramsjöns sydspets på ett av vatten avgränsat markområde mitt emellan Huskvarnaåns utlopp i Ramsjön i öst och Ramsjöns utlopp

⁴⁰ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Arealavmätning, Strömsholm 1851. Akt 06-sva-40.

Ramsjöholm enligt Thersner. Planschverk 1817-1867. Huvudbyggnaden sedd från norr, Ramsjön i förgrunden.

Efter borttagandet av frälsetvånget i början av 1800-talet genomförde nya och ofta kapitalstarka ägare av säterierna bl.a. förnyade byggnadsbestånd, utvidgade odlingsmarker och praktfulla trädgårds- och parkanläggningar. En del av detta avspeglas t.ex. i Ramsjöholm; 50 tunnland ny odlingsmark röjdes i ådalen söder om herrgården på åns västra sida i slutet på 1800-talet.⁴¹ Den allra bästa jorden anses dock vara öster om ån.

Kvarnar och sågar

Huskvarnaåns har gett kraft för mångsidiga vattendrivna verksamheter. Som äldst känner vi till kvarnar, sågar, vantmakeri, krutstampar, hammarsmedjor, borrhruk, pappersbruk, benstamp m.m. vilka skapat grogrund för senare bärkraftiga industrier och företagsutveckling.

Åns omgivande jordbrukslandskap med god jordmån för odling och jordbruksproduktion har skapat behov av kvarnar. Sammanlagt har ett knappt 20-tal kvarnplatser dokumenterats i Aquaprojektet längs ån utifrån uppgifter om skvaltkvarnar och hjulkvarnar till säteriernas och Huskvarnas större anläggningar. Längs åns övre lopp vid Strömsholm och Ramsjöholm har funnits kvarnar och sågar. Vid Ramsjöholm, tidigare Ramsjö, fanns kvarn redan under senmedeltid.⁴² Kvarnarna på Ramsjöholm var på 1600-talet förlagda i Huskvarnaåns förgreningar enligt kartor från 1684 och 1694. Mjölkvaren beskrivs gå med underfall, 2 1/2 alnar högt fall och kunde gå år och dag med daglig tillförsel av mäld. Sågkvaren gick endast höst och vår. Den sista kvarnen på Ramsjöholm var i drift in på 1950-talet.

Längs inventerad åsträcka återstår idag två kvarnbyggnader. Dessa är från 1800-talet; Viskvarn vid Lillån och kvarnen vid Rammbro i Lekeryd. Viskvarn har delar av inredning en kvar medan Rammbrons kvarnmaskineri är borta. Däremot inrymmer den ett litet elkraftverk.

⁴¹ Vejde 1921, s. 116.

⁴² Vejde 1921, s. 131 ff. Med vidare hänvisning till dokument, original i Riksarkivet.

Viskvarn i Lekeryds socken vid Lillån, ett biflöde till Huskvarnaån. Den enda kvarnbyggnaden med delar av kvarninredningen bevarad längs inventerad åsträcka. Foto 2011 från N.

Kvarnmiljön vid Rammbro i Lekeryd. Foto 2010, från NV.

Utmed kvarnströmmen strax uppströms Rammbro fanns förr minst fyra kvarnar enligt de historiska kartorna. Kvarnen vid Rammbro finns omnämnd vid 1600-talets kvarninventeringar. Kvarndrift pågick här fram till 1976. Fallhöjden var 2,8 meter och ån gav också kraft till en såg.⁴³ Såg vid Rammbro finns omnämnd redan 1409.⁴⁴

Mjölkkvarnarna har många gånger avlöst varandra och understundom byggts om och ut till större kvarnar med därtill sågar och på flera av de gamla kvarnställena uppfördes senare industrier och kraftstationer. I Kungliga kvarnkommissionens inventering 1697 noterades Hakarps

⁴³ Vår hembygd s. 27.

⁴⁴ RAÅ Lekeryd 110:4.

sockens kvarnar, varvid anges en förfallen kvarn till Fagerslätt vars vattenfall arrenderades av knivsmeder från Jönköping till drivning av slipstenar.⁴⁵

Vid Ebbes kvarn fanns även en såg. Den finns inprickad på karta, ägomätning Fagerslätt 1781⁴⁶ och uppströms vid Stensholm anlades en såg för pappersbrukets räkning på 1800-talets mitt. En ångdriven såg fanns i bruk i anslutning till tegelbruket vid åns utlopp i Vättern. Ingen såganläggning finns kvar idag längs inventerad åsträcka.

Ebbes kvarn och såg nedanför Jutafallet vid Huskvarnaån. Foto från V. Joacim Jaeger, 1860. Arkivbild, Jm 90/2:1105.

Kvarnnäringen längs Huskvarnaåns nedre lopp kan genom historiska källor spåras till medeltid. Utöver de indirekta indikationer vi har genom namnformen Huskvarna härrör den äldsta kända källan enligt Bergenblad från 1406; ett donationsbrev vari kvarnarna i ån finns omnämnd.⁴⁷ Äldre belägg är också ”Husqvernen” (1528), ”Rosendall och qwarnenn” (1542).⁴⁸

⁴⁵ Johansson 1966, s. 50.

⁴⁶ Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätning, Fagerslätt nr 1, 1781, Hakarps sn. Akt E46-10:1.

⁴⁷ Bergenblad (1957) 1958, s. 22.

⁴⁸ Bergenblad (1957) 1958, s. 22.

Geometrisk karta över Rosendal 1646 med kronans mjölkvarn (Nr 2) Krutstamp (Nr 3). På kartan syns Huskvarnaåns tidigare raka utlopp i Vättern.

Äldre belägg för namnformen Huskvarna är enligt Agertz **Hwsqwærnen** ca 1525 (**Huβquarn** 1542, **-quernen** 1549, **-quarnn** 1643).⁴⁹

Genom de historiska kartorna från 1600–1800-talen är det möjligt att lokalisera platserna för mjölkvarnarnas och de andra vattendrivna verksamheterna knutna till kruttillverkning och vapentillverkningen. En av de äldsta kvarnplatser som är möjliga att lokalisera genom kartmaterial är kronans kvarn inprickad och beskriven på en geometrisk avmätningsskarta över Rosendal, 1646, på åns södra sida och angivet med följande text ”Husqwarnar” ”ähr een croneqvarn och straxt der hoos på holmen ähr mölnarestugun belägin, brukas och så vnder samma quarn een engh med samma numero om 5 laß höö” (2).⁵⁰ Vidare anges att till Rosendal skattehemman hörde ”En qwarn till samma gårdh”(1) utan markering. Vid tiden kring 1689–1692 förvärvade kronan Huskvarna Södergård med strandrätt med därtill två enfotakvarnar.⁵¹ Karta 1702 utvisar en enfotakvarn på norra sidan av ån.⁵² På geometrisk karta från 1753 finns mjölkvarn på motsvarande plats (Norra Husqvarna) samt en mitt emot, på åns sydsida; med ”tvenne par stenar”. Den sist bevarade kvarnen i Huskvarna revs år 1954. Den är bevarad som ruin och är försedd med en minnestavla i gjutjärn som belyser Huskvarnaåns kvarnepok med följande text: ”Dessa murar omsluter undervåningen till en kvarn, som byggdes år 1844. Den första kända kvarnen vid Huskvarnaån – tidigare Humblarumla å – hörde till Rumlaborgs fasta hus och kallades för ”husets kvarn””.

⁴⁹ Agertz 2008, s. 121.

⁵⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, Jönköping län, Huskvarna stad (Rosendal), geometrisk avmätning, 1646, Akt E52-1:e2:69-71 99-100; Texttolkning: Riksarkivet <http://jordebok.ra.se>. E2:98-99

⁵¹ Lindstam 1923, s. 131.

⁵² Lantmäteristyrelsens arkiv, Huskvarna stad, geometrisk avmätning 1702, Akt E52-1:1.

Vattenkraft föder storindustri

Huskvarnaån har lagt grund till en rad framgångsrika industrier, vilka finns utförligt beskrivna i Hakarps Krönika och Vår Hembygd, Hakarps respektive Huskvarna hembygdsföreningars böcker. För att inom ramen för Kultur Aqua projektet sätta in Huskvarnaån i sitt industrihistoriska sammanhang har sammanfattningar gjorts av de mer betydande industrietableringarna som hör samman med Huskvarnaån som vattenkraftkälla.

CARLFORS BRUK

Carlfors Bruk, omkring 1900. Bild: Hakarps Hembygdsförenings arkiv.

År 1874 bildades Carlfors Bolags AB för framställning av trämassa. Fabriksanläggningen uppfördes året därpå vid "Qvarngårdsfallet", åns översta vattenfall i Hakarp där tidigare såg, benstamp och kvarn den sistnämnda "af ålder" legat. Till fabriken hörde två vattenfall på 4,6 respektive 0,8 meters fallhöjd. Trämassefabriken tillverkade pappersmassa till främst Stensholms Pappersbruk dit massan roddes nedströms i stora pråmar. Företaget ändrade inriktning efter att Stensholms Pappersbruk drabbats av brand år 1889. Den gamla fabriken revs och en ny fabriksanläggning uppfördes 1898, med en av de gamla stenbyggnaderna bevarad. Dammen murades delvis om, nya luckor och luckställningar installerades och en ny vattenränna uppfördes. Därtill anlades bad och tvätthus.⁵³ Carlfors Bruk startade med framställning av ett färgämne, guldbrons, användbart för färgsättning av gjutgods som tillverkades på Ebbes Bruk. Verksamheten var den första kända i sitt slag i Skandinavien.⁵⁴ Vattenkraften drev en axel som med hjälp av excentriska kammar lyfte stammar som av sin egen tyngd föll ned i stora skålar där bearbetningen skedde.⁵⁵ År 1908 installerades två nya turbiner, en dubbelturbin och en enkelturbin vilket effektiviserade fabriksanläggningen med utökad maskinkraft till bl.a. stamparna och till belysning.⁵⁶ År 1928 såldes bruket till ett konsortium. Ejnar Björklund utsågs till

⁵³ Berglund 1991, s. 35.

⁵⁴ Berglund 1991, s. 34.

⁵⁵ Karlsmo 2010, s. 72.

⁵⁶ Berglund 1991, s. 44.

disponent och han var verksam vid bruket från 1929 till sin död 1940. Bruket drabbades av en förödande brand 1931. Senare samma år sålde ägarkonsortiet sina aktier till disponent Björklund. Året därpå stod en ny fabriksanläggning klar vilken under de närmaste åren blev alltmer utbyggd. En ny kraftstation stod klar 1937. Produktionen av metallpulver har sedan fortgått i familjen Björklund ägo. En ny fabrik Västra Fabriken anlades strax väster om den gamla. Den nya fabriken invigdes 1972. Industrin har genomgått olika utvecklingsstadier och idag exporteras produkter härifrån världen runt.

Den äldre industrimiljön från 1930-talet är utvärderad som kulturhistoriskt intressant (klass 1) i Länsstyrelsens inventering av länets kulturhistoriska industrimiljöer.⁵⁷

FRÅN GÖRANSBERGS HANDPAPPERSBRUK TILL STENSHOLMS FABRIKS AB

Vid fallet vid Stensholm i Hakarps socken anlades Göransbergs handpappersbruk, som startade 1702 och privilegierades år 1703 och som senare under 1700-talet under ny ägare blev Stensholms Pappersbruk. Omkring år 1821 tog boktryckaren Johan Peter Lundström över bruket. Han ägde tryckeri i Jönköping och var utgivare av Jönköpings Tidning. Omkring 1847 inköptes pappersbruket av sonen Carl Lundström som avsåg att ta fram papper till Jönköpings tändsticksfabrik.⁵⁸ Fabrikens maskiner drevs med ett stort vattenhjul som via en axelledning förenat med remdrift höll maskinerna igång. Vid ett fall i ån uppströms pappersbruket, där en kvarn tidigare legat, anlades ett sågverk för brukets räkning under 1800-talets mitt och vid denna tid kom Huskvarnaån att uppleva en epok som flottningsled. Fabriken överläts senare på nya ägare och förnyades fram till att anläggningen drabbades av eldsvåda år 1863. Fabriken återuppbyggdes och Stensholms Pappersbruk bildades. Främst tillverkades lump. Maskinerna drevs av ett vattenhjul, tre turbiner och en ångmaskin.⁵⁹ Efter brand 1889 såldes bruket till Husqvarna Vapenfabriks AB. Året därpå övertogs det av ett nytt bolag och Stensholms Fabriks AB bildades. Vattenfallet och dammen med fördämning behölls dock av Husqvarna Vapenfabriks AB men vattenkraften fick utnyttjas av det nystartade företaget. Efter branden och de nya ägarbytena med ändrad produktionsinriktning till verkstadsindustri installerades turbin och likströmgenerator som via remdrift och axelledning drev maskineri och gav belysning. Vid fabriken tillverkades finmekaniska produkter som till exempel stickmaskiner, hushållsvågar, smörjsprutor, körriktningsvisare och legotillverkning åt Volvo.

År 1929 ersattes likströmgeneratorn med generator för växelström.⁶⁰ Fabriken upplevde en storhetstid under andra världskriget med produktion av tättningsringar, strålkastare, elregulatorer m.m. År 1949 hade fabriken 336 anställda. Några år senare avvecklades produktionen och år 1954 flyttades verksamheten till Halmstad.

Sedan 1955 är Saab Training Systems AB inrymt i lokalerna.

⁵⁷ Länsstyrelsen 1998, s. 95.

⁵⁸ Svärd & Karlsmo 1987, s. 17.

⁵⁹ Berglund, 1991, s. 27.

⁶⁰ Johansson 1966 s.67 ff; Hakeman 2007, s.17.

Stensholms pappersbruk på 1800-talet. Det stora vattenhjulet drev industrins maskiner genom remdrift. Tuschlavering av Erik Westerling. Arkivbild, Jm 86/1:434. Original: Uppsala universitetsbibliotek.

Ingen elkraftsutvinning förekommer nu vid Stensholm. Dammen regleras av Jönköping Energi. I fördämning och i en av husgrunderna till en äldre industribyggnad finns byggnads-material av tuktade stenblock som anses ha hämtats från det medeltida Stensholm.

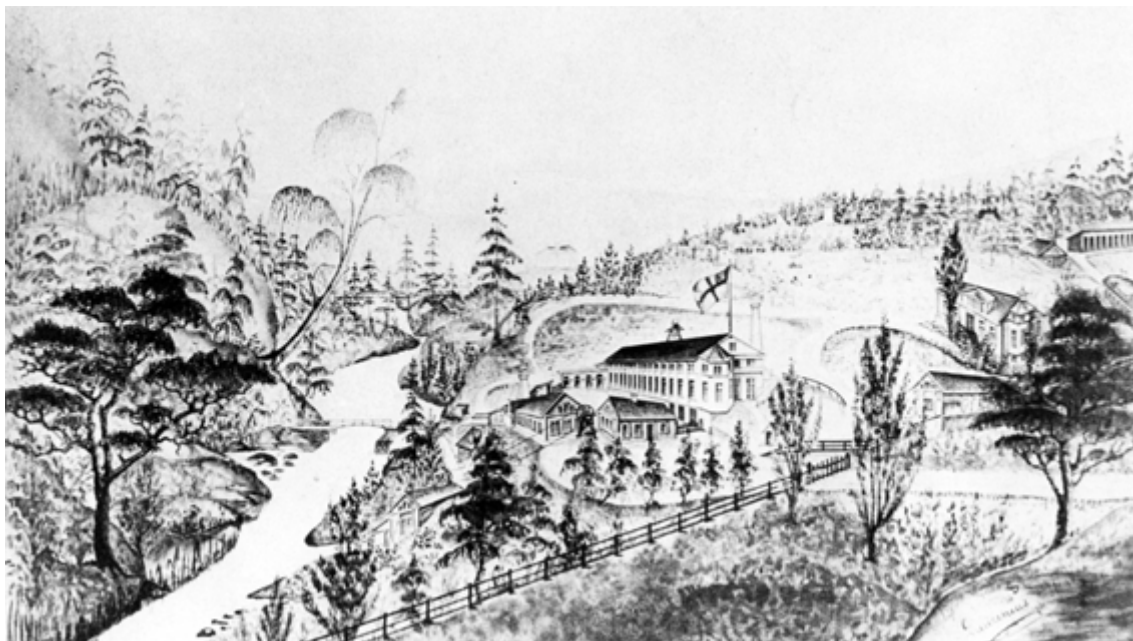

Stensholms Fabriker. Foto från troligen 1930-talet. Arkivbild. Jm 85/21:36.

EBBES BRUK

Ebbes bruk är anlagt år 1873. Bruket var ett tackjärnsgjuteri med produktion av bl.a. spisar, kaminer, grytor, spjäll till kakelugnar, gjutgods till Lindells vågar, fotogenlampor m.m. Vattenkraften och tillgång till ytmorän ur vilket gjutsand utvanns var ett av de viktigaste skälen till val

av plats. Bruket ansågs som ett av de främsta i Sverige och var vida berömt för sina bränslebesparande värmeanläggningar och vackra gjutgodsprodukter.

Ebbes Bruk omkring 1875. Gjuteri med mekanisk verkstad. Teckning av Laurenius. Jm nr 92/1:4522.

Bruket ägde flera vattenfall i Huskvarnaån, men endast fallet mittför fabriken nyttjades för drift av produktionen. Här var en fångdamm anlagd och drivvattnet fördes via en öppen ränna till två turbiner som drev maskinerna genom lindrift. Bruket med tillhörande vattenfall köptes år 1899 av Munksjö AB som lät uppföra Ebbes kraftstation som försåg de båda bruken med elkraft. Turbinhuset och rännan revs för att ge plats för den nya kraftstationen. Ebbes Bruk genomgick flera förändringar under 1900-talet och år 1937 ändrades namnet till EBE-verken AB. Namnbytet varade dock inte mer än några år och senare övergick man till det gamla välkända Ebbes Bruk. År 1966 flyttades verksamheten till Oskarshamn.⁶¹ Det forna bruksområdet utmed ån är idag ersatt med bostadshus. Rester efter brukets byggnader finns ännu kvar, de ligger dolda under en parkeringsplats ut mot åravinen vid Ebbes Kraftstation. I slänten ned mot ån finns rikligt med gjuteriavfall.

Huskvarnaån i statens tjänst

KRUTBRUK OCH FAKTORI

Krutillverkning i Huskvarna kom att inleda en era av industriverksamhet i Huskvarna med ån som kraftkälla i och med den ökande kunskapen av att kunna nyttja och tämja vattenkraft i större omfattning. Från omkring 1637–1638 bör de tidigaste uppgifterna föreligga på att en krutkvarn fanns etablerad i Huskvarna. År 1637 år tillverkades 190 kg krut vid kvarnen ägd av Huskvarna/Jönköpings krutbruk.⁶² På en geometrisk avmätningsskarta över Rosendals skattehemman från 1646 finns det tidigast kartografiskt dokumenterade kruthuset vid Huskvarnaån.⁶³ Kartan visar en krutstamp och krutstamparens stuga på norra sidan av ån, strax uppströms bron (ungefär motsvarande Kvarnbron) och mittemot på åns södra sida en kronokvarn. På kartan står under pkt 3 ”ähr een Krûthestamp och Krûtestamparens stûgû”.

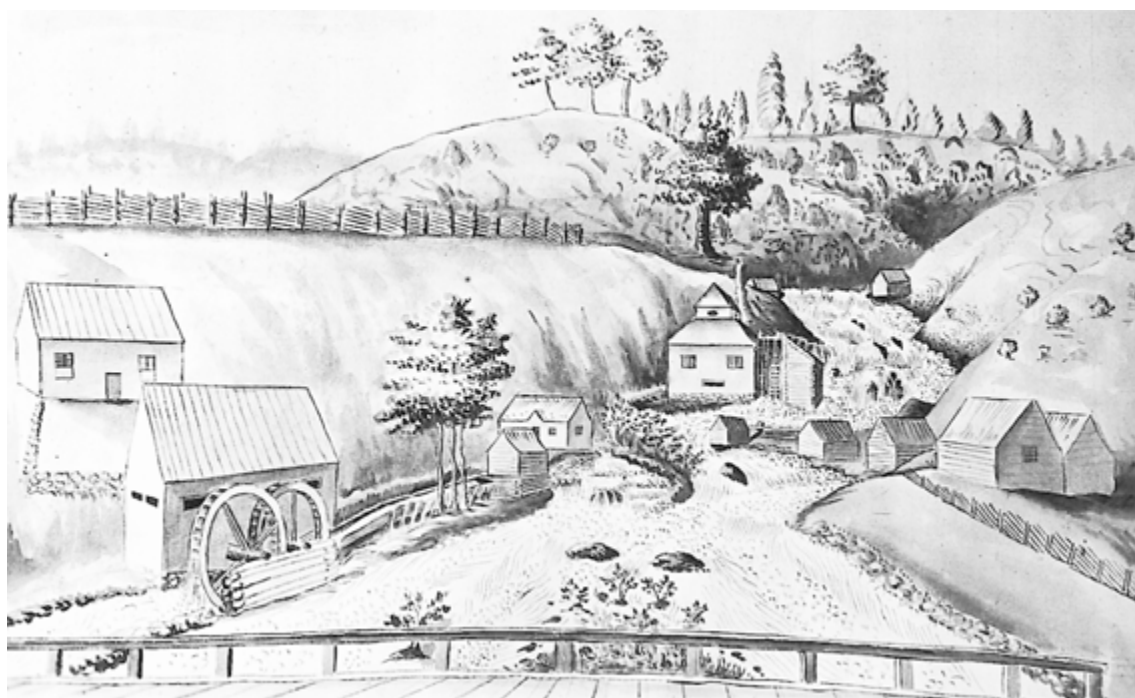
⁶¹ Karlsmo 1991, s. 4ff.

⁶² Bergenblad 1971, s. 10.

⁶³ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

Kopparstick, Erik Dahlbergs Suecia Antiqua. Tryckt 1708. "Fallen eller den häftigt forsande floden vid byn Huskvarna i Småland tre fjärdedels mil öster om staden Jönköping". a) översta fallet, 16 alnar högt; b) det s.k. Slipstensfallet, 36 alnar högt; c) ett fall, som benämnes Rosendalsfallet, 14 alnar; d) kvarnfallet, 6 alnar; e) kvarnar (molendina); f) krutstampkvarnen (molendina pulveris tormentarii); g) borrhuket. Vattenloppet mellan översta fallet och Slipstensfallet är 11 alnar; mellan detta och Rosendalsfallet är 9 alnar och mellan det sistnämnda och Kvarnfallet 5 alnar. Därifrån till bron 4 (?) alnar.⁶⁴

Faktoriet, Huskvarnaån 1690. Från V. Till vänster (N) om ån är en krutkvarn med två vattenhjul. Längre uppströms är borrhuket, med säteritak och överfallshjul. Förlaga till Sueciaverket. Plansch III:93. Kungliga Biblioteket.

⁶⁴ Efter Lindstam 1923, s. 125.

Utsikt över nedersta fallet och Huskvarnadalen 1789. Från öster. På norra sidan av ån (till höger i bild) syns den långa vattenrännan till borrhuket med dess överfallshjul. Till borrhuket leder en "gångespång" över ån. På motsatt sida av borrhuket (till vänster i bild) syns hammarsmedja. Akvarell av J C Linnerhielm. Bildarkiv: Jernkontoret.

Utsnitt geometrisk avmätning över Huskvarna och Huskvarnaån av Jonas Petersson Duker 1702, Kartan visar kronans borrhuk (nr 40), fyra krutkvarnar med vardera två vattenhjul. Till krutkvarnarna nr 36,37,38,39 hör till respektive anläggning 64,54,54,64 (stampar). Nr 41 är en fotakvarn.⁶⁵

⁶⁵ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E52-1:1.

Utsnitt av geometrisk karta över Gevärshuset i Södra Huskvarna år 1753 med borrhuset, krutstampar, hammar-smedja och mjölkvarnar förlagda vid Huskvarnaån. I söder är faktoribyn.

På geometrisk avmätningsskarta över Huskvarna från år 1702 är nu kronans borrhuse etablerat samt fyra krutkvarnar med dubbla vattenhjul. Två krutkvarnar uppges ha 54 stampar och två har 64 stampar.⁶⁶ Den utökade verksamheten utläses också av kruttillverkningens omfattning. På 1680-talet tillverkades årligen omkring 2000 kg krut och från år 1713 redovisas över 40 000 kg tillverkat krut.⁶⁷ En geometrisk karta över Gevärshuset, Södra Huskvarna, från år 1753 visar industriverksamheten längs ån med krutkvarnar och krutstampar, hammarsmedja, borrhuse, två mjölkvarnar, järn- och sädesbod samt salpeterladan som låg i ett undanskymt läge vid Lillån.⁶⁸ Vid syn av krutbruksanläggningarna 1746 anges antalet krutkvarnar vid Huskvarnaån vara fem.⁶⁹ Efter minskad efterfrågan och en rad olyckshändelser med exploderande krutföråd läggs så verksamheten ned 1792 och anläggningarna övertogs av faktoriet.

Gevärshuset anlades 1689, med borrhuse och smedjor för vapentillverkning för svenska armén. Faktoriet startade ursprungligen 1620 vid Dunkehallaån i Jönköping men flyttades till Huskvarna för att kunna utnyttja ett säkrare och rikligare vattenflöde från Huskvarnaån och dess fall och därigenom öka vapenproduktionen. I Klerebo vid Domneån och i Odensjö fanns borrhuse till Jönköping/Huskvarna Faktori. Dessa hade inte tillräckligt med vattenkraft för ökad efterfrågan på gevär- eller muskötfabrikation i tid av skärpt utrikespolitiskt läge. Det nya borrhuset, anlagt vid nedersta fallet på Huskvarnaåns norra sida var försett med tre vattenhjul, sex slipstenar och åtta borrhusebänkar.⁷⁰ Kronan bytte också till sig strandrätten på Huskvarnaåns södra sida. Den utökade verksamheten vid Huskvarnaån medförde att produktionen av gevärspipor bedömdes kunna öka från 1500 till 12000/år.⁷¹ Jönköpings/Huskvarna gevärshuset utvecklades till det största i Sverige och bedöms ha kunnat vara Sveriges största industri vad gäller antal anställda i början av 1700-talet.⁷² Efter stora nordiska kriget 1700–1721 minskade dock efterfrågan på vapen och konkurrensen utomlands gjorde sitt. I Sverige fanns billiga

⁶⁶ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E52-1:1.

⁶⁷ Johansson 1966, s. 52.

⁶⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Geometrisk karta över Gevärshuset 1753, Huskvarna Södergård 1, Akt 06-hvs-3.

⁶⁹ Lindstam 1923, s. 171.

⁷⁰ Johansson, 1966, s. 54.

⁷¹ Olsson 1983, s.17.

⁷² Olsson 1983, s. 17.

råvaror och skickliga hantverkare men organisationen ansågs dålig; ”för liten specialisering, föråldrade metoder och verktyg, för lite bruk av maskindrift, mångsyssleri m.m.” var bakomliggande faktorer till nedgång för faktoriet i Huskvarna.⁷³ Efter riksdagsbeslut 1756 fastställdes att kronan skulle överlåta landets faktorier till enskilda personer och Jönköping/Huskvarna Faktori blev därmed privatägt.

HUSQVARNA VAPENFABRIK AB

Under 1800-talet utvecklades industrin till Huskvarna Vapenfabrik AB (1867). Företaget genomgick en rad utvecklingsfaser under 1800- och 1900-talen. I slutet på 1800-talet utökades produktionen med bl.a. tillverkning av jaktvapen och civilprodukter. Företaget blev ett av Europas ledande i sin bransch med tillverkning av en rad produkter som symaskiner, hushållsredskap, cyklar, motorcyklar, och senare vitvaror, motorsågar m.m.

Industrins drygt 300-åriga historia från vapensmedjor till modern storindustri belyses i utställningar och ett stort antal föremål och produkter i Huskvarna Fabriksmuseum inrymt i den före detta vapenverkstaden intill Huskvarnaån. Museet drivs av Huskvarna Hembygdsförening med stöd av Huskvarna AB.

Huskvarnaån och gevärsfaktoriet. Fotograferat år 1860. Nedströms Kvarnbron syns i bakgrunden Huskvarnadalen med åns flacka meandring till utloppet i Vättern. Arkivbild, Jm 90/2:1124.

Industrimiljön med Smedbyn, Stockmakarebyn, disponentvilla, kraftstationer och området närmast ån från Kvarnbron vidare uppströms Huskvarnafallen är riksintresse för Kulturmiljövården.⁷⁴ Industrimiljön som ingår i Huskvarna Vapenfabrik är klassificerad som kulturhistoriskt värdefull (klass 2) i Länsstyrelsens industriinventering.⁷⁵ Se även utförliga redogörelser av faktoriet och borrhuket av Bo E. Karlsson.⁷⁶

⁷³ Johansson 1996, s. 55.

⁷⁴ Länsstyrelsen 1996, s. 192 ff.

⁷⁵ Länsstyrelsen 1998, s. 96.

⁷⁶ Karlsson 1996, s. 75 ff; 2010, s. 167 ff.

Kraftstationer

Sjöarna Nätaren, Ylen och Stensjön är reglerade för kraftverkens behov nedströms och magasinering av Huskvarnaåns vatten sker vid Kungsbro, Carlfors, Stensholm och Ebbesdammen. Vid Ramsjöholm har ett fall på 26 meter skapats genom ett dammbygge varifrån en kanal och tub leder drivvattnet till en kraftstation uppförd 1908. Nuvarande turbin installerades 1955.

Kraftstationen vid Carlfors Bruk byggdes om och moderniserades med nya turbiner 1908. En ny anläggning uppfördes 1936–1937 vid det ca 4,5 meter höga fallet som för övrigt ansågs vara det mest värdefulla av det som fanns kvar efter branden på Carlfors Bruk 1931.

Kaplanturbin i kraftstationen till Carlfors Bruk. Tillverkad av Nyqvist & Holm NOHAB i Trollhättan. Installerad 1936–1937.

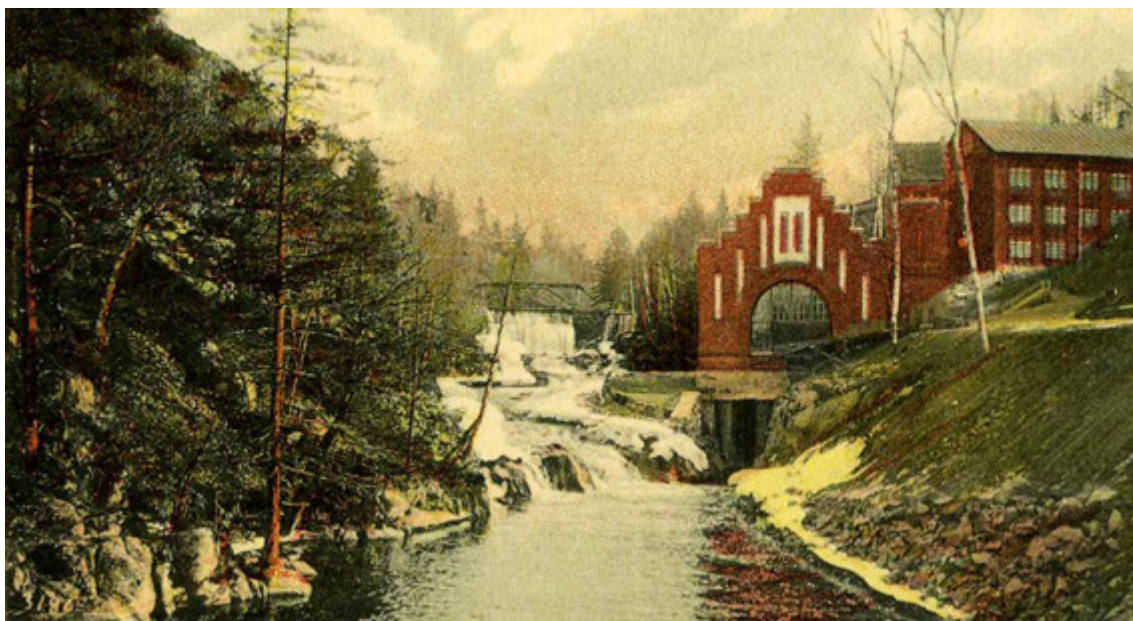
Kraftstationen gav 1,2 miljoner kWh/år. Turbinen gav 385 hk vid 3,75 meters fallhöjd och 385 hk vid max fallhöjd om 4,3 meter. En generator om 250 kW ingick också.⁷⁷ En kaplanturbin har reglerbara skovlar som möjliggör hög verkningsgrad när vattenmängden varierar mel-

⁷⁷ Berglund 1991, s. 111.

lan mycket eller lite vatten. Samkörning förekom med Husqvarna Vapenfabriks kraftstation för att erhålla reservkraft. 1979 upphörde samarbetet med Husqvarna AB då företaget sålde kraftstationen till Jönköpings kommun. Kraftstationen är i bruk idag och är direktkopplad till ett elnät.

Vid Stensholms bruk anlades år 1891 en kraftstation vid det 3,5 meter höga fallet. Efter brand 1889 installerades turbin och likströmgenerator som försörjde den nya fabriken med elkraft. År 1929 ersattes den gamla likströmgeneratorn med en generator för växelström. Idag finns ingen kraftstation vid fallet.

Ebbes kraftstation/Munksjö Kraftstation uppfördes 1902–1904 för AB Munksjö Pappersbruks räkning i Jönköping. Tack vare införandet av trefasssystemet blev det möjligt att transportera elektricitet längre sträckor utan spänningsfall. Kraftförsörjningen via luftledning var på 10 000 volt. Ett fullständigt förslag för uttagande av vattenkraft i Huskvarnaån från år 1901 låg till grund för Munksjö Bruks planerade anläggning.⁷⁸ Från Jutaholmsdammen sprängdes en tunnel genom berget söder om fallen. Från bergtunneln anslöts en tub för drivvattnet till kraftstationen. Fallhöjden var ca 42,51 meter. Byggnaden uppfördes i tegel med trappstengavlar och torn, en imponerande anläggning som symboliserar industriell framtidstro och samtidigt är skönt anpassad i miljön.

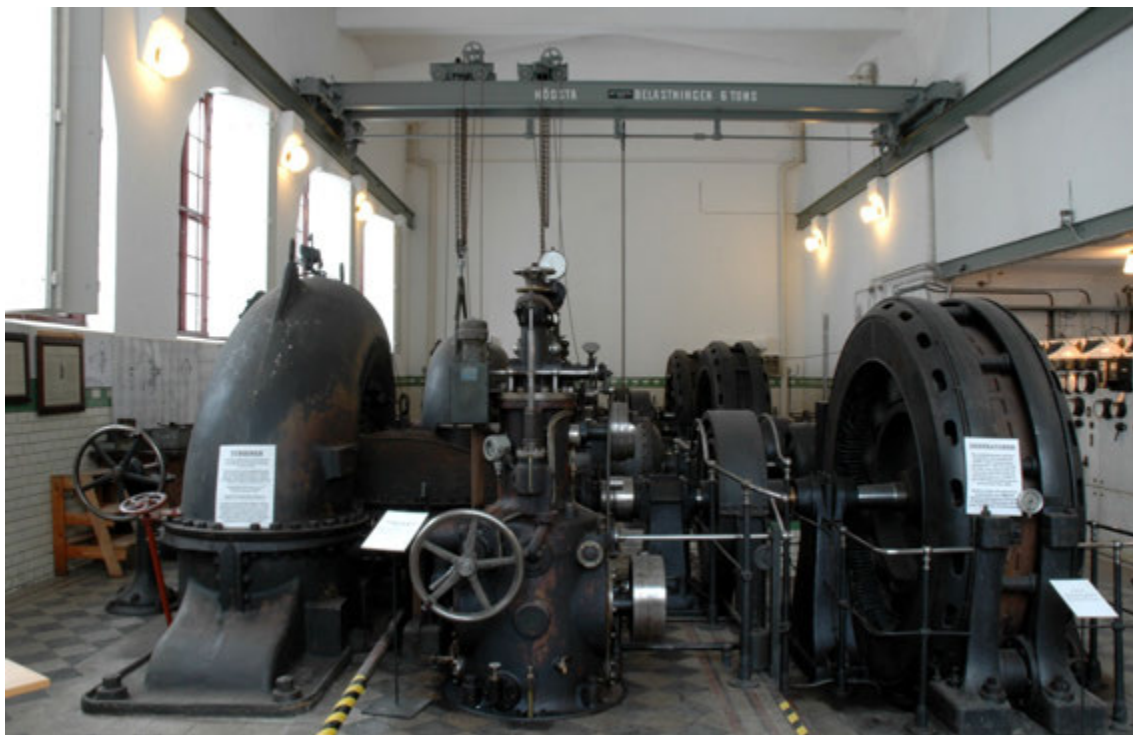

Ebbes eller Munksjö Bruks kraftstation efter att anläggningen var färdigbyggd omkring 1904 med byggnadens karakteristiska trappstegsgavlar och blindingar. Byggnaden skönt inpassad i terräng och intilliggande Ebbes Bruk. Colorerat brevkort. Jm 90/2. Arkitekt E Stenhammar anses vara den som har utarbetat ritningarna till kraftstationsbyggnaden. Anläggningen byggdes om 1947. Taket förändrades, trappstengavlarna och blindingarna togs bort m.m.

Kraftverket hade det fjärde största utnyttjade fallhöjden i Sverige. Maskineriet bestod av tre turbiner och tre generatorer på tillsammans 2 400 hk och 1770 kW. Effekten utökades efter modernisering 1947 till 2 100 kW. Turbinerna var de största spiralskåpsturbiner som tillverkats i Sverige. Kraftstationen togs i drift 1906 och drevs av Munksjö AB fram till 1963, då den såldes till Husqvarna AB som drev den fram till 1969 då en ny kraftstation togs i bruk för fabriken räkning. Ebbes kraftstation såldes då till Huskvarnaåns Kraft AB och därmed övergick ägandet till Jönköpings kommun. Den nya kraftstationen för Husqvarnafabriken anlades vid

⁷⁸ Ridderberg 1987, s. 11.

nedre fallet och kunde nu utnyttja hela fallet. Vattentuben till Ebbes bortfördes och togs till den nya kraftstationen. Maskinerna i Ebbes kraftstation kan därför inte köras, men maskinparken är annars i fullgott skick. Ebbes kraftstation är bevarad med orörd maskinpark. Den anses vara en av de nationellt och även internationellt äldsta och minst förändrade av de fåtal anläggningar som finns kvar av första generationens storkraftverk.⁷⁹ Anläggningen är idag ett värdefullt kraftverksmuseum som visas av Hakarps Hembygdsförening. Kraftstationen ägs och underhålls av Jönköping Energi.

Ebbes kraftstation. Interiör av maskinrummet med turbiner och generatorer. Foto Ann-Marie Nordman.

Ebbes kraftstation är klassificerad som kulturhistoriskt intressant, klass 1, i Länsstyrelsens Industriinventering för Jönköpings län.⁸⁰

⁷⁹ Ridderberg 1987, s. 2 med vidare hänvisning till Bengt Spade.

⁸⁰ Länsstyrelsen 1998, s. 94.

Husqvarna Vapenfabriks kraftstation från 1914. Foto från NV.

Vid det nedersta fallet anlade Husqvarna Vapenfabrik en kraftstation 1890–1891 som byggdes om 1914. Kraftstationsbyggnaden uppfördes i tegel i två våningar med ljus putsad fasad. Hela fallhöjden på 116 meter från intaget i Ebbesdammen kunde nu utnyttjas och hela vattenkraften i Huskvarnafallen var nu tämjt utom ett 3,5 meter högt fall vid Stensholm som inte har ansetts ekonomiskt att exploatera. Efter att den nya kraftstationen togs i bruk år 1969 tömdes den gamla på sin maskinella utrustning. En del inredningsdetaljer finns dock kvar. Idag inrymmer byggnaden ett ställverk.

Den nya kraftstationen som ersatte den gamla från 1914 uppfördes 1968–1969 och anlades in till den gamla anläggningen. Drivvattnet leds från Ebbes damm överst genom en sprängd bergtunnel och därefter genom en ståltub till två generatorsaggregat placerade under jord. Husqvarna AB sålde kraftstationen ungefär tio år efter dess uppförande till Jönköpings kommun, Jönköping Energi.

Huskvarna kraftstation uppförd 1968–1969 för Husqvarna AB. Sedan 1979 ägd av Jönköping Energi. Fallhöjden från Ebbesdammen är 116 meter. Drivvattnet förs via en i berget sprängd bergtunnel och vidare i ståltub till aggregaten under jord. Driften sköts från en separat byggnad ovan mark. Foto från V.

Flottning

Huskvarnaån har haft en dryg femårig epok som flottningsled från slutet av 1840-talet och några in på 1850-talet. Strax uppströms Stensholm Pappersbruk anlade ägaren till bruket, Carl Lundström, ett sågverk omkring år 1847 där tidigare en kvarn legat. Carl Lundström var son till boktryckaren J.P. Lundström och var en av de två bröderna Lundström som startade Jönköpings tändsticksfabrik. Stensholmsdammen byggdes ut och höjdes och timmer hämtades från avlägsna hemman på höglandet. För timmertransport anlades en ungefär fyra mil lång flottningsled från sjön Nätaren, via Huskvarnaån genom sjöarna Ylen, Ramsjön, Stensjön och Laggarebosjön till sågen vid Stensholm. Flottningsrännor anlades förbi kvarnanläggningarna vid Strömsholm, Ramsjöholm och Lekeryd. En kompletterande flottningssträcka anlades från gården Sjöberg vid Tenhultsajön genom Femtingaån ut i Stensjön. Femtingaån rätades ut och blev kanaliserad för detta ändamål.

Huvudflottleder i södra Vätterbygden. Huskvarnaåns och Röttleån. Karta ur Ahlbäck & Albertsson 2006.

Uppsågat plank fraktades från sågverket ned till Rosendalas brygga i Vättern för bl.a. vidare transport via Göta Kanal och export till England. En plattform i form av en stor stenkista, benämnd "Klabben" anlades utanför kajen i Vättern för att underlätta lastningen av båtarna. Flottningen avvecklades dock efter att sågen, pappersbruket och gårdarna sålts.⁸¹ Inga flottningsslämningar har påträffats längs ån vid kultur Aquainventeringen.

Vägar och broar

Urgamla färdvägar i form av hålvägar följer ån här och var. Mellan Rönjane och Roestorp finns t.ex. spåren av hålvägar som bundit samman de förhistoriska bygderna och dess gravfält vilka man än i dag ser i landskapet. På kanten av ådalen i brottszonen mellan Huskvarnaåns uppodlade dalgång och det mer småbrutna landskapet och utmarkerna finns här och var ännu små slingrande grusvägar anpassade till landskap, terräng och bebyggelse. Vägen mellan Roestorp och Ramsjöholm längs Huskvarnaån är ett exempel på en sådan och dess genuina karaktär stärker påtagligt bygdens totala kulturvärden. Dessa småskaliga "orörda" grusvägar är annars sällsynta och få av dem finns kvar idag.

⁸¹ Ahlbäck & Albertsson s. 149 ff., 2006.

Stenvalvsbro över Huskvarnaån vid Ramsjöholm. Foto från NNÖ.

Fyra stenvalvsbroar, mer eller mindre bevarade, finns längs den inventerade sträckan av Huskvarnaån. Allra längst uppströms vid Ylens utlopp är ”Kungsbro”⁸² anlagd 1845 med ursprungligen sex välvda spann. Vid Strömsholm finns en stenvalvsbro. Vid Ramsjöholm finns två broar, varav en till stora delar raserad och i Lekeryd skymtar ”Rammbro” under nuvarande vägbro.

Restaurerad stenvalvsbro vid Strömsholm. Foto från NÖ.

Vid Stensholm fanns bro benämnd ”Rädsla bro”, en träbro där ungdomar samlades till dans. En ny bro byggdes 1932 och 1967 uppfördes en ny och bredare som anlades en bit uppströms den gamla vars brofästen och vägbank ännu syns.

⁸² RAÄ Svarttorp 102:1.

Ådalsvägen, byggd 1921–1923 "Södra Sveriges vackraste landsväg". Foto brevkort Jm 84/2:2759.

"Södra Sveriges vackraste landsväg"⁸³ benämndes Ådalsvägen som slingrar sig över ån längs Huskvarnafallen. Vägen byggdes som nödhjälpsarbete åren 1921–1923. Broarna utfördes som valvbroar i armerad betong med 17 respektive 24 meters spännvidd. Vägen asfalterades 1954. Ådalsvägen byggdes om och breddades 1966–1968.⁸⁴ Ytterligare åtgärder med nya broar genomfördes 1975.

Vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern möttes huvudvägarna Västra Holavedsvägen som var del av eriksgatan och östra Holavedsvägen. Två äldre fasta broövergångar har funnits sedan "urminnes tider" över ån nere i Huskvarna. En var "Kvarnbron" efter de kvarnar som låg här utmed strömmen, och som finns markerade på avmätningsskarta från år 1646.⁸⁵ Denna bro benämndes också för "Stampebron" efter krutstamparna som förr låg här intill. Här över åbron löpte östra Holavedsvägen som sträckte sig upp över branterna mot Lekeryd, Svarttorp, Haurida förbi Tranås mot Linköping och vidare norrut. En av de äldsta avbildningarna av bron och vägen finns på ett kopparstick över Huskvarnafallen i Erik Dahlberghs propagandaverk *Suecia Antiqua*. Sticket visar en förmodligen något överdimensionerad träbro. Den vilar på minst fyra knuttimrade stenkistor över den forsande ån. Brokonstruktionen är likartad med den på 1860-talet avfotograferade. Stenkistor av liknande karaktär finns också dokumenterade i Huskvarnaviken och har preliminärt tolkats kunna vara ev. rester av bro.

⁸³ Eilert 1953, s. 59.

⁸⁴ Werner 1969, s. 5 ff.

⁸⁵ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

Detalj av Kvarnbron i kopparstick över Huskvarnafallen ur Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua*.

Kvarnbron, på 1860-talet. Foto från NV. Bild: Jm 93/2:203.

Nuvarande Kvarnbron är byggd åren 1922/23 och breddad 1958–1959. Vid Kåvasjön fanns en övergång som benämndes ”Kofvavadet”.⁸⁶ Sedermera anlades här en spång under första världskriget, som senare ersattes med en gång- och cykelbro från Ågatan till Folkets Park. Lämningar efter en medeltida kavelbro påträffades vid schaktningsarbeten år 1964 på åns norra sida i det s.k. ”Tuppenkärret”.⁸⁷ Bron låg på 0,6-1,3 meters djup i kärret. Den var uppbyggd av två till tre lager av längs- och tvärgående stockar. En plankan från bron daterades genom ¹⁴C till 1353–1553. Bland trävirket som ingått i bron fanns trädetaljer av äldre återanvänt virke, bland annat en spetsad påle. Denna visade sig vid ¹⁴C-analys dateras till tiden 1210–1370 e. Kr.⁸⁸

⁸⁶ Persson 1989, s. 38.

⁸⁷ Linderöth 1964, s. 87; RAÄ Hakarp 63:1.

⁸⁸ Bergenblad 1967, s. 74 ff.

Medeltida kavelbro som framkom i samband med schaktningsarbeten år 1964 i det s.k. "Tippenkärret" på Huskvarnaåns norra sida. Foto Jm 90/2: 2570.

Den andra äldre fasta huvudbroövergång som hörde samman med stora landsvägen och som funnits sedan "urminnes tider" över ån i Huskvarna var "Hûsbro" som låg strax sydväst om Rumlaborg. Namnet finns angivet på geometrisk karta från år 1646.⁸⁹ Namnet har sitt ursprung ur den äldre benämningen på befäst borg "hus" efter Rumlaborg. Bron benämndes också "Kavlabro". Den finns omnämnd som "rigits gatû" år 1695. Vid denna tid uppges den vara förfallen och i behov av upprustning.⁹⁰ På Erik Dahlberghs kopparstick av Rumlaborg från 1708 finns Kavlabro avbildad. Drygt ett hundra meter norr därom fanns vägmötet "Kaf-la" där de två huvudvägarna möttes. Västra Holavedsvägen ledde norrut och var en del av Eriksgatan. Den östliga vägen Östra Holavedsvägen löpte förbi Huskvarnafallen vidare förbi Lekeryd och Svarttorp genom Norra Vedbo härad och in mot Östergötland. Över Kavlabro löpte den urgamla landsvägen och Eriksgatan västerut med närmaste anhalt Junabäck i Jönköping.

⁸⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

⁹⁰ Nilsson 1953, s. 11.

"Kavlabron" år 1911. Arkivbild, Jm 88/18:520.

Bron blev ersatt av en ny landsvägsbro mot Vättersnäs vid ändring av vägsträckningen år 1925. Åren 1945–1946 byggdes Rumlaborgsbron som fick ersätta Kavlabro som slutgiltigt revs omkring år 1967. En presentation av åns broar från Hakarp till åmynningen finns senast sammanställd i jubileumsboken om Huskvarna stad och Hakarp 100 år.⁹¹

Detalj av *Huusbroo/Kavlabro* vid Rumlaborg i Huskvarna ur *Suecia antiqua et hodierna*.1708.

⁹¹ Leijonberg & Johanson, 2010, s. 291 ff.

Fiske och båtliv

Idyll i Kåvasjön. Foto från brevkort. Jm 87/2:197.

Huskvarnaån har förr erbjudit ett rikt fiske, vilket väl belyses i hembygds litteratur och äldre kartor. Fisket har genom tiderna utgjort ett betydande ekonomiskt tillskott och flera av de mest attraktiva fasta fiskeplatserna var alltsedan medeltid reglerade och skattlagda och ägdes av kronan och klostren. För Huskvarnaåns del kan vi se hur fasta fiskeplatser fördelats till de närbelägna gårdarna med markrätt mot ån.

Vid säteriet Ramsjöholm fanns på slutet av 1600-talet fem fasta fiskfångstanläggningar i Huskvarnaån, två i dess utlopp i Ramsjön och tre i sjöns utlopp i ån. Dessa finns inprickade på en karta från 1694. Utmed Ramsjön fanns ytterligare fasta fiskeplatser. Av kartan att döma kan det ha rört sig om notfiskeplatser. I karttexten kan tydas fem gädd- och mörtverk, fem notvarpar varmed kunde fångas gädda, abborre, mört och siklöja.⁹² Laxöring och sutare utplanterades i Ramsjön i slutet på 1800-talet – tidigt 1900-tal.⁹³ Vid Stenholmsfallet fiskades förr abborre och kräftor.

Vad beträffar fisket nedanför Huskvarnafallen så kan man spåra en del historiska uppgifter om fiske och fiskeplatser genom de historiska kartorna. En uppmätningsskarta över Rosendahl 1646 anger ”fiske i sjön samt något laxfiske i strömen” (Huskvarnaån).⁹⁴ Fisket finns också angivet på en uppmätningsskarta över Sanda 1646 ”Fijske i siön sampt något laxe fijske i strömen” (Huskvarnaån).⁹⁵ Vidare anges på en karta från 1753 över Huskvarna Södergård fyra fasta laxfiskeplatser i Lillån och Huskvarnaån. Tre fanns i Lillåns nedre lopp mot Huskvarnaån längs en 130 meter lång sträcka. Rättigheterna till fisket i de två sydligaste tillhörde Öxnehaga. Den tredje laxfiskeplatsen närmast Lillåns åmynning samt den fjärde i Huskvarnaån utanför Lillåns mynning tillhörde Södra Huskvarna.⁹⁶ En laxfiskeplats som tillhörde Södra Huskvarna fanns även strax nedströms Lillåns utlopp.⁹⁷ En attraktiv laxfiskeplats var Huskvarnaåns mynning med botten av hård och fast sand. Detta fiske tillhörde förr Rosendahl. Här bedrevs vid 1900-talets början notfiske på dels ungefär en meters djup samt längre ut utanför åmynningen på tre meters djup.⁹⁸ Platsen benämndes för ”Åadrätta”.⁹⁹ Givande fiskevatten fanns också 80-

⁹² Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1694, Ramsjöholm nr 1, Svarrtorp socken. Akt E108-28:2. Pkt 14.

⁹³ Vejde 1921, s. 120.

⁹⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

⁹⁵ Lantmäteristyrelsens arkiv. Avmätning, Sanda (Sanda) nr 1, 1646. Ljungarums socken. Akt E141-16:e2:123-24.

⁹⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Rägångsätgård, 1753, Huskvarna Södergård 1, Hakarps sn. Akt 06-hvs-3.

⁹⁷ Andersson 1970, s. 21.

⁹⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Huskvarna stad, Fiske, 1907, Rosendahl 1, Vättern. Akt 06-hvs-10.

100 meter utanför Vätterstranden nordost om åmynningen. Fiskeplatser för notdragning låg nedanför Strandvägen, norr om Roddarnas föreningslokal samt utanför vattenverkets maskinstation.¹⁰⁰

Före kraftstationsbygget 1914 fanns i åns lugnare vatten nedströms Kvarnbron rikligt med lekande mört på våren; ”nejonögon hängde som svansar i stora knippen i Lillån och strömstaren häckade nedanför fallet och vattnet dög alltså att bada i” skriver Alf Henriksson i Huskvarna Hembygdsförenings Vår Hembygd 1981.¹⁰¹

I Herbert Anderssons artikel i årsskrift Vår Hembygd 1970 finns det mesta beskrivet om fisket i södra Vätterbygden och fisket i Huskvarnaån och Lillån.¹⁰² Hans redogörelse bygger delvis på Jöran Sahlströms artikel i Vår Hembygd år 1927. Dessa artiklar får utgöra huvudbidrag till följande avsnitt:

I Lillån fiskades förr rikligt med laxöring och nejonöga och i mynningen höll mört, gädda, ål, löja och braxen till. Laxöringen gick en bra bit uppströms åarna om hösten och sökte sig långt upp via småbäckar bl.a. Fagerströmsbäcken. De fasta fiskeplatserna för laxöring var s.k. ”virken” som bestod av pålverk som stängde av halva åfåran. Pålkonstruktionen hade öppningar för mjärdar och ovanpå stolparna fanns en spång på vilken man kunde gå på och över den öppna åfåran var spången försedd med räcke. Dessa fasta fisken fanns kvar i Lillån till början av 1900-talet. Man har också sett spår av dessa i Huskvarnaån, öster om Lillåns mynning i åarmarna intill Garpa skans, mitt emot kullen där gravkapellet är beläget. Laxöringen fiskades också med ljuster i Lillån. Tidigt på våren kom ismörten i stora stim som gick upp i forsen vid Kvarnbron för att leka. Platsen finns för övrigt markerad på en historisk karta från år 1702 med texten ”Mörteleek”.¹⁰³ Här fångades ”säckvis” med mört som bl.a. maldes ned till fiskbulvar. Senare på våren metades mindre mört och löja i ån. Tidigt om våren fiskades gädda med ryssja i åns vikar. Braxen stod tjock i grunden vid smedbyns mader där den fiskades med not fram på 1890-talet. Vid Rumlaborg i öppna vattenhål i gungflyt fiskades braxen. Abborre och ål fiskades också i ån. Lake metades med lakesporre genom hål i isen med bl.a. lakesporre. Den togs även med ljuster. Laken hölls gärna till under trädrötterna längs ån – ett fiske som också bedrevs i Lillån. Harren gick upp i bäckarna omkring första maj och vid denna tidpunkt fanns det förr fullt av fiskande huskvarnabor vid Huskvarnaåns utlopp – oset. Med långa spön fiskades den eftertraktade ”röttlingen” som harren benämnde förr av Huskvarnaborna. Vid åmynningen fiskades även abborre – förr ett stort folknöje bland Huskvarnaborna.

Huskvarnaån erbjöd förr också ett synnerligen gott kräftfiske. Tillgången på kräftor lär ha varit enorm ännu in i slutet på 1800-talet. Kräftfiske bedrevs nedanför och ovanför vattenfallen, till exempel i Huskvarnadammen och vid Stensholm. En fångstmetod vid kräftfisket var att agna ett spröt med flådd groda, mört eller ekorrkött. Grodorna fångades i Smedbymaderna eller i Rumlaborgs vallgravar. I djupare vatten ovanför fallen användes sänkhåv med bete och flöte. Man kunde få upp till 5–6 tjog kräftor på en eftermiddag. Sist men inte minst fångades utter i Huskvarnaån och Lillån. Den fångades med sax och förmodligen var jakten god då Herbert Andersson skriver att ”många var de gamla mästare som stått med präktiga mössor av utterskinn under vintern”.

⁹⁹ Ombäck 2010, s. 346.

¹⁰⁰ Ombäck 2010, s. 340 f.

¹⁰¹ Henriksson 1981, s. 30.

¹⁰² Andersson 1970, s. 7ff; Sahlström 1927, s. 25 ff.

¹⁰³ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E52-1:1.

ROSENDALA BRYGGA

Rosendala brygga/pir hamn var betydelsefull för Huskvarnas livliga sjötrafik med last- och persontransporter. Hit fördes bl.a. sand från Baskarp till Vapenfabriken och annat gods. Timmer och sågat virke skeppades ut härifrån bl.a. till England under 1800-talets mitt. En plattform i form av en stor stenkista, benämnd ”Klabben” anlades utanför kajen i Vättern för att underlätta lastningen av båtarna. Senare byggdes den ut med en längre pir. Rosendala brygga avvecklades 1953 för lasttransporter. Under 1960-talet anlades den skyddade hamnen och båtuppläggningsplatsen. Tidigare gick en hel del småbåtar också upp längs ån.

Rosendala brygga i Vättern utanför Huskvarna. Fotografi, brevkort. Jm 90/2:1019.

Byk och bad

Huskvarnaån har förr kantats av klappbryggor och bykstugor, men kvinnornas all dagliga verksamheter knutna till vattendraget är tyvärr föga känt och ringa spår efter dessa verksamheter finns kvar. Vid Ebbes bruk fanns förr en tvättstuga med tillhörande tvättbrygga, som revs när Ådalsvägen byggdes. Tvättstugan kallades ”Fransa tvättstuga” efter ägaren Frans Johansson som lär ha hyrt ut den för 25 öre per gång.¹⁰⁴

Vid Ebbes damm finns uppgifter om tre klappbryggor¹⁰⁵ och uppströms damm fanns ett bykhus. Vid Carlfors Bruk fanns tvättstuga och badhus. I Ramsjöholm fanns klappbrygga och bykhus. Mellan Carlfors och Stensholm fanns förr flera badplatser från Ebbes damm och uppströms.¹⁰⁶ I Huskvarna är idag främst Oset utmed Huskvarnaåns mynning i Vättern ett populärt badställe.

¹⁰⁴ Karlsmo 1968, s. 49, 52.

¹⁰⁵ Hakeman-Luth 2001, s. 29 ff.

¹⁰⁶ Hakeman-Luth 2001, s. 29 ff.

Tvättbyk i Forsen, Huskvarnaån. Förr ett vanligt bestyr, men föga dokumenterat. Pennteckning av Erik Westerling. Omkring 1830. Bildarkiv: Jernkontoret.

Samlingsplatser

En marknadsplats fanns förr vid Kungsbro där sjön Ylen mynnar ut i Huskvarnaån.¹⁰⁷ Förr hölls sommarfester, den s.k. ”Socknafesten” åren 1945–1964 vid Huskvarnaåns övre fall intill dammen vid Ådalsvägen. ”Smålands vackraste festplats” rubricerades affischerna.¹⁰⁸ Vid de före detta, nu rivna ”Rädzla bro” och Kavlabro, möttes ungdomar förr till dans. Vid åmynningen ”Oset” som förr även benämndes ”Leket” samlades man förr till vitt skilda sysselsättningar som spel och dobbel men också dop. ”Oset” utgör ett populärt fritidsområde och badplats.

Sägner

Vid bergstupet i Jutaholm omtalar en sägen att en avdelning av en dansk här ska efter att ha blivit besegrade av svenskar på slätten ovan berget blivit nedkastade utför fallet i en håla, därav Jutahålet och Jutafallet.

Huskvarnaån har utgjort turistattraktion då stora vattenkaskader av jätteformat har kastat sig utför branten och bildat naturskådespel som sällan visat sig.

¹⁰⁷ RAÅ Haurida 87:1.

¹⁰⁸ Svensson 1995, s.29 ff.

Utvärdering och karaktärisering

Utvärdering enligt system Kultur Aqua

– Prioriterade kulturhistoriska objekt och miljöer

Utvärdering av lämningar och miljöer längs Huskvarnaån i denna rapport bygger på den värderingsmodell som prövats i Länsstyrelsernas rapport Kultur Aqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag, 2009:46.¹⁰⁹

Värderingsmodell

Värderingstyp	Högt	Medel	Lågt
Dokumentvärde/lämning	8	4	2
Kvalitet	4	2	1
Sällsynthet	5	3	-
Representativitet	5	3	1
Pedagogiskt värde/miljö	4	2	1
Tillgänglighet	3	2	1
Upplevelsevärde	4	3	1
Speciella förhållanden			

Värderingsmodell efter Kultur Aqua 2009:46.¹¹⁰

Aqua Kultur I: Stenvalvsbro. "Kungsbro". RAÄ Svarttorp 102:1. Huskvarnaån nr 1.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	26	

Stenvalvsbro, **Kungsbro**. Anlagd vid sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån på gränsen mellan Haurida och Svarttorps socknar, Aneby respektive Jönköpings kommuner. Bron är uppförd år 1845. Ursprungligen sex välvda spann, numera fem. Två valv har senare byggts om till ett. Kungsbro är en imponerande stenvalvsbro, 40 meter lång. Den har dock blivit förbyggd bakom en senare tillkommen landsvägsbro i nordväst och på motsatt sida är regleringsanläggning för sjön Ylens reglering med fördämning och luckor anslutna mot den gamla bronns sydöstsida. Därigenom är bron till stora delar dold för vägfarande. Lång tradition av broplats och förr fanns här marknadsplats.

- Ingår i förslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

¹⁰⁹ Länsstyrelserna 2009.

¹¹⁰ Länsstyrelsen i Jönköpings län 2009, s. 35 ff.

Aqua Kultur II: Strömsholm (miljö). RAÄ Svarttorp 112:1, 19:1,2. Huskvarnaån nr 6, 7, 8.

Värderingstyp	Värdering		Kommentar
	Strömsholm herrgårdsmiljö	Stenvalvsbro	
Dokumentvärde	8	4	4
Kvalitet	4	4	2
Sällsynthet	3	3	3
Representativitet	3	3	3
Pedagogiskt värde/miljö	4	4	2
Tillgänglighet	Privat tomtmark	3	2
Upplevelsevärde	3	3	3
Speciella förhållanden	Flera RAÄ nr. Kulturhistoriskt utvärderat.		
Summa	25	24	19

Strömsholms herrgård, f.d. säteri. Karolinsk herrgårdsbyggnad (1740-tal), belägen strax norr om Huskvarnaån. Herrgårdsbygganden är uppförd i trä med locklistpanel (gul), frontespis, säteritak med två flankerande flygelbyggnader. Intill ån är ett f.d. bränneri/bryggeri från 1800-talets mitt, den enda i sitt slag längs inventerad åsträcka. Bygganden är rödfärgad, locklistpanelad, två våningar, vita snickeridetalljer kring fönstren. Bränneribyggnaden representerar en agrarindustriell ekonomibyggnad med karaktär i herrgårdsmiljön vid Huskvarnaån och i det omgivande jordbrukslandskap. Strax intill är ruiner efter kvarn- och såg. Herrgården ligger i ett öppet och mjukt böljande odlingslandskap med Huskvarnaån meandrande i söder. Stenvalvsbro med miljöskapande värde.

Strömsholms herrgård med omgivande odlingslandskap är utvärderat som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och miljö i Kulturhistorisk utredning för Jönköpings kommun.¹¹¹

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

(Aqua Kultur III: Ramsjöholms kraftstation (miljö). Huskvarnaån nr 11, 12.)

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet		Inhögat av säkerhetsskäl.
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Ramsjöholms kraftstation, byggd 1905–1908. Kraftstationen anlades för elektrifiering av Näs-sjö. Nuvarande turbin installerad 1955. Effekt: 1 300 kW. Ägs av Näs-sjö Affärsverk. Omfattande system av ledning av drivvatten från Ramsjöholmsdammen anlagd samtidigt som kraftstationen. Dammfallet för överskottsvattnet benämns ”Ramfallet”. Från dammen leds drivvattnet längs en 900 meter lång sträcka, inledningsvis genom en nivåkanal och över en sänka i

¹¹¹ Hederström 1989, s. 186.

terrängen är trätub som mynnar ut i en ny nivåkanal med intagsdamm varifrån en tub leder drivvattnet den sista sträckan till kraftstationen. Fallhöjd: 26 meter.

Kulturhistoriskt redovisad i föreliggande rapport mot bakgrund av kraftstationsbyggnadens ålder.

Aqua Kultur IV: Ramsjöholm (miljö). RAÄ Svarftorp 111:1, 3:1. Huskvarnaån 15, 16.

Värderingstyp	Värdering		Kommentar
	Ramsjöholm	Stenvalvsbro	
Dokumentvärde	8	8	
Kvalitet	4	4	
Sällsynthet	3	5	
Representativitet	3	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	4	
Tillgänglighet	Privat tomtmark	Privat tomtmark	
Upplevelsevärde	4	4	
Speciella förhållanden			Flera RAÄ nr. Kulturhistoriskt utvärderat.
Summa	26	28	

Ramsjöholm, herrgård, f.d. säteri. Nuvarande huvudbyggnad uppförd på 1790-talet i två våningar. Fasad i svagt guldfärgad puts med vita omfattningar, sadeltak. En allé leder in mot herrgården från landsvägen från söder. Säteribyggnaden ligger i norra änden av Huskvarnaåns dalgång på en landtunga som i väst och öst skärs av Huskvarnaåns in- och utlopp i Ramsjön.

Väster om gården är en stenvalvsbro med tre spann (28 meter lång) över Huskvarnaån, strax nedströms Ramsjöns utlopp i ån. Stenvalvsbro med miljöskapande värde. Ytterligare en stenvalvsbro har funnits vid Ramsjöholm. Den är dock till stora delar förstörd. I söder är vidsträckta odlingsmarker längs Huskvarnaåns dalgång. Ramsjöholm är utvärderat som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Kulturhistorisk utredning för Jönköpings kommun.¹¹²

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur V: Djuvarp, Roestorp (miljö). Riksintresse för kulturmiljövården. Flera RAÄ nr. Huskvarnaån nr 20.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Kulturhistoriskt utvärderat.
Summa	31	

Huskvarnaån utgör nav i den vidsträckta odlingsbygden med herrgården Djuvarp och Roestorps by som historiska avtryck i ett kulturlandskap brukat i tusentalsår. Slingrande grusvägar, fossil åker, rik fornlämningsbygd. Riksintresse för kulturmiljövården. Djuvarp-Roestorp utvär-

¹¹² Hederström 1989, s. 184 f.

derade kulturhistoriskt värdefulla områden i Kulturhistorisk utredning för Jönköpings kommun.¹¹³

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur VI: Viskvarn. Lillån – biflöde. Huskvarnaån nr 23.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet		Privat tomtmark
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Kulturhistoriskt intressant industrihistoriskt objekt
Summa	28	

Kvarn från 1800-talets senare del. Rödfärgsbemålad, locklistpanelad träbyggnad. Vattenhjul och ränna raserat. Kvarnens kulturhistoriska värde består främst i de inventarier som finns kvar. Flera kvarnar har funnits längs forssträckan i Huskvarnaån. Viskvarn är den enda bevarade kvarnbyggnaden med delar av kvarninredningen bevarad längs inventerad åsträcka. Kulturhistoriskt intressant industrianläggning, klass 1, i Länsstyrelsens industriinventering.¹¹⁴

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur VII: Rambron. RAÄ Lekeryd 110:4. Huskvarnaån nr 27.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden	Kulturhistoriskt värdefullt objekt.	Broläge (1409)
Summa	19	

Rambron. Broplats arkivaliskt belagd från 1409; **Raufna bro**. Stenvalvsbro, överbyggd av nuvarande bro. Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

¹¹³ Hederström 1989, s 181 ff.

¹¹⁴ Länsstyrelsen 1998, s. 97.

Aqua Kultur VIII: Rambron. Rambro kvarn, fördämning, såglämning. Miljö och lämningar. RAÄ Lekeryd 110:1-4, 195. Huskvarnaån nr 28, 29.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet		Privat tomtmark
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden	Kulturhistoriskt värdefullt objekt.	
Summa	24	

Välbevarad enhetlig småskalig miljö med kvarnbyggnad, bostadshus, ladugård, mindre elkraftverksanläggning samt f.d. såg (lämning). Kvarninredningen är borta. Träpanelade, falu rödfärgsmålade industri- och ekonomibygnader. 1800-tal. I åfåran finns rest av fördämning, vattenintag till elkraftverk samt såglämning. Äldsta belägg för såg är 1409. Utvärderat som kulturhistoriskt värdefullt objekt i Kulturhistorisk utredning för Jönköpings kommun.¹¹⁵

- Ingår i förslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur IX. Carlfors Bruk. Industribygnader, kraftstation och damm. Huskvarnaån nr 34, 35, 36.

Värderingstyp	Värdering	
	Carlfors	Kraftstation
Dokumentvärde	8	8
Kvalitet	2	4
Sällsynthet	5	5
Representativitet	3	3
Pedagogiskt värde/miljö	4	4
Tillgänglighet	Stängslat fabriksområde	-
Upplevelsevärde	4	4
Speciella förhållanden		Industrihistorisk intressant, klass 1
Summa	28	28

Carlfors Bruk. Bruksmiljö från 1930-talet med industribygnader, damm och kraftstation från. Anlagt vid ett vattenfall med lång tradition av vattenkraftsutnyttjande. Närmast föregångare var Stensholms pappersbruk. År 1898 startade fabriken med tillverkning av bronsfärger för bl.a. bronslegering av produkter tillverkade i det närbelägna Ebbes Bruk. Efter brand 1931 uppfördes ny fabriksanläggning och kraftstation med tidiga funktionalistiska drag, ritat av arkitekt John Giers. Industrimiljön är utvärderad som intressant industrihistorisk miljö, klass 1, i Länsstyrelsens industriinventering.¹¹⁶ En ny fabriksanläggning Västra Fabriken, invigt 1972, anlades en knapp kilometer väster om den gamla fabriken.

Den gamla industrimiljön ingår i förslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

¹¹⁵ Hederström 1989, s. 118.

¹¹⁶ Länsstyrelsen 1998, s. 95.

Aqua Kultur X. Stensholm – Lundaberget (miljö). Riksintresse för kulturmiljövården. Flera RAÄ nr. Huskvarnaån nr 42, 43, 44, 45, 46.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Riksintresse för kulturmiljövård. Fasta fornlämningar.
Summa	28	

Kuperat, böljande odlings- och beteslandskap avgränsat av Lundaberget i NÖ och Huskvarnaån i SV. Stensholms herrgårdsbyggnad, tidigare säteri, nuvarande byggnad uppförd 1876, timmerbyggnad i 1 ½ våning. Det medeltida Stensholm, f.d. stormansgård, **Rethe(s)halum** (1362) senare **Rädishälla** (1401),¹¹⁷ **Stensholm** (1482)¹¹⁸ låg på en holme i Huskvarnaån. På höjdrygg i NÖ är två yngre järnåldersgravfält med 110 respektive 15 gravanläggningar. Vid Huskvarnaåns vattenfall har funnits vattenkraftsdrivna verksamheter sedan 1600-talet, under 1700- och 1800-tal främst papperstillverkning senare ersatt med mekanisk industri, Stensholm AB. Idag inryms andra verksamheter i anläggningen. Riksintresset representerar lång kontinuitet av bosättning, odlings- och betesmarker. Huskvarnaån har varit en värdefull länk i odlingsbygd, vattenkraftsutnyttjande med industriverksamhet. Riksintresse för kulturmiljö, nr 71.¹¹⁹ En gångstig med skyltar med information om kultur- och naturvärden är anlagd genom riksintresseområdet.

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur XI. Ebbes kvarn och såg m.m. Lämningar. RAÄ Hakarp 88:2, 130, 131, 129, 42:1. Huskvarnaån nr 55 – 59.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Lämningar efter såg, kvarn, fördämning.

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

¹¹⁷ www.sofi.se

¹¹⁸ Agertz 2008, s. 205.

¹¹⁹ Länsstyrelsen i Jönköpings län, 1996, s. 195 ff.

Aqua Kultur XII. Fördämning. Lämning. RAÄ Hakarp 127. Huskvarnaån nr 60.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Lämning av fördämningsmur av sten. Nedbruten över åfåran.

Aqua Kultur XIII. Ebbes kraftstation. Huskvarnaån nr 63.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	5	Unik anläggning
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	31	

Ebbes kraftstation, uppförd 1902–1903, i drift 1906–1969. Anlagd av Munksjö AB för drift av maskiner vid pappersbruket i Jönköping. Kraftstationen inrymmer tre francisturbiner i gjutna spiralskåp kopplade till tre växelströmgeneratorer för 10 500 volt i en stor maskinhall. Byggnaden i tegel är väl anpassad i den sköna miljön i den branta terrängen. Den är utformad med monumental och dekorativ arkitektur, dock förändrad 1947. Ebbes kraftstation är en symbol för industriell och ekonomisk framtidstro i tid av industrialismens framväxt. Anläggningen är unik då maskinutrustningen inte i någon högre grad förnyats sedan dess anläggande.

Kraftstationen genomgick en upprustning på 1990-talet. Den är idag ett vattenkraftsmuseum. Hakarps Hembygdsförening ansvarar för visningar av anläggningen. Jönköping Energi står för byggnadens underhåll.

Längs Huskvarnaån går en vandringsled, Pustaleden, som även passerar kraftstationen. Utmed gångstigen är skyltar uppsatta med kultur- och naturinformation. Kraftstationen ingår i riksintresseområde för kulturmiljövärden.

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur XIV. Husqvarna AB. Industrimiljö. Riksintresse för kulturmiljövården. Flera RAÄ nr. Huskvarnaån nr 76-79, 84 (ingår även nr 61-78).

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Riksintresse för kulturmiljövård; Två museer: Ebbes kraftstation, Huskvarna Industrimuseum. Bevakningsobjekt
Summa	31	

Huskvarnaån – nav för industriutveckling genom vattenkraftsutvinning. Etablering av kvarnar sedan medeltid. Kronans satsning i kruttillverkning och vapensmide från 1600-talet, utvecklades till Husqvarna Vapenfabrik som blev betydande storindustri. Ebbes kraftstation – en ”teknikhistorisk pärla”, tillsammans med Husqvarna kraftstationer belyser Huskvarnaåns elkraftutvinning under drygt hundra år. Industrimiljön med Smedbyn, Stockmakarebyn, disponentvillan, kraftstationer och området närmast ån från Kvarnbron vidare uppströms Huskvarnafallen är riksintresse för Kulturmiljövården. Huskvarnas industrihistoria finns skildrad i Husqvarna Fabriksmuseum inrymt i den f.d. vapenverkstaden intill Huskvarnaån. Kulturhistoriskt värdefull miljö.

- Ingår i förslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur XV. Kvarnlämning. Husets Qvarnruin. Ingår i RAÄ Huskvarna 18. Huskvarnaån nr 81.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	24	

Kvarnlämning. **Husets Qvarnruin.** Huskvarnas sista kvarn, revs 1954, kvarngrunden bevarad och restaurerad. Minnestavla uppsatt av Huskvarna Hembygdsförening. På kvarnplatsen fanns tidigare en krutstamp.

Betydelsefull kulturhistorisk lämning, symbolisk för tidigare kvarnverksamhet i nedre Huskvarnaån.

- Ingår i förslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur XVI. Garpa Skans. RAÄ Hakarp 25:1,2. Huskvarnaån nr 87.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	5	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	32	

Garpa skans. Skans på en tidigare holme, där nu kapell och delar av Huskvarna kyrkogård är förlagd. Skansen benämns ”Garpawall” på karta 1702.

Aqua Kultur XVII. Rumlaborg. RAÄ Hakarp 26:1. Huskvarnaån nr 91.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	5	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning.
Summa	33	

Norra Smålands centralsäte under medeltid. Karaktäristiskt, strategiskt läge vid Huskvarnaåns mynning, i sankmark vid medeltida landsvägsmöte, eriksgatan. Försvarsborg av stor betydelse mot det inre av Sverige. Ruinlämning med vallgravssystem.

Kulturhistoriskt värdefull miljö.

- Ingår i föreslaget skydd av kulturvattendrag innefattande restriktivitet inom åsträckan.

Aqua Kultur XVIII. Sjöbottenfynd. RAÄ Hakarp 92, 140:2, 140:3 m. fl. Huskvarnaån nr 101.

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	5	
Pedagogiskt värde/miljö	-	
Tillgänglighet	-	
Upplevelsevärde	-	
Speciella förhållanden		Flera RAÄ nr. Fast fornlämning, bevakningsobjekt ingår.
Summa	22	

Kulturlandskap under vatten på Vätterns botten. Vattennivån har genom sjöns olikformade landhöjning kommit att överskölja äldre lämningar. Fynd och fasta lämningar från bronsålder, järnålder och medeltid. I Huskvarnaviken utanför Huskvarnaåns tidigare utlopp finns bl.a. stenkistor, pålrader och torvmosse. Värdefullt kulturhistoriskt område med lämningar.

Restriktivitet inom åmynning, såväl nutida som tidigare samt området med dokumenterad förekomst av lämningar.

SAMMANFATTANDE ANALYS

En betydelsefull vattenlänk mellan det inre av Småland och södra Vätterbygden. Kantad av fornlämningar och fornfynd från stenålder – järnålder med den yngre järnålderns bygdegravfält anslutande till dagens byar och gårdar. Huskvarnaåns dalgång var häradets mest uppodlade huvudbygd under tidig medeltid. Ån har ingått i en politisk geografisk maktfaktor alltsedan medeltid, speglat frälsegårdar och befästa hus. Kulturlandskapet är mångsidigt och varierat med skogsmark och mossor blandat med ett bevarat småskaligt odlingslandskap med rikedom på hagar och åkrar, kringgårdade av stenmurar och odlingsrösen samt uråldriga madängar till mer vidsträckt odlingsarealer. Ålderdomlig kulturmiljö i levande landsbygd. Två huvudvägar korsade ån; södra Vätterbygdens viktigaste kommunikationsknutpunkt. Vid åmynningen anlades Rumlaborg, norra Smålands centralsäte och strategiska fäste under medeltid.

Åns forsar och fall har gett kraft till en mängd kvarnar under medeltid, senare krutframställning och vapenfaktori i nationens tjänst, pappersindustrier, flottningsled, mekaniska verkstäder och gjuteriindustri utvecklade till betydande internationella storindustrier. Ån erbjöd förr ett mycket rikt fiske och har fortfarande värden för fritidsfiske. Huskvarnafallets betydelse som vattenkraftkälla samt dess skönhet och mäktiga forsar har alltsedan 1600-talet skildrats i bild, litteratur och konst. Samhället Huskvarna växte fram utmed ån och vattenfallen med en starkt utmejslad historisk och industrihistorisk identitet, karaktärsskapande för bygdens och länets industrihistoria och med betydande kulturhistoriska och kulturturistiska värden. Idag är Huskvarnafallen borta och den forna åfåran här är till stora delar torrlagd, men ån bär på ett rikt immateriellt kulturarv med minnen och mötesplatser, för arbete, fritid, med underfundiga platsnamn och naturupplevelser för var och en.

ÅTGÄRDSFÖRSLAG

Restriktivitet åsträckan från Ylens utlopp i Huskvarnaån till dess utlopp i Vättern samt Huskvarnaviken. Betydande kulturhistoriska värden vad gäller komplexitet och kontinuitet i mark- och vattenkraftsanvändning.

KARAKTÄRISERING

Komplext vattendrag med olika karaktärer under skilda epoker som innefattar vattendrag med enstaka vattenanknuta lämningar och miljöer samt vattendrag med komplex struktur av lämningar och miljöer.

Värden att vårda.

Som framgått av föreliggande sammanställning representerar Huskvarnaån en rik industrihistoria. Det mesta av dess äldre skeden är dock idag borta. Sammanlagt har ett drygt 20-tal platser för mjölkvarnar dokumenterats längs åsträckan. Kvarnbyggnaden i Viskvarnen vid Lil-lån i lekeryd är den enda kvarnen med bevarad interiör längs inventerad åsträcka. Kvarnen är utvärderad som kulturhistoriskt värdefull (klass 1 av Länsstyrelsen). Rrambro kvarn- och

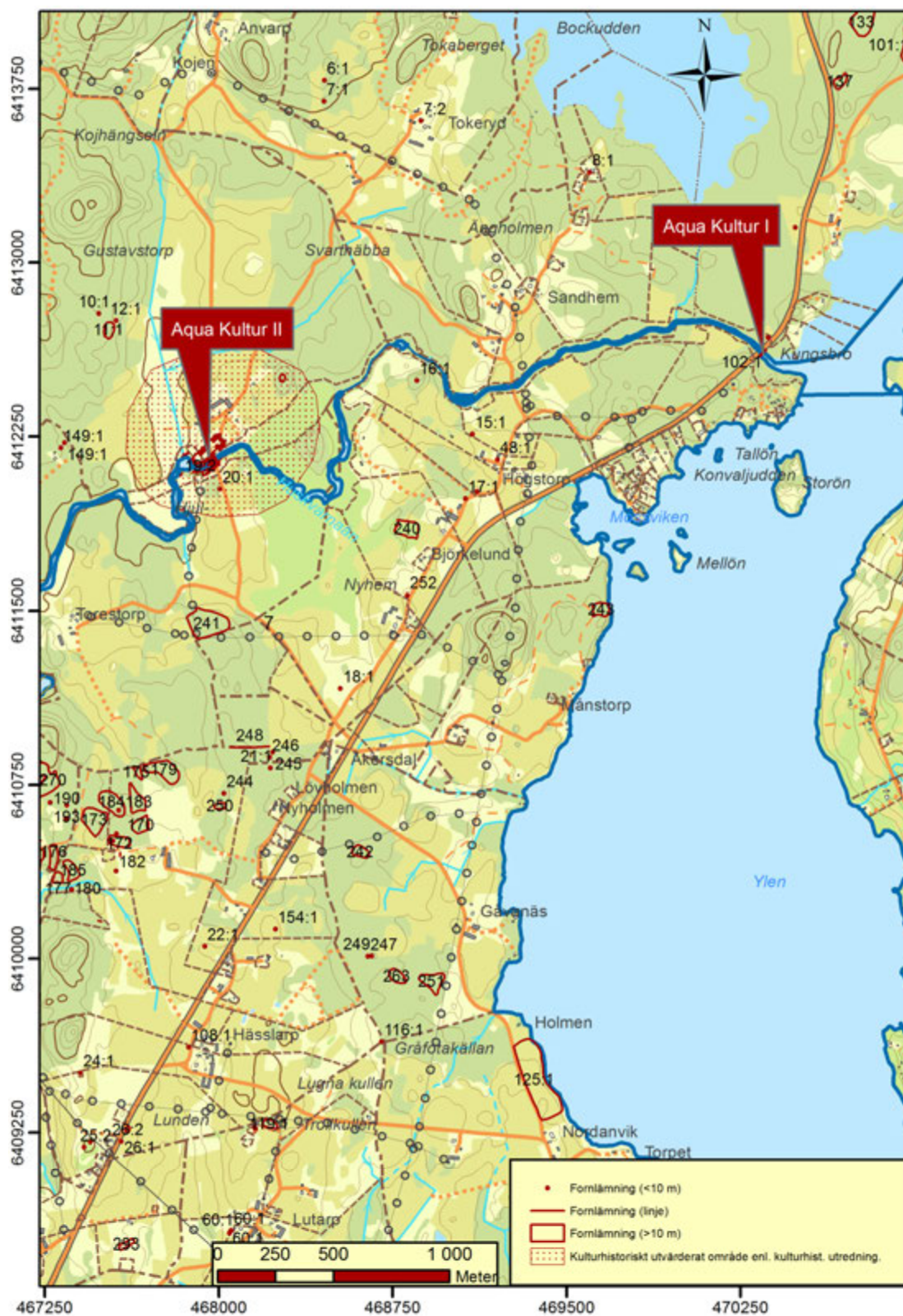
sågmiljö utgör ett sällsynt karaktärsskapande blickfång av 1800-talets småindustrimiljö med kvarn och tidigare såg samt kraftstation. Kvarnen är dock idag tömd på sin kvarninredning.

Bränneribyggnaden vid Strömsholm är den enda av sitt slag längs inventerad åsträcka. Den ingår i utvärderat kulturhistoriskt värdefullt objekt Strömsholms gård. Bränneriet är karaktärsskapande för gårdsmiljö och kulturlandskap. Byggnaden är i behov av vård och underhåll.

Utökad kulturturistisk satsning är möjlig och lämplig för Huskvarnaån. En kulturhistorisk vandringsled kan anordnas med skyltar och folder med webbguide. I Huskvarna kantas ån idag av grönområden och promenadstigar med flera gångbroar och bryggor anordnade. En promenad längs ån erbjuder sköna kultur- och naturupplevelser:

Från Hembygdsföreningens museum Kruthuset med utställning om traktens historia, vidare mot Huskvarnaåns mynning i Vättern – med vyer över Huskvarnaviken och dess fascinerande ”dolda kulturlandskap” under Vätterns yta – båthusen, fisket, badplatsen (”Oset” och ”Leken”) – vidare förbi vägmötet, äldsta Kavlabro, medeltidsborgen Rumlaborg och Garpa skans, (”Kåvavadet” och ”Öland”) – på vägen passerande nyanlagda badplatser och bryggor, kyrkogården, – förbi Lillåns mynning med det så förr rika laxfisket – passerande alla ivriga fritidsfiskare och vidare till Huskvarna Fabriksmuseum med kvarnruinen, gamla smedjan, hela Huskvarna industrimiljö och Smedbyn – sedan Pustaleden uppför branterna förbi fallen, här längs redan befintliga skyltar och välordnade stigar, till Ebbes kraftstation (tredje museet!), upp mot stora Ebbes damm med strålande utsikt över Vätterbygden och vidare genom riksintresset Stensholm mot Carlfors äldre industrimiljö; Hakarps, Lekeryds och Svarttorps natursköna nejder (så långt man orkar) med kulturlämningar och kulturplatser en vandring genom historien som till stora delar har sina rötter ur vattendraget.

Kartor Huskvarnaån. Prioriterad kultur.

Prioriterad och utvärderad kultur längs Huskvarnaån.

Prioriterad och utvärderad kultur längs Huskvarnaån.

Prioriterad och utvärderad kultur längs Huskvarnaån.

Prioriterad och utvärderad kultur längs Huskvarnaån.

Prioriterad och utvärderad kultur längs Huskvarnaån.

Redovisning av inventerade objekt/områden.

Huskvarnaån 1)

Stenvalvsbro, ”Kungsbro”, ca 40 meter lång, fem meter bred, fem spann. Ursprungligen sex spann, men vid reglering av sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån sammanslogs två valv till ett större. Anlagd över sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån på gränsen mellan Haurida socken i NÖ och Svarttorps socken SV. Vid anläggande av fördämning av sjön Ylen har dammluckor anlagts mot bronns sydöstra sida, varvid brospannen till stora delar har blivit förbyggda. Den senast anlagda landsvägsbron ligger omedelbart nordväst om gamla bron och därigenom är Kungsbro inte synlig för vägfarande. På ett av stenblocken mot sydöst är inhugget: **1845 ASS**. Årtalet torde representera uppförandet. Broläget är dock ålderdomligt. Det finns bl.a. angivet på flera historiska kartor; t.ex. laga skifte 1790 Högstorp.¹²⁰ Sjön har tidigare skurit in längre sydväst om bron, vilket framgår av ekonomiska kartan från 1954. Detta syns även på dagens fastighetskarta, den gamla strandlinjen är streckad. Från Kungsbro regleras sjöarna Ylen och Nätaren ingående i Huskvarnaåns vattensystem. Regleringen sköts av Jönköping Energi. Rest av gamla vägbanken syns främst N om stenvalvsbron.
Utvärderat objekt, Aqua Kultur I.

RAÄ Svarttorp 102:1. Fast fornlämning.
N:6412610 E:470345 (SWEREF 99 TM).

Kungsbro vid sjön Ylens utlopp i Huskvarnaån. Stenvalvsbro med ursprungligen sex spann. Förbyggd med regleringsluckor mot SÖ. Foto 2012, från NÖ.

Kungsbro mot nordväst dold för vägfarande av nuvarande vägbro. Foto 2012, från NNÖ.

¹²⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv. Laga delning, Högstorp 1790, Svarttorp sn. Akt E108-15:1.

Huskvarnaån 2)

Marknadsplats. Vid Kungsbro och Huskvarnaån låg förr en marknadsplats innan den flyttades.¹²¹

RAÄ Haurida 87:1. Uppgift om. Plats med tradition.
N:6412676 E:470368 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 3)

Plats för bro över Huskvarnaån enligt flera historiska kartor. Vägen mellan Högstorp och Härestorp. Karta laga delning Högstorp 1790.¹²² Inga spår av bro, annat än svaga spår efter brukningsväg på åns norra sida. Förmodligen är bron bortgrävd vid breddning och uträtning av Huskvarnaån. En mindre bro finns inprickad över ån på samma karta ca 150 meter uppströms. På platsen finns ett 5x5 meter stort inhak i södra åkanten och en kraftigt övermossad osäker fördämning omedelbart intill, uppströms (S).

Ungefärligt läge:

N:6412450 E:468986 (SWEREF 99 TM).

Osäker fördämningmur. Kraftigt övermossad. Foto från SV.

Huskvarnaån 4)

Jordvallar av uppgrävda jordmassor längs Huskvarnaån till följd av breddning och djupgrävning av Huskvarnaån för jämnare vattenflöde vid reglering av vattnet nedströms till kraftstationer. 1900-tal.¹²³ Vallarna löper på bägge sidor om ån längs kilometerlånga sträckor från ungefär Högstorp och vidare nedströms till Lekeryd med vissa avbrott. Vallarna är 5–7 meter breda och vanligen 2–3 meter höga. Flera kvarnplatser är undanröjda och kvarnfallen är bortsprängda. Jordvallarna kan innehålla uppgrävda fornsaker och andra kulturhistoriska indikatorer på hur ån förr nyttjats som naturresurs, t.ex. fiskeredskap mm.

Vid ett av besiktningstillfällena iaktogs tre raphöns utmed ån vid Högstorp.

Ca N:6412643 E:468798 vidare nedströms. (SWEREF 99 TM).

¹²¹ RAÄ Haurida 86:1 med vidare hänvisning till Allvin 1857, s. 84.

¹²² Lantmäteristyrelsens arkiv. Svartorp sn, Laga delning, Högstorp 1790. Akt E108-15:1.

¹²³ Länsstyrelsen i Jönköping. Förteckning över planer och ritningar till täckdikningsföretag 1967-1976.

Vall av uppgrävda massor i samband med att ån har djupgrävts för att skapa ett jämnare vattenflöde till kraftstationerna nedströms. Vallen löper längs en dryg kilometer lång sträcka utmed Huskvarnaånns båda sidor. De uppgrävda jordmassorna från ån kan innehålla uppgrävda fornyfynd och annat av kulturhistoriskt intresse som funnits i ån. Foto 2006.

Huskvarnaån 5)

Uppgift om kvarn. Högstorps kvarn. På karta avmätning Strömsholm 1725 står angivet ”Högstorps kvarn” med inritat vattenhjul och fördämning.¹²⁴ Inga synliga lämningar vid besiktning. Ån är rensad på platsen. Stora stenblock ligger på åkanten. Lämning efter jordkällare på Ö sidan av ån.

Ny: RAÄ Svarttorp 311. Uppgift om.
N:6412443 E:468536 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 6)

Strömsholm. Tidigare namnform Åhfällan, kallas Strömsholm 1761. Åfällan – skrevs **Aaferdh** på 1450-talet. Ortnamnet härstammar av 'å, vattendrag' och *færd* 'vadställe'.¹²⁵ Strömsholm (1761) efter *ström* 'å, forsande vattendrag' (efter Huskvarnaån) med statursefterleden *holm*. Ursprungligen medeltida gård. Strömsholms säteri, 1600-tal, ägdes av Ribbingssläkten. På 1700-talet ägdes gården av Adlerbeth som också ägde Ramsjöholm. Karolinsk herrgårdsbyggnad (1740-tal). Karta arealavmätning Strömsholm 1851 visar omgivande odlingsmarker, säteribyggnaden med flankerande flygelbyggnader samt parkanläggning invid Huskvarnaån som här är utvidgad till en damm. Nedströms bron utmed ån är på kartan bl.a. bränneri, kvarn och såg.¹²⁶ Kvarn och såg är ruïn lämningar. Bränneribyggnaden troligen uppförd på 1800-talets förra hälft är ännu kvar och i stånd att bevaras.

Strömsholms huvudgård med flygelbyggnader är utvärderat som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Nr 55.¹²⁷

Utvärderad miljö. Aqua Kultur II.

RAÄ Svarttorp 112:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6412222 E:468002 (SWEREF 99 TM).

¹²⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv. Svarttorp sn, Avmätning 1725, Strömsholm eller Åfällan. Akt E108-34:1.

¹²⁵ Ageritz 2008, s. 232.

¹²⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Arealavmätning, 1851, Strömsholm, Svarttorp sn, Jönköpings län. Akt 06-sva-40.

¹²⁷ Hederström 1984, s. 186.

Utsnitt ur karta arealavmätning Strömsholms herrgård 1851. Utmed ån nedströms dammfördämning och bron är såg, kvarn och bränneri m.m. på åns norra sida. (Infälld N-pil).

Före detta bränneribyggnaden till Strömsholms herrgård intill Huskvarnaån. Foto från SÖ.

Huskvarnaån 7)

Stenvalvsbro vid Strömsholm. Bron är 45 meter lång, 5,5 meter bred. Den har numera ett spann, ursprungligen har den haft två. Det södra är igenfyllt med stenblock. Det norra spannet ombyggt och förstärkt med betong inuti valvet. Motsvarande broplats finns markerad bl.a. på karta över Strömsholm, 1725.¹²⁸ Ålderdomligt brolägg.

Kulturhistorisk värdefull bro. t

Utvärderat objekt Aqua Kultur II.

RAÄ Svarttorp 19:1. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6412151 E:467978 (SWEREF 99 TM).

¹²⁸ Lantmäteristyrelsens arkiv. Svarttorps sn, Avmätning, 1725, Strömsholm eller Åfällan 1,4,5. Akt E108-34:1.

Stenvalvsbro över Huskvarnaån vid Strömsholm. Till höger i bild skimtar f.d. bränneri. Foto från NÖ.

Huskvarnaån 8)

Såg- och kvarnlämning, vattenhjulsränna, rester efter fördämning av sten. Strömsholm. Rester efter den utrivna fördämningen synes vara täckt med dumpmassor från rensningsarbeten och vattenreglering av Huskvarnaån. På avmätningsskarta 1725¹²⁹ är kvarn och såg markerat med vattenhjul och sågmarkering. På kartan står ”Qvarn till Getteryd”. I beskrivningen står bl.a. att kvarnen går på underfall och är försedd med två par stenar.

Kvarn och såg 1913 enligt lantmäterihandling gällande gränsbestämning Strömsholm. Av handlingarna framgår att kvarnen och sågen förvärvades och troligen avvecklades i samband med att Huskvarna Vapenfabriks AB inköpte dessa för att erhålla vattenrätt. Lantmäterihandlingen visar plats för aktuella anläggningar.¹³⁰
Ingår i utvärderad miljö Aqua Kultur II.

RAÄ Svarttorp 19:2. Övrig kulturhistorisk lämning. Område med lämningar bör bevakas med hänsyn till ålder.

N:6412114 E:467932 (SWEREF 99 TM).

Kvarnlämning med vattenhjulsränna intill Tabergså, Strömsholm. Foto 2006, från NÖ.

¹²⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Svarttorps sn, Avmätning, 1725, Strömsholm eller Åfällan 1,4,5. Akt E108-34:1.

¹³⁰ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Gränsbestämning, 1913, Strömsholm. Akt 06-sva-307.

Huskvarnaån 9)

Kvarnar. Enfotakvarnar. På karta geometrisk avmätning 1713, Torestorp är två enfotakvarnar markerade på ömse sidor av ån.¹³¹ Två enfotakvarnar och en såg finns markerat på karta 1730, av allt att döma på motsvarande plats.¹³² Inga synliga lämningar.

Ny: RAÄ Svarttorp 313. Uppgift om.
Ca N:6411343 E:467055 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 10)

Kvarn. På karta geometrisk avmätning Torestorp 1667 finns inritad byggnad med hjulkvarn, beskriven som ”miöölqwarn”.¹³³ På ungefär motsvarande plats finns en enfotakvarn inritad på rågångskarta, Torestorp 1730.¹³⁴ Kvarnplatsen bör efter kartjämförelser vara överdämd av nuvarande damm till Ramsjöholms kraftstation. Ån har uppströms utloppet i dammen senare rätsats ut i samband med dammens anläggande.

Ny: RAÄ Svarttorp 312. Uppgift om.
Ca N:6411243 E:466981 (SWEREF 99 TM).

Utsnitt ur karta geometrisk avmätning 1667, Torestorp (infälld N-pil). Kvarnbyggnad med vattenhjul belägen på Huskvarnaåns östra sida. Kvarnplatsen har överdämts av Ramsjöholmsdammen.

Huskvarnaån 11)

Ramsjöholmsdammen. Anlagd 1905–1908 som uppsamlingsdamm till Ramsjöholms kraftstation. Det mäktiga dammfallet för överskottsvattnet benämns ”Ramfallet”. Från dammen leds drivvattnet längs en 900 meter lång sträcka, inledningsvis genom en nivåkanal. Över en sänka i terrängen leds vattnet i en trätub, denna mynnar ut i en ny nivåkanal med intagsdamm varifrån en tub leder drivvattnet till kraftstationen. Fallhöjd: 26 meter.
Ingår i elkraftanläggning, Aqua Kultur III.

Ca N:6411170 E:467070 (SWEREF 99 TM).

¹³¹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Svarttorps socken, Geometrisk avmätning, Torestorp nr 1, 1713. Akt E 108-38:1.

¹³² Lantmäterimyndigheternas arkiv. Svarttorps socken, Rågängsätgård 1730. Akt 06-sva-1.

¹³³ Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning, Torestorp, 1667. Akt E5:12.

¹³⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv, rågångsätgård, Torestorp, 1730. Akt 06-sva-1.

Ramsjöholms kraftverksdam. Nivåkanal i förgrunden. Härifrån regleras och leds vattnet till Ramsjöholms kraftstation längs en 900 meter lång sträcka. Foto 2012, från NV.

"Ramfallet" överskottsvatten från Ramsjöholmsdammen. Foto 2012, från V. (N:6411153 E:466898).

Tub av liggande träribbor sammanbundna med järnband. Tuben för drivvattnet över en sänka från en nivåkanal (syns i bakgrunden) till en annan med uppsamlingsdam och vidare i tub till Ramsjöholms kraftstation. Foto 2012, från V.

Huskvarnaån 12)

Ramsjöholms kraftstation. Anlagd åren 1905–1908. Nuvarande turbin installerad 1955. Effekt: 1 300 kW. Kraftstationen anlades för elektrifiering av Nässjö. Ägs av Nässjö Affärsverk. Tillbyggd och ombyggd. Tegelbyggnader med markerade hörn av tegel samt tegel omväxlande i fönsteromfattningar respektive fasadliv. Vitputsade fasadytor och fönsterblindningar. Plåttak. Aqua Kultur III.

N:6411410 E:466025 (SWEREF 99 TM).

Ramsjöholms kraftstation. Foto 2012, från Ö.

Huskvarnaån 13)

Uppgift om fasta fisken i Huskvarnaån och Ramsjön på karta geometrisk avmätning över Ramsjöholm, år 1694.¹³⁵ Längs Ramsjön finns på samma karta fler fiskeplatser inprickade, troligen avseende notfiske.

Ca: N:6411444 E:465985 (SWEREF 99 TM). (Generell koordinat).

Huskvarnaån 14)

Järnyxa hittad i Huskvarnaån mittför Ramsjöholms gård.

RAÄ Svarttorp 106:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6411369 E:465885 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 15)

Ramsjöholm, herrgård, före detta säteri. Ursprungligen **Ramsjö**, skrevs **Ramsio** 1379.¹³⁶ Namnet skrevs **Ramsjöholm** (1630-tal). Nuvarande huvudbyggnad uppförd 1790-tal, två timrade magasin, 1700-tal. Gården donerades till Vadstena kloster 1379. Kom till kronans ägo vid reformationen. 1624/1628–1647 donerad till riksmarsken Lars Kagg. På 1700-talet ägd av ätten Adlerbeth bl.a. Göran A, ledamot av svenska akademien och Gustav III:s handsekreterare. Upphörde som fideikomiss 1844. Bykstuga vid Huskvarnaån bevarad. Herrgården utvärderad som kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Ramsjöholm. Nr 54.¹³⁷
Utvärderad miljö Aqua Kultur IV.

¹³⁵ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1694, Ramsjöholm nr 1, Svarttorps socken. Akt E108-28:2. Nr 14.

¹³⁶ Agertz 2008, s. 178.

¹³⁷ Hederström, 1989 s. 184 f.

RAÄ Svarttorp 111:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6411345 E:465912 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 16)

Bro. Stenvalvsbro vid Ramsjöholm över Huskvarnaån. Bron är 28 meter lång, sex meter bred med tre spann. Sprängsten ingår. Ett spann förstärkt med betong.
Utvärderat objekt, ingår i Aqua Kultur IV.

RAÄ Svarttorp 3:1. Bevakningsobjekt.
N:6411333 E:465861 (SWEREF 99 TM).

Stenvalvsbro med tre spann över Huskvarnaån vid Ramsjöholm. Foto från SÖ.

Huskvarnaån 17)

Bro. Ramsjöholm. Rest av f.d. stenvalvsbro över en sydlig gren av Huskvarnaån. Bron är 20–30 meter lång, och har två valv. Bron har förfallit och mycket lite återstår av den idag. En vägbank i betesmark leder till bron.

RAÄ Svarttorp 14:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6411096 E:466018 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 18)

Kvarnplats enligt kartor 1684, 1694.¹³⁸

Ungefärligt läge:
N:6411101 E:466018. (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 19)

Sågkvarn. Sågkvarn enligt karta 1684, 1694 utmed en f.d. mindre förgrening av Huskvarnaån.¹³⁹

N:6410953 E:465855 (SWEREF 99 TM).

¹³⁸ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk delination, 1684, Ramsjöholm nr 1, Svarttorp sn. Akt E108-28:1; Geometrisk avmätning, 1694, Ramsjöholm nr 1, Svarttorp sn. Akt E 108-28:2.

¹³⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk delination, 1684, Ramsjöholm nr 1, Svarttorp sn. Akt E108-28:1; Geometrisk avmätning, 1694, Ramsjöholm nr 1, Svarttorp sn. Akt E 108-28:2.

Huskvarnaån 20)

Djuvarp – Roestorp. Utvärderat kulturhistoriskt värdefullt landskapsavsnitt¹⁴⁰ och riksintresse för kulturmiljövård nr 73.¹⁴¹ Kulturlandskap längs Huskvarnaåns övre dalgång med odlingslämningar från skilda tider, värdefull bebyggelse 1700–1800-tal, kulturlandskap med fornlämningar och fornfynd från stenålder-järnålder. Väg mellan Ramsjöholm och Svarttorp. Utvärderad miljö Aqua Kultur V.

N:6408955 E:465717 (SWEREF 99 TM). Generell koordinat.

Flygbild över Huskvarnaåns övre dalgång, med bl.a. riksintresse för kulturmiljövården Djuvarp-Roestorp. Huskvarnaån ses meandra till vänster i bild. Foto från N. Foto L.G. foto – Leif Gustavsson.

Huskvarnaån 21)

Fyndplats omedelbart öster om Huskvarnaån. Stenyxa av grönsten.

RAÄ Svarttorp 113:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6407470 E:465560 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 22)

Fyndplatser intill Huskvarnaån. Spjutspets av flinta samt järnyxa.

RAÄ Svarttorp 43:1, 2. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6407442 E:465489 (SWEREF 99 TM).

RAÄ Svarttorp 43:2. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6407479 E:465485 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån (Lillån) 23)

Kvarnbyggnad, Viskvarnen. Nuvarande kvarnbyggnad är troligen uppförd på 1800-talets mitt eller senare del. Exteriört rödfärgsbemålad locklistpanel med vita knutar och fönsterfoder. Vattenhjul och ränna raserade. Kvarnen ligger vid Lillåns norra sida, ett mindre biflöde till Huskvarnaån, drygt 60 meter uppströms utloppet i Huskvarnaån. Kvarnens kulturhistoriska värde består främst i bevarade ursprungliga inventarier enligt Länsstyrelsens industriinventering; Klass1.¹⁴² Raserad fördämningsmur i ån.

¹⁴⁰ Hederström 1989, s. 181

¹⁴¹ Länsstyrelsen 1996, s. 200-203.

¹⁴² Länsstyrelsen 1998, s. 97.

Utvärderat objekt, Aqua Kultur VI.

N:6404357 E:464945 (SWEREF 99 TM).

Kvarnbyggnad i Viskvarnen vid Lillån i Lekeryds socken. Foto från NÖ.

Huskvarnaån 24 (Lillån)

Kvarnlämning? Rest av grundmur. I åns huvudfåra är markerat vattenhjul på karta 1765.¹⁴³

Ny: RAÄ Lekeryd 194. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6404349 E:464935 (SWEREF 99 TM).

Eventuell kvarnlämning med rest efter grundmur på Lillåns södra sida. Foto från NNÖ.

Huskvarnaån 25 (Lillån)

Stenvalvsbro. Ett spann med svagt välvd form. Anlagd över Lillån, ett biflöde till Huskvarnaån. Bron ligger ca 400 meter uppströms utloppet i Huskvarnaån. Vägen över bron är avstängd.

Ny: RAÄ Lekeryd 192. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6404306 E: 465260 (SWEREF 99 TM).

¹⁴³ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Delning, 1765, Tovrida, Lekeryds sn, Jönköpings län. Akt 06-lek-6.

Mindre stenalvsbro över Lillån. Foto 2012. Foto från N.

Huskvarnaån 26)

Kvarn. Enligt karta 1765.¹⁴⁴ Vattenhjul och fördämning markerat på kartan.

Ny RAÄ Lekeryd 193. Uppgift om.
N:6404178 E:464705 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 27)

Stenalvsbro. Rammbron. I norra kanten av kvarn- och sågområdet delvis under nuvarande vägbro, skymtar rester efter äldre brovalv med brofästen.

Enligt uppteckning i Ortnamnsarkivet i Uppsala omtalas Rammbron, "såg vidh Raufna bro", 1409.¹⁴⁵

Utvärderat objekt, Aqua Kultur VII.

RAÄ Lekeryd 110:4. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6403135 E:464603 (SWEREF 99 TM). (Fristående koordinatuppgift)

Lågvatten i Huskvarnaån. Nu framträder tydligt del av den äldre stenalvsbron vid Rammbron i Lekeryd. Ålderdomligt broläge. Omnämnd 1409. I bakgrunden skymtar den nuvarande vägbron och Tranåsvägen. Foto från SV.

¹⁴⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Delning, 1765. Tovrida, Lekeryds sn, Jönköpings län. Akt 06-lek-6.

¹⁴⁵ RAÄ FMIS/Formminnesregistret. RAÄ Lekeryd 110:4.

Huskvarnaån 28)

Kvarnmiljö med kvarnbyggnad, bostadshus, ladugård och såglämning. Tämligen bevarad småskalig industrimiljö med en mindre elkraftanläggning för husbehov. Äldsta delarna av kvarnbyggnad från 1830-talet. Kvarnens maskineri är dock borttaget. Sågen är nu ruinlämning, belägen på åns västra sida. Rest av fördämning i ån. Vattenintag till elverk. På laga skifte karta Toveryd 1848 syns bro, fördämning samt två byggnader på respektive sida av ån. Den östra kvarn, markerad med ett vattenhjul.¹⁴⁶

Medeltida belägg för såg enligt RAÄ Lekeryd 110:4; **såg vidh Raufna bro**” (1409). Kvarnen finns omnämnd vid kvarninventeringarna på 1600-talet. Kvarnen var i drift t.o.m 1976. Kvarn- och sågdammen är numera tömd och ån har återgått till sin ursprungliga mjukt meanderande fåra. På ekonomiska kartan från 1954 syns ännu den långsmala Rammbrödammen som sträckte sig närmare en kilometer uppströms. Byggnadsmiljön utvärderad som värdefull kulturhistorisk bebyggelse/område i kulturhistorisk utredning för Jönköpings kommun.¹⁴⁷

Utvärderad miljö, Aqua Kultur VIII.

N:6403108 E:464617 (SWEREF 99 TM).

Rammbron vid Huskvarnaån. Foto från N.

Huskvarnaån 29)

Såg, Rammbron. Sentida lämning efter såg på Huskvarnaåns västra sida mittemot kvarnbyggnaden. Sågbyggnaden syns på ekonomiska kartan från 1956. Äldre belägg för sågen är ”såg vidh Raufna bro”, 1409.¹⁴⁸

Ingår i Aqua Kultur VIII.

Ingår i RAÄ Lekeryd 110:4. Ny registrering: RAÄ Lekeryd 195. Bevakningsobjekt.
N:6403107 E0464582 (SWEREF 99 TM).

¹⁴⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Laga skifte, 1848, Tovrida, Lekeryds sn, Jönköpings län. Akt 06-lek-77.

¹⁴⁷ Kulturhistorisk utredning 1989 nr. 80, s. 118.

¹⁴⁸ RAÄ Lekeryd 110:4, FMIS/Fornsök.

Sentida såglämning vid Rammbroen på västra sidan av Huskvarnaån. Foto från NV. 2012.

Huskvarnaån 30)

Gravfält med tio runda stensättningar i Huskvarnaåns åkrök, ca 50 meter öster om ån.

RAÄ Lekeryd 10:1. Fast fornlämning.
N:6403126 E:464717 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 31)

Boplatsläge, stenålder, på en mot söder utskjutande udde i Stensjön mellan Huskvarnaåns utlopp i sjön (1,4 km NÖ) och sjöns utlopp i Huskvarnaån NV därom (0,8 km).

RAÄ Lekeryd 122:1. Bevakningsobjekt.
N:6400160 E:463516 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 32)

Torvtäkt omedelbart norr om Huskvarnaån. Brunnstorpamossen, ca 800x800 meter stort täktområde vars västra del ingick i Hakarps socken och östra i Lekeryds socken. Torv bröts främst till Husqvarna Vapenfabrik under andra världskriget då oljetillförseln ströps. 1945–1948 fortsatte torvbrytningen i tämligen stor skala, men senare minskade verksamheten för att slutgiltigt helt avvecklas år 1956. Tillhörande maskiner och byggnader skrotades och revs.

Torvbrytningsområdet är farligt att beträda då området närmast Huskvarnaån uppges vara närmast bottenlöst. En större vattengrav uppges på flera ställen också ha bottenlös kvicksand.¹⁴⁹

RAÄ Lekeryd 125:1,2 Uppgift om. (Även Hakarp 109:1) N:6403288 E:460971 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 33)

Hammarsmedja. Plats för. I anslutning till ett senare bortsprängt fall i Huskvarnaån fanns en knipphammare i början av 1700-talet som var i drift ett 20-tal år. Fallet låg ca 500 meter uppströms fallet vid Carlfors. Smedjan försåg Husqvarna gevärsfaktori med förädlad stångjärn.¹⁵⁰

Ungefärligt läge:
N:6402217 E:460117 (SWEREF 99 TM).

¹⁴⁹ Hakeman, 2006, s. 11 ff.

¹⁵⁰ Hakeman, 2007, s.10.

Huskvarnaån 34)

Bruksdammen, Carlfors Bruk.
Ingår i Aqua Kultur IX.

N:6402333 E:459988 (SWEREF 99 TM).

Bruksdammen vid Carlfors Östra Industri.

Huskvarnaån 35)

Kraftstation, Carlfors Bruk. Kraftstationen vid Carlfors Bruk byggdes om och moderniserades med nya turbiner 1908. Efter brand 1931 uppfördes en ny anläggning 1936-1937 vid det ca 4,5 meter höga fallet. Kraftstationsbyggnaden har sakral, funktionalistisk stil, vitputsad fasad. Kraftstationen gav 1,2 miljoner kWh/år. Turbinen gav 385 hk vid 3,75 meters fallhöjd och 385 hk vid max fallhöjd om 4,3 meter. En generator om 250 kW ingick också.¹⁵¹ En kaplanturbin har reglerbara skovlar som möjliggör hög verkningsgrad när vattenmängden varierar mellan mycket eller lite vatten. Samkörning förekom med Husqvarna Vapenfabriks kraftstation för att erhålla reservkraft. Kraftstationen är i bruk idag.
Ingår i Aqua Kultur IX.

N:6402342 E:459943 (SWEREF 99 TM).

Kraftstationsbyggnaden vid Carlfors Bruk. Foto från NÖ. Foto 2012.

¹⁵¹ Berglund 1991, s. 111.

Huskvarnaån 36)

Carlfors Bruk AB. Bruksmiljö. Fördämning. Dammfall. Kraftstation. Industribyggnader med tidiga funktionalistiska drag från 1930-tal då fabriken återuppbyggdes efter brand. Carlfors Bruk AB bildades år 1874. Till bruket hörde två vattenfall på 4,6 respektive 0,8 meters fallhöjd. Vid bruket tillverkades pappersmassa som såldes till Stensholms Pappersbruk dit massan transporterades på ån med hjälp av s.k. massapåmar. Företaget ändrade inriktning efter att Stensholms pappersbruk brunnit ned år 1889 och övergick då till framställning av färgämne guldbrons, användbart för färgsättning av gjutgods tillverkat på Ebbes Bruk. Företagets kemisk-tekniska inriktning med produktion av metallpulver från aluminium är den enda av sitt slag i Sverige och idag exporteras produkter härifrån över hela världen. En ny kraftstation byggdes 1936–1937. En ny fabrik; nya Västra Fabriken från år 1972, är anlagd en knapp kilometer SV om den gamla.

Bruksmiljö med äldre byggnader, utvärderat, kulturhistoriskt värdefull, klass 1, i Länsstyrelsens industriminnesinventering. På platsen har enligt rapporten också en kvarn legat, belagd från 1500-talet.¹⁵²

Utvärderad miljö, Aqua Kultur IX.

N:6402400 E:459951 (SWEREF 99 TM).

Exteriör av äldre stenbyggnad i Carlfors Bruk. Den kan möjligen härstamma från pappersbruksepoken.

Interiör av den äldre stenbyggnaden bevarad i Carlfors Bruks äldre industrimiljö.

¹⁵² Länsstyrelsen 1998 nr 15, s. 95.

Huskvarnaån 37)

”Fälleströmmen” (mellan Carlfors Bruk AB och Stensholm AB).¹⁵³ I strömmen har en kvarn funnits enligt karta, geometrisk avmätning, Stensholm 1684.¹⁵⁴

Ungefärligt läge:

N:6402659 E:459360 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 38)

Kvarnplats. På rågångskarta mellan Stensholms och Göransbergs ägor, 1753, är markerat vattenhjul och angivet ”gambla quarnstellet” på åns västra sida i åkrök. Strax intill (väster därom) låg Strömma Torpet på gränsen mellan Göransbergs och Strömsholms ägor.¹⁵⁵ Möjligen var detta ett äldre läge för ”Strömma kvarn”.

RAÄ Hakarp 108:1. Uppgift om.

N:6403335 E:459074 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 39)

Sågverk. Plats för. Anlades på 1800-talets mitt till Stensholms pappersbruk. En fördämning av sten anlades som även kom att tjänstgöra som bro över strömmen, istället för den gamla träbron.

N:6403346 E:459082 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 40)

Broläge. Uppgifter om bro över ån anlagd på initiativ av pappersmästaren Lemchen som hade besittningsrätten till pappersbruket Göransbergs Pappersbruk. ...”en gångespång af 2:e syllar med ledstänger vid sidorna”.

N:6403346 E:459082. Osäkert läge. (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 41)

Kvarn. Uppgift om kvarn. På rågångskarta mellan Stensholms och Göransbergs ägor, 1753, är kvarn markerad med vattenhjul på åns sydvästra sida. Troligen den kvarn (Strömma kvarn) som senare ägdes av Stensholms Pappersbruk och Carl Lundström.¹⁵⁶ Den revs och överdämades vid anläggande av sågverk till pappersbruket. Överstruket står namnet ”Jöransbergh” och under står ”miöhlqvarn 2:e par stenar”. På kartan är en hålldamm inritad för reglering av vattnet till pappersbruket.¹⁵⁷

RAÄ Hakarp 107:1. Uppgift om.

N:6403500 E:458944 (SWEREF 99 TM).

Alternativt läge: N:6403346 E:459082 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 42)

Stensholmsdammen. Numera regleringsdamm för Huskvarnaåns vattentillförsel till Huskvarna kraftstation.

Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur X.

N:6403580 E:458917 (SWEREF 99 TM).

¹⁵³ Carlsmo <http://jbgf.se/socknar/hakarp/index.htm>

¹⁵⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning, 1684, Stensholm nr 1, Hakarps sn. Akt E46-27:1.

¹⁵⁵ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Jönköpings län, Rågångskarta, (Stensholm-Göransberg). 1753, Akt 06-hak-1.

¹⁵⁶ Carlsmo <http://jbgf.se/socknar/hakarp/index.htm>

¹⁵⁷ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Jönköpings län, Rågångsåtgärd, 1753, Akt 06-hak-1.

Stensholmsdammen. Foto 2012, från N.

Huskvarnaån 43)

Göransbergs Pappersbruk. Lämnning. Stenskodd åfåra utgör del av grund till Göransbergs pappersbruk från 1702 enligt RAÄ. På rågångskarta 1753 är markerat en anläggning i ån med fördämning och vattenränna, skrivet ”Pappers Bruket” och med fördämning till ”hålldamm” längre uppströms. På kartan är också angivet ”pappersmakarens byggnad”.¹⁵⁸ I Stensholms fabrik finns äldre murar av huggen sten som möjligen härstammar från 1700-talets pappersbruk. Stenmaterialet kan ha hämtats från den närbelägna, medeltida stormansgården.¹⁵⁹

Miljön ingår i utvärderat kulturhistoriskt område samt riksintresse för kulturmiljö.¹⁶⁰
Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur X.

RAÄ Hakarp 89:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6403628 E:458903 (SWEREF 99 TM).

¹⁵⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Geometrisk karta, 1753, Hakarps sn. Akt 06-hak-1.

¹⁵⁹ Bergenblad 1967, s. 43 ff.

¹⁶⁰ Kulturhistorisk utredning 1989 s. 92 f., Nr 23; Länsstyrelsen 1996 nr.71, s.195-197 ff.

Utsnitt ur rågångskarta 1753 med bl.a. pappersbruk och fördämning till hålldamm markerat (Infälld N-pil).

Huskvarnaån 44)

Stensholms Bruk. År 1702 anlades ett handpappersbruk som senare omvandlades till Stensholms Pappersbruk under nya ägare. 1863 drabbades fabriken av eldsvåda. Fabriken återuppbyggdes. År 1889 drabbades fabriken ånyo av brand och såldes därefter till Husqvarna Vapenfabriks AB som ett år senare sålde anläggningen till Stensholms Fabrik AB och produktionen kom att inriktas på tillverkning av finmekaniska produkter. Fabriken tillverkade med framgång under andra världskriget bl.a. tättningsringar, strålkastare och elregulatorer. År 1954 flyttades verksamheten till Halmstad. Sedan 1995 inryms Saab Training Systems AB i lokalerna. Stora delar av nuvarande industribyggnader än anlagda på utfyllnadsmassor i Huskvarnaån. Nuvarande dygiga kärrområde i fabriksområdet var förr öppet vatten.

N: 6403650 E: 458886 (SWEREF 99 TM).

Regleringsdammen vid Stensholm. Ingen elkraftsutvinning förekommer idag vid Stensholms Bruk. Fördämningen byggdes om till nuvarande utseende med nya luckor och automatreglering omkring år 2008. Dammen regleras av Jönköping Energi. Foto 2012, från Ö.

Stensholm. I stenfoten är byggnadssten som antas ha förts hit som byggnadsmaterial från det närbelägna – på motsatt sida av Huskvarnaån – medeltida Stensholm. Foto 2012, från NÖ.

Huskvarnaån 45)

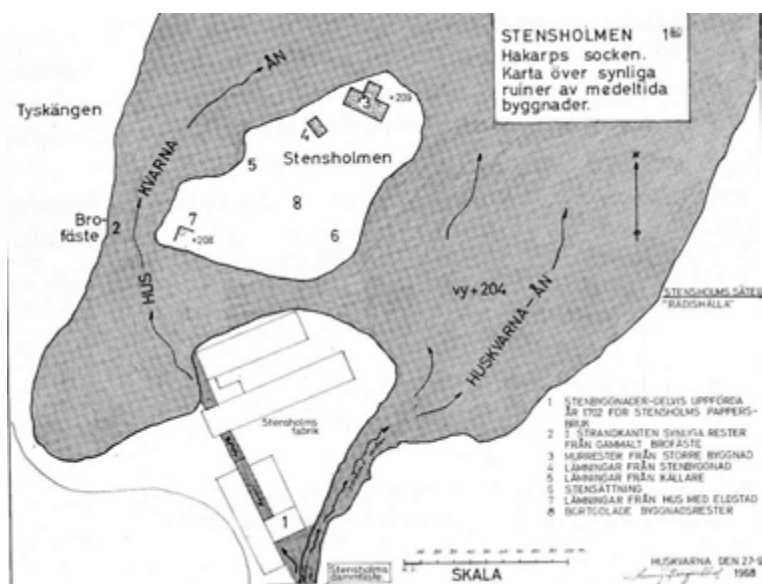
Medeltida bebyggelse för Stensholm. F.d stormansgård **Rethe(s)halum** (1362) senare **Rädishälla** (1401)¹⁶¹ **Stens holm** (1482).¹⁶² Medeltida husgrunder på en holme i Huskvarnaån. Miljön ingår i utvärderat kulturhistoriskt område och riksintresse för kulturmiljö.¹⁶³ Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur X.

RAÄ Hakarp 29:1–4. Fast fornlämning m.m.
N:6403892 E:458974 (SWEREF 99 TM).

¹⁶¹ www.sofi.se

¹⁶² Agertz 2008, s. 205.

¹⁶³ Hederström 1989 s. 92 f., Nr 23; Länsstyrelsen 1996 nr.71, s.195-197 ff.

Medeltida Stensholm. Uppmåtningsritning: Harry Bergenblad 1968. Ur Hakarps Krönika 1967.¹⁶⁴

Huskvarnaån 46)

Stensholm-Lundaberget. Utvärderat, ingår i kulturhistoriskt värdefullt landskapsavsnitt. Ingår i riksintresseområde för kulturmiljövård Nr 71.¹⁶⁵ Utmed Huskvarnaåns övre fall i Hakarp är f.d säteriet Stensholm, medeltida borgruin, odlingsmark, järnåldersgravfält, industrimiljö med bl.a lämningar efter Stensholms Pappersbruk.

Utvärderad miljö, Aqua Kultur X.

N:6403949 E:459409 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 47)

Äldre brolägg med namn. Brofundament av sten efter en bro över Huskvarnaån, ca 50 meter nedströms nuvarande Broholmsbron. Bron – **Rädzla**. Namnet kan möjligen ha sitt ursprung från det medeltida Stensholm; **Rethe(s)halum** (1362), Rädishälla (1401).¹⁶⁶

Bro eller vadställe finns inprickad på ungefär motsvarande plats på karta Geometrisk avmätning Stensholm 1684.¹⁶⁷

N:6404508 E:458948 (SWEREF 99 TM).

¹⁶⁴ Bergenblad 1967, s. 50.

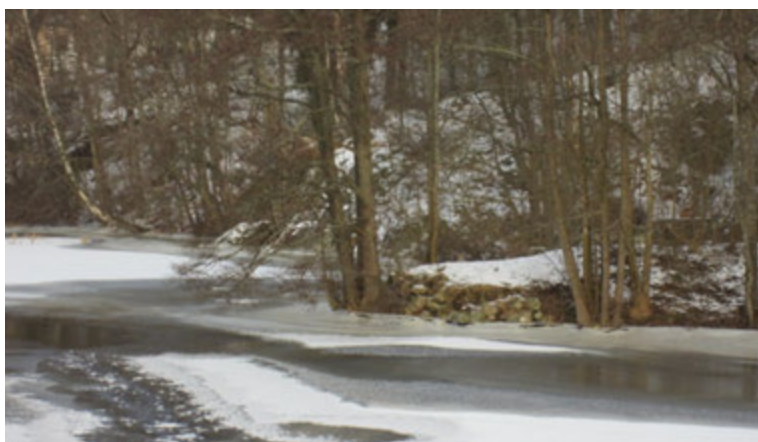
¹⁶⁵ Hederström 1989, s. 92 f., nr 23; Länsstyrelsen 1996 nr.71, s.195-197 ff.

¹⁶⁶ www.sofi.se

¹⁶⁷ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1684, Stensholm nr 1, Hakarps sn. Akt E46-27:1.

Brofästen, utskjutande brofästen efter gamla vägbron på ömse sidor av ån, 60 meter nedströms Hakarpsvägen och nuvarande bro över Huskvarnaån. Foto 2012, från S.

Brofäste och rest av vägbank efter gamla vägöverfarten över Huskvarnaån, nedströms nuvarande Hakarpsvägen. Ålderdomligt broläge. Foto 2012, från S.

Huskvarnaån 48)

Badplatser och klappbryggor. Badplatser fanns vid ån vid Hakarp nedströms Carlfors till Jutfallet. Sammanlagt fanns omkring tio stycken. Dessa finns inprickade på två kartor i en artikel av Christina Hakeman-Luth i Hakarps krönika 2001.¹⁶⁸ Därtill fanns flera klappbryggor längs åsträckan enligt samma författare.

N:6404740 E:458741 (generellt läge). (SWEREF 99 TM)

Huskvarnaån 49)

Plats med tradition. Plats för sommarfester. ”Socknafesten” hölls åren 1945–1964 vid Huskvarnaåns övre fall och dammen vid Ådalsvägen. ”Smålands vackraste festplats”.¹⁶⁹

N:6405023 E:458501 (SWEREF 99 TM).

¹⁶⁸ Hakeman-Luth 2001, s. 29 ff.

¹⁶⁹ Svensson 1995, s.29 ff.

Huskvarnaån 50)

Ebbes damm/Munksjödammen/Jutaholmsdammen. Anlades för drift av Munksjö Kraftstation/Ebbes kraftstation år 1902–1904. Dammen har sprängts ner i berggrunden minst 1/2 meter. Utförd av sten och betong. Fördämningsmur vid skibordet är sten och betong. Dammen breddades i samband med byggandet av Ådalsvägen 1921–1923. Ombyggnads- och förstärkningsarbeten av dammanläggningen utfördes också 1955. Dammen höjdes med förstärkt dammvall i samband med att ny kraftstation uppfördes 1969. Från forsacken sprängdes en tunnel genom berget söder om fallet. Från tunnelmynningen anslöts en tub för drivvattnet. Ägs idag av Jönköping Energi.

N:6404890 E:458369 (SWEREF 99 TM).

Ebbesdammen. Foto från NÖ.

Ebbesdammen. Foto från V.

Huskvarnaån 51)

Jutaholms schoddyfabrik och benstamp. Schoddyfabriken låg på en halvö i Jutaholm där det senare byggdes en fångdamm för vattnet till Ebbes kraftstation. Vid samma fall fanns även

benstamp och kvarn för framställning av benmjöl.¹⁷⁰ Anläggningarna revs omkring år 1900 i samband med att Munksjö AB köpte vattenrätten till fallet.

N:6404952 E:458385 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 52)

Ådalsvägen. Vägen slingrar sig över ån längs Huskvarnaåns numera torrlagda branter. Vägen byggdes som nödhjälpsarbete 1921–1923. Ådalsvägen byggdes om och breddades 1966–1968. Nya vägombbyggnationer med nya broar genomfördes 1975.

N:6404953 E:458362 (SWEREF 99 TM). Generell koordinat

Ådalsvägen. Huskvarnaån till vänster. Foto från Ö.

Huskvarnaån 53)

Jutafallen. Fall med namn. Vattensamlingen nedanför benämns Jutehålan.

RAÄ Hakarp 88:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6404956 E:458350 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 54)

Jättegrytor i åfåran.¹⁷¹ Både jättegrytor och mindre skålgropsliknande grytor finns på flera ställen i berget i åfåran. Den största är 5 meter djup och 1,5 meter bred.¹⁷²

RAÄ Hakarp 88:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6404956 E:458350 (SWEREF 99 TM). Generell koordinat.

Huskvarnaån 55)

Ebbes kvarn och såg. Husgrund, 15x6 meter. Kvarn och såg finns inprickad och angiven på karta över Fagerslätt 1781.¹⁷³ Markerad såg och Ebbes kvarn på åns sydsida: ”At accurat afmätta Huskvarna ström under de branta bergen förbi Fagersläotts ägor ifrån Ebbesqvarn i

¹⁷⁰ Gustafsson 1997, s.16 f.

¹⁷¹ Rodhner 1977, s. 37 ff.

¹⁷² Wahlgren 200.

¹⁷³ Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätning, Fagerslätt nr 1, 1781, Hakarps sn. Akt E46-10:1; Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring, Fagerslätt, 1754 (1781), Akt 06-hak- 926.

wäster til N° 19, är på den sidan omöjligt” skrev lantmätaren Nils Esping på kartan. Kvarnen låg strax uppströms sågen. Anläggningarna låg i en svacka på sydsidan av översta fallet. År 1873 brann kvarnen ned, men återuppbyggdes. År 1898.¹⁷⁴ överläts vattenrätten till Munksjö AB, varvid kvarn och såg blev obrukbara. Kvarnen revs omkring år 1900.¹⁷⁵
Aqua Kultur XI.

RAÄ Hakarp 88:2. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6404950 E:458310 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 56)

Jutaholms kvarn (1901–1917). Lämning efter kvarngrund i Kyrkebäcken ett tillflöde till Huskvarnaån. Kvarnlämning inom ett 20x15 meter stort område, bestående av en kvarngrund, en hjulbäck, en grund. Kvarngrunden är 8x8 meter. Vattenhjulsbäcken är ca 20 meter lång uppbyggd av sten. Söder om kvarnlämningen är en grund, 3x3 meter med ett betongfundament. Då Munksjö Bruk köpte vattenrätten vid Jutaholm ingick Stensholms kvarn som låg nedanför Jutaholmsfallet. Kvarnen revs i samband att bergtunneln till Ebbes Kraftstation/Munksjö Bruks kraftstation byggdes. Kvarnen flyttades hit från dess tidigare läge i Huskvarnaån (RAÄ Hakarp 42:1). Kvarnrörelsen drevs fram till december 1917 då den förstördes vid brand. Kvarnen blev aldrig återuppbyggd. Kvarnplatsen skyltad.
Aqua Kultur XI.

Ny: RAÄ Hakarp 130. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405092 E:458305 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 57)

Färdväg och kvarnväg. Lämning i form av vägbank. Vägen finns inritad på karta, avsöndring Fagerslätt, 1781.¹⁷⁶ Vägen följer över Huskvarnaån, norrut längs Kyrkebäcken (tidigare benämnd Fagerslättbäcken), passerar bäcken två gånger och leder vidare norrut ut mot Stensholms ägor. Ålderdomlig.
Aqua Kultur XI.

Ny: RAÄ Hakarp 131. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405159 E:458357 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 58)

Fördämningsmur av kallmurad natursten, rest av, nedbruten över åfåran. Belägen omedelbart SV om Kyrkebäckens mynning i Huskvarnaån. Anläggningen är 16 meter lång på norra sidan av ån, nio meter lång på södra sidan, fyra meter bred, två meter hög. Häröver löpte en väg. Finns inritad på karta, avsöndring Fagerslätt, 1754.¹⁷⁷
Aqua Kultur XI.

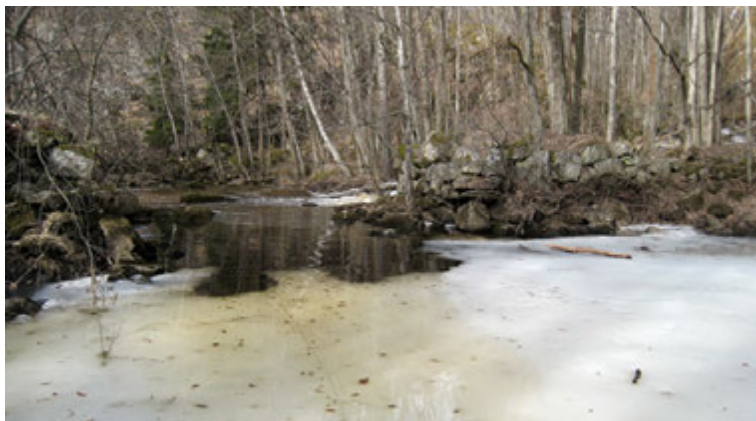
Ny: RAÄ Hakarp 129. Övrig kulturhistorisk lämning. Redigera i FMIS
N:6405023 E:458300 (SWEREF 99 TM).

¹⁷⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Avsöndring, Fagerslätt, Stensholm, 1898, Hakarps sn. Akt 06-hak-1000.

¹⁷⁵ Karlsmo 2002, s. 63 ff.

¹⁷⁶ Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätning, Fagerslätt nr 1, 1781, Hakarps sn. Akt E46-10:1; Lantmäterimyndigheternas arkiv. Avsöndring, Fagerslätt, 1754 (1781). Akt 06-hak- 926.

¹⁷⁷ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Avsöndring, Fagerslätt, 1754 (1781), Akt 06-hak- 926.

Rest av fördämningsmur. Foto från Ö.

Huskvarnaån 59)

Fördämningsmur till f.d. Jutaholms kvarn. 15 meter lång, tio meter bred, två meter hög. Kvarnen revs omkring år 1900 när Munksjö bruk övertog vattenrätten av fallet. Kvarnen flyttades till Kyrkbäcken.

Aqua Kultur XI.

RAÄ Hakarp 42:1. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6405053 E:458285/Alternativ position: N:6405027 E:458300 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 60)

Lämning av fördämning av sten, nedbruten över åfåran. Tydligast på åns norra sida, ca 15 meter lång, (N-S), fyra meter bred, intill fyra meter hög, av kallmurad, tuktad sten, förstärkt med betong i söder. Lämningen utsatt för erosion.

Utvärderat objekt, Aqua Kultur XII.

Ny: RAÄ Hakarp 127. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6405061 E:458071 (SWEREF 99 TM).

Rest av fördämning i Huskvarnaån, strax Ö om och uppströms Ebbes kraftstation. Foto 2011, från Ö.

Huskvarnaån 61)

Ebbes bruk. F.d. Ebbes bruk, gjuteri, anlagt 1873. Under bostadshusen finns lämningar efter de gamla industribyggnaderna. Närheten till vattenfall och tillgång till ytmoran ur vilket gjutsand utvanns var två viktiga skäl till val av plats. Ebbes bruk ägde tre fall i Huskvarnaån. Tillverkning av järnspisar (en av landets tidigaste tillverkare av järnspisar), kaminer, grytor, fotogenlampor m.m. Bruket ändrade senare namn till EBE-verken AB. Företaget flyttades år 1966 till Oskarshamn. Senare har bostadshus uppförts på det gamla industriområdet.

N:6405005 E:458044 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 62)

Ebbes Bruk. Lämningar av industribyggnader från gjuteriet Ebbes Bruk under senare påbyggda parkeringshus och bostadshus. Okänd utbredning. Minst 150x15 meter stort (Ö-V). I ravinen ner mot ån nedanför bostadshusen finns gjuteriavfall och slagg från bruket.

Ny: RAÅ Hakarp 128. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6405033 E:458085 (SWEREF 99 TM).

Gamla industribyggnader från f.d. Ebbes Bruk överbyggda av bostadshus. Foto från V.

Huskvarnaån 63)

Ebbes kraftstation (1906–1967). Uppförd åren 1902-1904 för AB Munksjö Pappersbruks räkning som ett resultat av införandet av trefasssystemet som gjorde det möjligt att transportera elektricitet långa sträckor utan spänningsfall. Ebbes kvarn och såg, Jutaholms schoddyfabrik och benstamp fick upphöra med sina verksamheter för att bereda plats för kraftstationsanläggningen som togs i drift 1906 och drevs fram till 1967. Samtidigt med kraftstationen byggdes en damm och en 320 meter lång tunnel sprängdes genom berget. Vid en svallbassäng anslöts en plåttub som med stark lutning ledde drivvattnet till turbinerna. Kraftverket hade den fjärde största utnyttjade fallhöjden i Sverige och turbinerna var de största som tillverkats i Sverige. År 1963 såldes äganderätten av kraftverket till Husqvarna Vapenfabriks AB som drev anläggningen till 1967. En ny kraftanläggning uppfördes nedanför fallet 1968–1969 för att nyttja hela fallhöjden på 116 meter. Idag utvinns Jönköping Energi Huskvarnaåns vattenkraft. Ebbes kraftstation är bevarad med orörd maskinpark och är sedan 1995 kraftverksmuseum som sköts av Hakarps Hembygdsförening. Byggnaden är uppförd i rött tegel. Den var tidigare försedd med trappstegsgavlar, men i samband med att taket byggdes om togs gavlarna bort.

Anläggningen är utvärderad som kulturhistoriskt värdefull i flera utredningar. Klassificerad med högsta bevarandevärde, Klass 1, i Länsstyrelsens inventering av Jönköpings läns indu-

strimiljöer.¹⁷⁸ Ingår i kulturhistoriskt utvärderat område Huskvarna samt ingår i Riksintresse för kulturmiljövård nr 70.¹⁷⁹
Utvärderad, Aqua Kultur XIII.

N:6405056 E:457992 (SWEREF 99 TM).

Ebbes kraftstation. Sedan år 1995 kraftverksmuseum som sköts av Hakarps Hembygdsförening. Till vänster i bild är den stora ståltuben som leder drivvattnet från Ebbesdammen till kraftstationen nere vid Husqvarna Fabriksmuseum. I bakgrunden skymtar Vättern. Foto 2011, från SÖ.

Huskvarnaån 64)

Fagersläatts kvarn. På norra sidan av ån. Karta 1753.¹⁸⁰ Markerad kvarnbyggnad och vattenhjul ”Fagersläatts qvarn”. Återfinns inte på senare kartor. Läget motsvaras ungefär mittemot Ebbes kraftstation.

N:6405076 E:457969 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 65)

Dammfall. Från den f.d. dammen reglerades vattenmängden för drivvattnet till Husqvarna Vapenfabriks gamla kraftstation. Dammen är idag självreglerande.

Ny: Hakarp 126. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6405123 E:457896 (SWEREF 99 TM).

Dammfall efter f.d. damm varifrån drivvattnet reglerades och fördes via två tuber till gamla Husqvarna kraftstation. Foto 2011, från V.

¹⁷⁸ Länsstyrelsen 1998, nr. 14, s. 94; Hallberg 1989, s. 56; Länsstyrelsen 1996, s. 192 ff.

¹⁷⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Rågängsåtgärd, 1753, Hakarps sn. Akt 06-hak-1.

¹⁸⁰ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Rågängsåtgärd, 1753, Hakarps sn. Akt 06-hak-1.

Huskvarnaån 66)

Sänka (sprängd i berg) med lämningar i form av två parallella rader med fundament i betong. Här fördes drivvatten till Husqvarna Vapenfabriks kraftstation från damm nedanför Ebbe kraftstation igenom två rader tuber. Anlagd på 1910-talet.

Ny: RAÄ Huskvarna 17. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405116. E:457852 (SWEREF 99 TM).

Två parallella rader av betongväggar (knappast synliga i den snåriga vegetationen) till vattentuber som fört drivvatten till Husqvarna Vapenfabriks gamla kraftstation. Foto 2011, från Ö.

Huskvarnaån 67)

Färdväg. Vägbank, 80 meter lång.

Ny: RAÄ Hakarp 125. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405193 E:457790 (SWEREF 99 TM).

Vägbank mellan Huskvarnaån och Ådalsvägen. Foto 2011, från NV.

Huskvarnaån 68)

Slipstensfallet. Fall med namn. Vattenfallet utnyttjades för drift av kvarn och slipstenar. 100 meter SÖ om och uppströms åkröken vid Turistbron.

RAÄ Hakarp 72:2. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405216 E:457780 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 69)

Ådalssliden. Ravin med namn.

RAÄ Hakarp 72:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405208 E:457742 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 70)

”Brudslöjefallet”. Fall med namn.

Ca: N:6405268 E:457655 (SWEREF 99 TM). Generell position.

Huskvarnaån 71)

Bro. Gångbro. ”Turistbron”. Sprängdes 1985 av åldersskäl. Ny stålbro idag.

RAÄ Hakarp 71:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405274 E:457627 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 72)

Murlämningar. Eventuellt brofäste. På södra sidan av ån är murlämning, 3,8 meter lång, två meter bred, två meter hög av kallmurad, tuktad sten. På norra sidan murlämning, 3,8 meter bred, tre meter hög av kallmurad tuktad sten som förstärkts med betong.

Ny: Tillägg i RAÄ Hakarp 71:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405274 E:457627 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 73)

Murlämning, fyra meter bred, fyra meter hög, av grovt tuktad sten och natursten, kallmurad, delvis raserad. Eventuellt fundament till äldre bro.

Ny: RAÄ Huskvarna 15. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405289 E:457599 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 74)

”Rosendalsfallen”. Fall med namn.

RAÄ Hakarp 105:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405230 E:457493 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 75)

Fornlämningsområde 290x50–150 meter (osäker utbredning). Längs forssträckan från nedre fallet till och med Kvarnbron har funnits kvarnar, krutstampar, hammarsmedja, borrhuk, bodar, mjölnarsuga, äldre gångbro m.m. Platsbelägg är bl.a. äldre kartmaterial från 1600–1800-tal. Utmed åkanten finns murlämningar samt ruin efter kvarn. På kvarnplatsen har tidigare legat en krutstamp.

Ny: Huskvarna 18. Bevakningsobjekt.
N:6405214 E:457473 (SWEREF 99 TM).

Stenfundament och murlämningar längs Huskvarnaån vid Fabrikmuseet. Foto från Ö.

Huskvarnaån 76)

Husqvarna Vapenfabriks AB. Kulturhistorisk värdefull industrimiljö. Verksamheten startade som gevärsmakeri 1689 vid Huskvarnaån som kom att ge kraftförsörjning till borrarbruk och vapensmedjor. Bruket startade ursprungligen 1620 i Jönköping vid Dunkehallaån som fabriksverkstad för vapentillverkning. Senare på 1600-talet flyttades verksamheten till Huskvarna för att utnyttja Huskvarnafallets vattenkraft. År 1872 började fabriken tillverka spisar, symaskiner, cyklar och motorcyklar m.m. Företaget har genomgått många och stora förändringar. Idag tillverkas här motorsågar, röjsågar och gräsklippare. Delar av området är utvärderat som industrimiljö med kontinuitet, klass 2¹⁸¹, samt ingår i riksintresse för kulturmiljö nr 70 Huskvarna, Jönköpings kommun.¹⁸²

Utvärderad miljö, Aqua Kultur XIV.

N:6405262 E:457482 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 77)

”Gamla smedjan” uppförd 1870 på platsen för den f.d. hammarsmedjan (1700-tal) (se t.ex. karta 1753). Stolpar och synliga takbjälkar hämtades från Rogberga gamla kyrka som revs 1868.¹⁸³ 1926 flyttade smederna till en nybyggd smedja. Gamla smedjan blev förrådsutrymme och kom att ligga till grund för det blivande Fabrikmuseet.¹⁸⁴

Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur XIV.

N:6405221 E:457536 (SWEREF 99 TM).

¹⁸¹ Länsstyrelsen 1998, nr 16, s. 96.

¹⁸² Länsstyrelsen 1996, s. 192 ff.

¹⁸³ Bergenblad 1993, s. 40.

¹⁸⁴ Bergenblad 1993, s. 39ff.

Gamla smedjan till Husqvarna AB. Foto 2012, från V.

Huskvarnaån 78)

Husqvarna Fabriksmuseum inrymt i gamla vapenverkstaden vid Huskvarnaån. På 2 400 m² visas företagets 400-åriga industrihistoria med en rad utställda produkter. Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur XIV.

N:6405250 E:457506 (SWEREF 99 TM).

Husqvarna Fabriksmuseum. Foto 2012, från SV.

Huskvarnaån 79)

Kraftstation. Husqvarna Vapenfabriks kraftstation (1914–1969). Maskinutrustningen skrotad efter att kraftstationen tagits ur bruk. Ingår i utvärderad miljö, Aqua Kultur XIV.

N:6405200 E:457400 (SWEREF 99 TM).

Husqvarna kraftstation 1914 -1969. Foto 2012, från NV.

Interiör från gamla kraftstationen. Maskinparken utrymd.

Utlopp för drivvattnet från gamla kraftstationen. Foto 2011, från SV.

Huskvarnaån 80)

Huskvarna kraftstation, byggd 1969. Från Ebbesdammen leds drivvatten genom en sprängd bergtunnel och därefter i en ståltub ovan mark till en underjordisk kraftstation med två generatorsaggregat. Från turbinerna leds vattnet ut till Huskvarnaån via en utloppstunnel. Anläggningen såldes omkring år 1979 av Electroluxägda Huskvarna AB till Jönköpings kommun.

N: 6405184 E:457422 (SWEREF 99 TM).

Huskvarna Kraftstation. Foto från S.

Huskvarna kraftstation. Foto 2012.

Huskvarnaån 81)

Kvarnlämning. **Husets Qvarnruin.** Huskvarnas sista kvarn, revs 1954, kvarngrunden bevarad. Minnestavla uppsatt av Huskvarna Hembygdsförening med följande text.¹⁸⁵ ”Dessa murar omsluter undervåningen till en kvarn som byggdes 1844. Den första kända kvarnen vid Huskvarnaån – tidigare Humlarumla å hörde till Rumlaborgs fasta hus och kallades för Husets Qvarn”.

På kvarnplatsen fanns tidigare en krutstamp.

Utvärderat objekt, Aqua Kultur XV.

Ny: Ingår i RAÄ Huskvarna 18. Bevakningsobjekt.

N:6405238 E:457389 (SWEREF 99 TM). Kvarnlämningens läge.

¹⁸⁵ Bergenblad 1958, s. 27-41.

Lämning efter Huskvarnas sista kvarn (1844-1954). Restaurerad och skyltad. Foto 2011, från NÖ.

Gjuten minnestavla på kvarngrundens västra gavel. Foto 2011, från V.

Huskvarnaån 82)

Plats för krutstamp, den s.k. ”mellersta dubbla krutkvarnen”. Krutstampen låg på den plats där senare mjölkvarn anlades.¹⁸⁶ Ingår i fornlämningsområdet för:

RAÄ Huskvarna 18. Bevakningsobjekt.

N:6405238 E:457382 (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge för krutstamp.

Huskvarnaån 83)

Broplats. ”Kvarnbron. Broläget syns på geometrisk avmätning 1646.¹⁸⁷ Älderdomligt broläge.

RAÄ Hakarp 105:2. Övrig kulturhistorisk lämning.

N:6405201 E:457377 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 84)

Huskvarna med Smedbyn, Stockmakarebyn, disponentvilla, två kraftstationer, Huskvarnafallen. Utvärderat kulturhistoriskt område. Riksintresse för kulturmiljövården, nr 70.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Bergenblad 1971, s. 19.

¹⁸⁷ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

¹⁸⁸ Hallberg 1989, s. 56 ff; Länsstyrelsen 1996, s. 192 ff.;

Utvärderad miljö. Aqua Kultur XIV.

RAÄ Hakarp 27:1 Hakarp. Övrig kulturhistorisk lämning. Flera RAÄ nr ingår.
N:6405009 E:457345 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 85)

Båthus/Badhus. Vid Lillåns mynning i Huskvarnaån, på sydöstra sidan, finns en byggnad inriktad på karta 1753.¹⁸⁹ På konceptkartan benämns den ”Båthûus”. På renovationskartan står ”Badhûus”.

Ny:RAÄ Huskvarna 16. Uppgift om.
N:6405074 E:457112 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 86)

Laxfiskeplats. Fyra laxfiskeplatser finns inprickade på karta 1753 i Lillåns mynning i Storån. Längs en ca 130 meter lång sträcka av Lillån från dess utlopp i Huskvarnaån och söderut fanns tre fiskeplatser. En fjärde var i Huskvarnaån utanför Lillåns mynning i Huskvarnaån. De två längst i söder i Lillån tillhörde Öxnehaga, den tredje, i Lillån närmast Huskvarnaån samt den fjärde laxfiskeplatsen precis utanför Lillåns mynning i Huskvarnaån nyttjades av Södra Huskvarna.¹⁹⁰

”Leket” benämns platsen vid Lillåns mynning i Huskvarnaån.¹⁹¹

Ny: RAÄ Huskvarna 14. Uppgift om.
N:6405068 E:457110 (SWEREF 99 TM).

Fyra laxfiskeplatser i Lillåns mynning i Huskvarnaån. Fisket tillhörde de närliggande gårdarna Öxnehaga och Huskvarna Södergård. Utsnitt av karta ägobeskrivning över Huskvarna Södergård 1753.

Huskvarnaån 87)

Garpa skans. Skans på en tidigare holme, där nu kapell och delar av Huskvarna kyrkogård är förlagd. Skansen anses ha utgjort utanverk till Rumlaborgs fäste. Benämns ”Garpawall” på

¹⁸⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Geometrisk karta, 1753, Huskvarna Södergård 1, Hakarps sn, Jönköpings län. Akt 06-hvs-3.

¹⁹⁰ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Geometrisk karta, 1753, Huskvarna Södergård 1, Hakarps sn, Jönköpings län. Akt 06-hvs-3.

¹⁹¹ Ombäck 2010, s. 340.

karta 1702.¹⁹² Lämning i form av vallgrav, ca 80 meter lång, svängd, (Ö-V), 10–15 meter bred, 3–5 meter djup.

Utvärderad, Aqua Kultur XVI.

RAÄ Hakarp 25:1. Fast fornlämning.

N:6405243 E:456740 (SWEREF 99 TM).

Garpa skans utmed Huskvarnaån. Kapell och kyrkogård anlagt på den tidigare holmen där skansen en gång legat. Den torrlagda vattengraven (till vänster på bilden) omsluter holmen. Foto 2011, från V.

Huskvarnaån 88)

”Öland” en uppsvallad öbildning mitt i Huskvarnaån mellan Garpa skans och Häradsvägen. En kanal grävdes med grävmaskin rakt igenom år 1965, varvid två öar bildades.

N:6405212 E:456660 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 89)

”Tippenkärret”. Här tippades förr sopor.

N:6405449 E:456545 (SWEREF 99 TM). Okänd utbredning.

Huskvarnaån 90)

Medeltida kavelbro. Fynd av kavelbro vid schaktningsarbeten år 1964 i det s.k. ”Tippenkärret” norr om Huskvarnaån i centrala Huskvarna. Bron låg på 0,6–1,3 meter djup i kärret och var byggd av tätt lagda längs- och tvärgående stockar. Ett ca 20 meter långt parti av kavelbron undersöktes arkeologiskt. En plankas ¹⁴C-daterades till 1353–1553. I kavelbron fanns sekundärt använt virke bland annat en spetsad påle, ¹⁴C daterad till 1210–1370.¹⁹³ Bron fortsatte utanför undersökningsområdet åt väster på drygt en meters djup. Således kvarligger en del av kavelbron i kärret.

RAÄ Hakarp 63:1. Övrig kulturhistorisk lämning

N:6405449 E:456550 (SWEREF 99 TM).

¹⁹² Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning, 1702, Huskvarna stad. Akt E52-1:1.

¹⁹³ Linderöth 1964, s. 87; Bergenblad 1967, s. 74 ff.

Kavelbro funnen i "Tippenkärret" vid Huskvarnaån. Foto Harry Bergenblad. Jm 90/2:2576.

Huskvarnaån 91)

Rumlaborg. Medeltida borganläggning belägen omedelbart norr om Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Borgområdet är ca 140x105 meter, bestående av en kärna/kulle uppbyggd i två avsatser, två skansvallar samt tre vallgravar. Norra Smålands mest betydande borg 1366–1500-talets mitt.

En av länets mer centrala fornlämningsplatser vid sydspetsen av Vättern och utmed E4:an. Lusthus på borganläggningen.

Ut värderad miljö, Aqua Kultur XVII.

RAÄ Hakarp 26:1. Fast fornlämning.
N:6405752 E:456418 (SWEREF 99 TM).

Rumlaborg vid Huskvarnaån. Foto 2012, från SÖ.

Huskvarnaån 92)

Kavla. Vägskäl. Ca 238 meter norr om Kavlabro 1646.

RAÄ Hakarp 104:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405849 E:456456 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 93)

Broplats. Kavla bro. **Hûûsbro** 1646.¹⁹⁴ Bro med namn. Broplatsen förefaller ha legat på ungefär samma ställe alltsedan äldsta kartan 1646 (N:6405618 E:456291). Vägbank vid riven bro. Inga synliga brolämningar.

RAÄ Hakarp 94:1. Bevakningsobjekt. (Reviderat läge)
N:6405642 E:456327 (SWEREF 99 TM).

Äldre brolägg över Huskvarnaån. Plats för gamla Kavla Bro. Foto 2011, från S.

Huskvarnaån 94)

Tegelbruk. Plats för f.d. tegelbruk, Sanna Tegelbruk (1870-tal). Minst 140x40 meter (ÖNÖ-VSV). Inköpt av Jönköpings stad 1916. Verksamheten lades ned 1952, byggnaderna revs 1954. Bruket låg på sandrevel vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Sammanlagt levererades ca 19 miljoner murtegelstenar härifrån till Husqvarna Vapenfabrik. Tegel distribuerades också bl.a. till Rådhuset och Tändsticksfabriken i Jönköping. Leran hämtades från Sannagärde och mark till Wetterholms Sanna där motorvägen går fram samt söder om Torpet Höggärdet vid Roslundsbänkarna. Vid tegelbruket fanns en såg. Timmer flottades över Vättern med motorbåtar.¹⁹⁵

RAÄ Hakarp 93:1. Övrig kulturhistorisk lämning.
N:6405974 E:456095 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 95)

Oset. Os betyder åmynning. Huskvarnaåns mynning i Vättern. Badplats.

Ny: RAÄ Huskvarna 11. Uppgift om.
N:6406054 E:456264 (SWEREF 99 TM).

¹⁹⁴ Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

¹⁹⁵ von Strokirch 1982, s. 76-87.

"Oset" vid Huskvarnaån mynning i Vättern. Foto 2011, från S.

Huskvarnaån 96)

Plats med tradition. "Godahoppsudden", sandbank skapad av Vätterns vågor. Här var starka strömmar som gjorde det svårt för båtar att ta sig upp i ån.¹⁹⁶

Ny: RAÄ Huskvarna 12. Uppgift om.
N: 6406198 E:456363 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 97)

Plats med tradition. Yttersta änden av sandreveln eller sandsporrn mellan Huskvarnaån och Vättern kallades förr "Leka" eller "Leket". Här var förr samlingsplats för söndagsutflykter med dans och lekar, här hölls friluftsgudstjänster med dop i Huskvarnaån. Vidare bedrevs här också kortspel med penninginsatser vilket var förbjudet enligt lokala föreskrifter för Huskvarna.

Ny: RAÄ Huskvarna 10. Uppgift om.
N:6406159 E:456328 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 98)

Sjöbodar, båthus vid Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Markområdet längs norra stranden ut mot Vättern lär vara utfylld med bl.a. slagg (från Vapenfabriken) för stabilisering mot erosion. Båthusen började uppföras på 1920-talet.

N:6406190 E:456315 (SWEREF 99 TM). Generell koordinat.

¹⁹⁶ Ombäck 2010, s. 336.

Sjöbodars utmed Huskvarnaåns utlopp i Vättern. Foto 2011, från SÖ.

Huskvarnaån 99)

Notfiske och fiske med rev särskilt avseende laxfiske har bedrivits dels utanför Huskvarnaåns mynning och dels utmed Vätterstranden norr och sydväst därom.¹⁹⁷

Ny: RAÄ Huskvarna 13. Uppgift om.
N:6406162 E:456247 (SWEREF 99 TM).

Huskvarnaån 100)

Lastageplats. "Klabben". Lastningplats på djupt vatten som Carl Lundström tog initiativ till och som Huskvarna Vapenfabrik var delägare i. "Klabben" var en stor timrad stenkista ute i Vättern. Senare anlades för bl.a. Vapenfabrikens räkning en brygga som förenade "klabben" med landbacken. "Klabben" förstördes av Vätterstormar och is och utgör ett grund för båttrafik som också benämns "Klabben" lokalt. Lämningar kan finnas kvar på sjöbotten.

N:6406380 E:456231. / S:N:6406250 E:456313. 1893.¹⁹⁸ (SWEREF 99 TM). Ungefärligt läge.

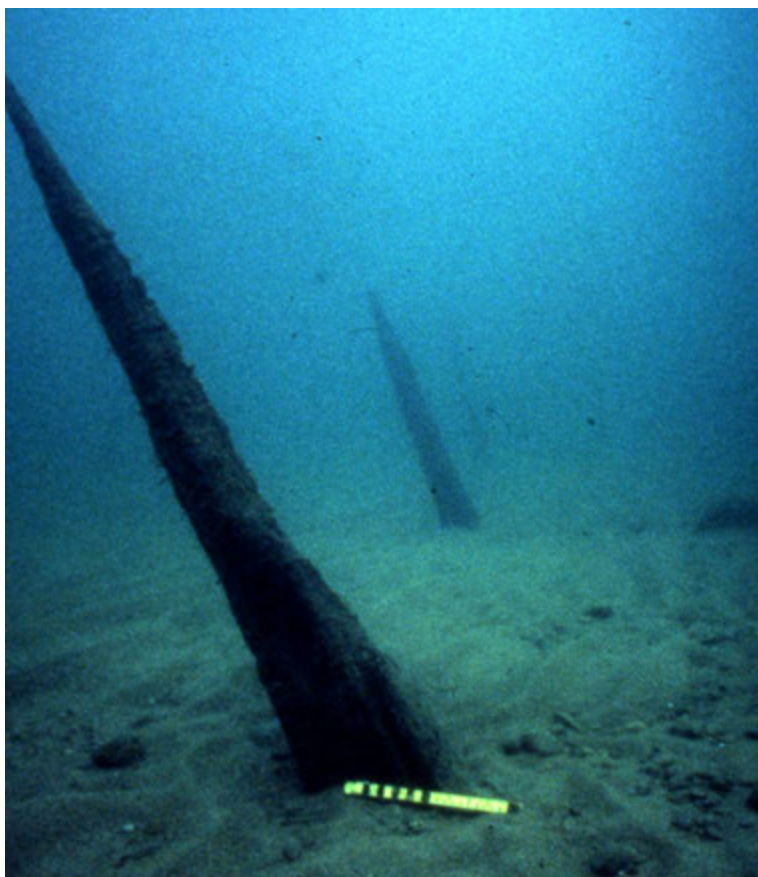
Huskvarnaån 101)

Sjöbottenfynd i Vättern, Huskvarnaviken, utanför Huskvarnaåns mynning.
Utvärderad, Aqua Kultur XVIII.

RAÄ Hakarp 92, 140:2 Bevakningsobjekt; 140:3 Fast fornlämning.
N:6406313 E:455923 (SWEREF 99 TM). Generell koordinat.

¹⁹⁷ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Fiske, 1907, Rosendal 1, Vättern, Jönköpings län. Akt 06-hvs-10.

¹⁹⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv. Karta Jönköping-Gräpenbergs Järnväg, Huskvarna 1893. Akt 0680k-1/1893 hus

Ekpölar på Vätterns botten i Huskvarnaviken, daterade till (vikingatid-tidig medeltid).¹⁹⁹

¹⁹⁹ Gutehall 1997, s.65, 67 anger 1200-1300-tal. Rönnby Nordström 1996, s. 19, anger två dateringar: BP 1000±70 (St 1527) resp. BP 835±50 (St 14395).

Inventerade objekt med antikvarisk bedömning och utvärderade områden/objekt

Huskvarna- år	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk be- dömning	Kulturhist/ Industrihist/ Riksintr. ²⁰⁰	Utvärderat objekt kultur Aqua
1	Stenvalvsbro, "Kungs- bro".	Svarttorp 102:1		Fast fornlämning		I
2	Marknadsplats	Haurida 87:1		Uppgift om		
3	Broplats m.m.			Uppgift om		
4	Jordvall					
5	Kvarn. Högstorps kvarn	Svarttorp 311	X	Uppgift om.		
6	Strömsholm	Svarttorp 112:1		Övr. kulturh. lämn.	Kulturhistoriskt ut- värderat	II
7	Stenvalvsbro Ströms- holm.	Svarttorp 19:1		Övr. kulturh. lämn.		II
8	Kvarn-o såglämn. Strömsholm	Svarttorp 19:2		Övr. kulturh. lämn.		II
9	Kvarnar	Svarttorp 313	X	Uppgift om		
10	Kvarn	Svarttorp 312	X	Uppgift om		
11	Ramsjöholmsdammen					III
12	Ramsjöholms kraftstat- ion					III
13	Fasta fisken Ramsjö- holm			Uppgift om		
14	Järnyxa	Svarttorp 106:1		Övr. kulturh. lämn.		
15	Ramsjöholms herrgård	Svarttorp 111:1		Övr. kulturh. lämn.	Kulturhistoriskt ut- värderat	IV
16	Stenvalvsbro. Ramsjö- holm	Svarttorp 3:1		Bevakningsobjekt		IV
17	Stenvalvsbro. Ramsjö- holm	Svarttorp 14:1		Övr. kulturh. lämn.		
18	Kvarnplats			Uppgift om		
19	Sågkvarn			Uppgift om		
20	Djuvarp - Roestorp				Kulturhistoriskt ut- värderat/ Riksin- tresse, kmv, nr 73, f-län.	V
21	Fyndplats; stenyxa	Svarttorp 113:1		Övr. kulturh. lämn.		
22	Fyndplats; spjutspets, stenyxa	Svarttorp 43:1,2		Övr. kulturh. lämn.		
23	Kvarn (Lillån)				Industrihistoriskt utvärderat, klass 1.	VI
24	Kvarnplats (Lillån)	Lekeryd 194	X	Övr. kulturh. lämn.		
25	Stenvalvsbro (Lillån)	Lekeryd 192	X	Övr. kulturh. lämn.		
26	Kvarnplats			Uppgift om		
27	Stenvalvsbro. Ramm- bron	Lekeryd 110:4		Övr. kulturh. lämn.		VII
28	Rammbro, bebyggel- semiljö med kvarn				Kulturhistoriskt ut- värderat.	VIII
29	Rammbro såg	Lekeryd 195	X	Bevakningsobjekt		VIII
30	Gravfält	Lekeryd 10:1		Fast fornlämning		
31	Boplatsläge	Hakarp 122:1		Bevakningsobjekt		

²⁰⁰ Länsstyrelsens inventering av kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län 1998. Klass 1: Kulturhistoriskt intressant miljö. Klass 2: Industrimiljö representativ för en branschs kontinuitet. Klass 3: Förändrad miljö /Förfall. Länsstyrelsen 1996.

Minnen vid vatten

Huskvarna- ån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk be- dömning	Kulturhist/ Industrihist/ Riksintr. ²⁰⁰	Utvärderat objekt kultur Aqva
32	Torvtäkt	Lekeryd 125:1		Uppgift om		
33	Hammarsmedja					
34	Bruksdammen, Carlfors Bruk				Ingår i miljö. Indu- strihistoriskt utvär- derat.	IX
35	Kraftstation. Carlfors Bruk				Ingår i miljö indu- strihistoriskt utvär- derat.	IX
36	Carlfors Bruk				Industrihistoriskt utvärderat, klass 1.	IX
37	Fälleströmmen, kvarn- plats					
38	Kvarnpalts	Hakarp 108:1		Uppgift om		
39	Sågverk					
403	Broplats					
41	Kvarn	Hakarp 107:1		Uppgift om		
42	Stensholmsdammen					X
43	Göransbergs Pappers- bruk	Hakarp 89:1		Övr. kulturh. lämn.		X
44	Stensholms Bruk					X
45	Stensholms medeltida befästa hus	Hakarp 29:1-3		Fast fornlämn.		X
46	Stenshom-Lunda- berget			Flera RAÄ nr	Utvärderat kultur- hist. omr./ Riksin- tresse kmv, nr 71, F-län.	X
47	Broläge					
48	Badplatser och klapp- bryggor					
49	Socknafesten					
50	Ebbes damm					
551	Jutaholms schoddy- fabrik o benstamp					
52	Ådalsvägen					
53	Jutafallen	Hakarp 88:1	X	Övr kulturh. lämn.		
54	Jättegrytor					
55	Ebbes kvarn	Hakarp 88:2		Övr. kulturh. lämn.		XI
56	Jutaholms kvarn	Hakarpt 130	X	Övr. kulturh. lämn.		XI
57	Färdväg	Hakarp 131	X	Övr. kulturh. lämn.		XI
58	Fördämning	Hakarp 129	X	Övr. kulturh. lämn.		XI
59	Fördämning	Hakarp 42:1		Övr. kulturh. lämn.		XI
60	Fördämning	Hakarp 127	X	Övr. kulturh. lämn.		XII
61	Ebbes Bruk					
62	Ebbes Bruk	Hakarp 128	X	Övr. kulturh. lämn.		
63	Ebbes kraftstation				Utvärderat kultur- historiskt objekt/ Industrihistoriskt utvärderat, klass 1.	XIII
64	Fagerslätts kvarn					
65	Damm/Fördämning	Hakarp 126	X	Övr. kulturh. lämn.		
66	Kanal, tubplintar m.m.	Huskvarna 17	X	Övr. kulturh. lämn.		
67	Färdväg	Hakarp 125	X	Övr. kulturh. lämn.		
68	Slipstensfallet					
69	Ådalssliden	Hakarp 72:1		Övr. kulturh. lämn.		

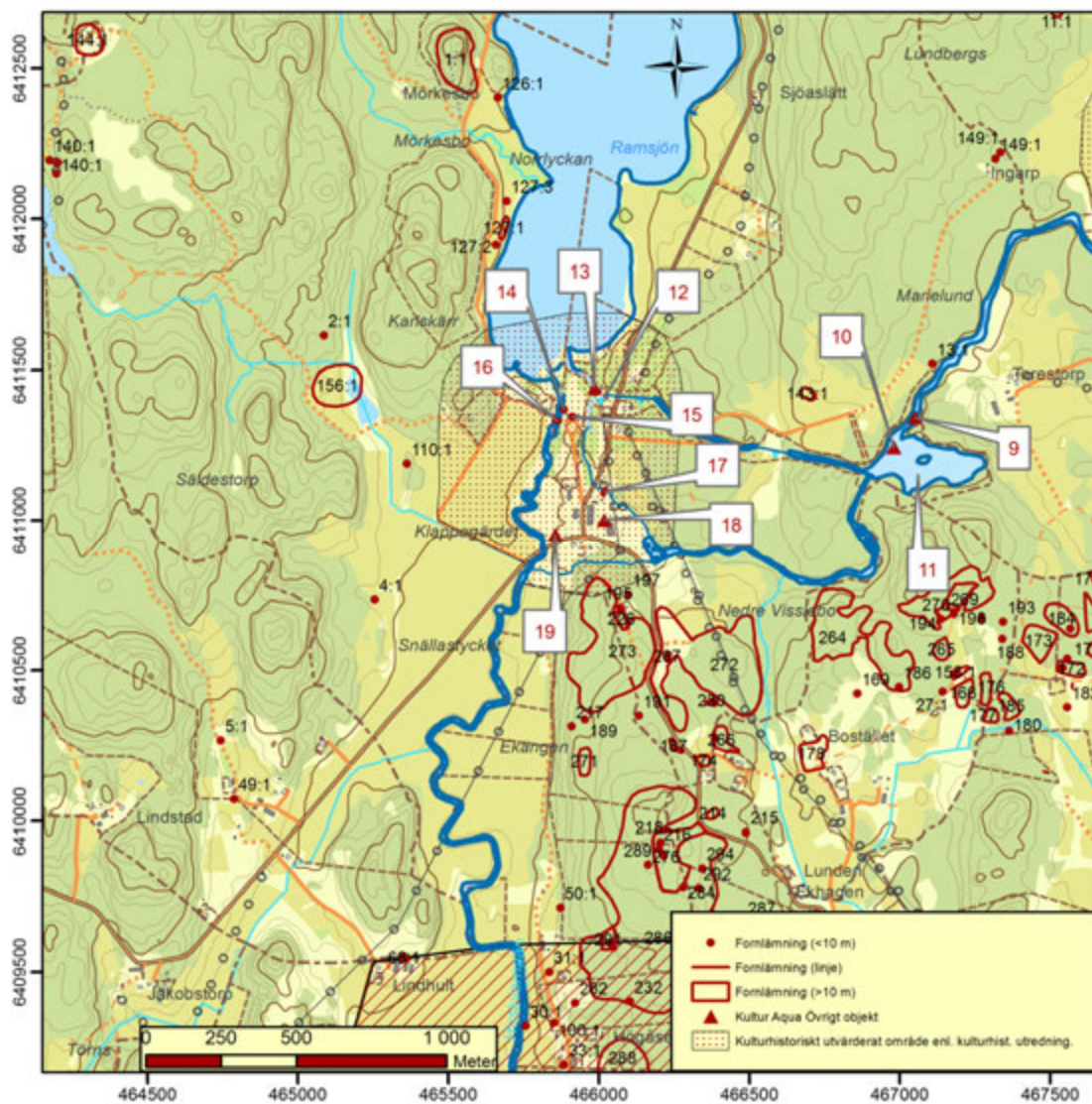
Minnen vid vatten

Huskvarna- ån	Objekt	RAÄ nr	Ny RAÄ	Antikvarisk be- dömning	Kulturhist/ Industrihist/ Riksintr. ²⁰⁰	Utvärderat objekt kultur Aqva
70	Brudslöjefallet					
71	Turistbron	Hakarp 71:1		Övr. kulturh. lämn.		
72	Murlämning	Hakarp 71:1	X	Övr. kulturh. lämn.		
73	Murlämning	Huskvarna 15	X	Övr. kulturh. lämn.		
74	Rosendalsfallen	Huskvarna 105:1		Övr. kulturh. lämn.		
75		Huskvarna 18	X	Bevakningsobjekt		
76	Husqvarna Vapen- fabriks AB				Utvärderad kul- turhistorisk miljö/ Industrihistoriskt utvärderat, klass 2/ Riksintresse kmv, nr 70, F-län.	XIV
77	Gamla smedjan					XIV
78	Huskvarna Fabriks- museum					XIV
79	Husqvarna Vapen- fabriks g:a kraftstation					XIV
80	Huskvarna kraftstation					
81	Kvarn	Huskvarna 18	X	Bevakningsobjekt		XV
82	Krutstamp	Huskvarna 18	X	Ingår i Bevak- ningsobjekt		
83	Bro	Hakarp 105:1; 71:2		Övr. kulturh. lämn.		
84	Huskvarna	Hakarp 27:1		Övr. kulturh. lämn.		XIV
85	Badhus/Båthus	Huskvarna 16	X	Uppgift om		
86	Laxfiskeplats	Huskvarna 14	X	Uppgift om		
87	Garpa Skans	Hakarp 25:1,2		Fast fornlämning		XVI
88	"Öland"					
89	"Tippenkärret"					
90	Kavelbro	Hakarp 63:1		Övr. kulturh. lämn.		
91	Rumlaborg	Hakarp 26:1		Fast fornlämning		XVII
91	Kavla vägskäl	Hakarp 104:1		Övr. kulturh. lämn.		
93	Kavla Bro	Hakarp 94:1		Bevakningsobjekt		
94	Tegelbruk	Hakarp 93:1		Övr. kulturh. lämn.		
95	Oset	Huskvarna 11	X	Uppgift om		
96	"Godahoppsudden"	Huskvarna 12	X	Uppgift om		
97	"Leket"	Huskvarna 10	X	Uppgift om		
98	Sjöbodar					
99	Notfiske					
100	Lastageplats					
101	Sjöbottenfynd	Hakarp 92:1 m fl		Fast fornl; Övr. kul- turh. lämn.		XVIII

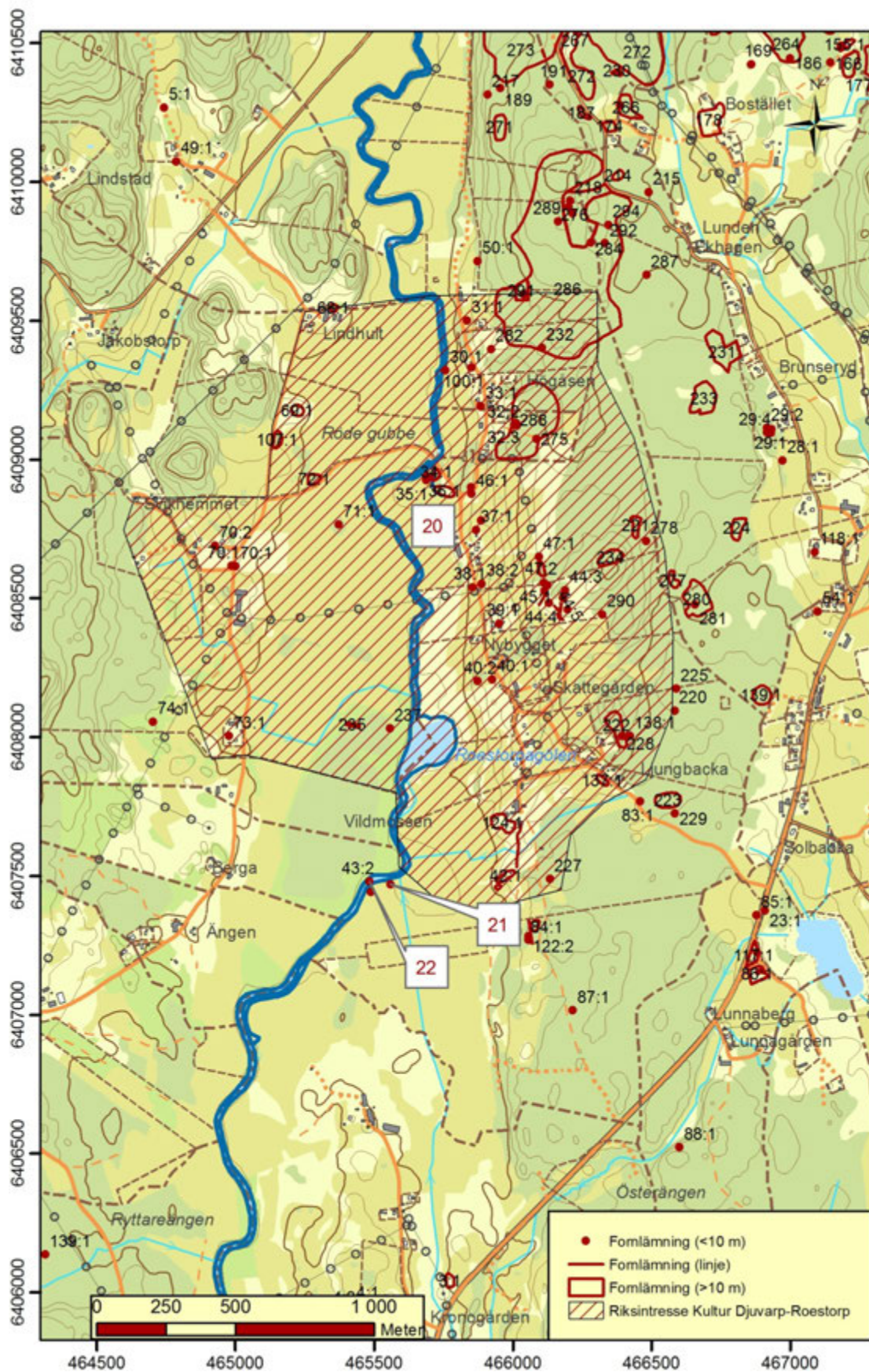
Kartor Huskvarnaån. Inventerade kulturplatser.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

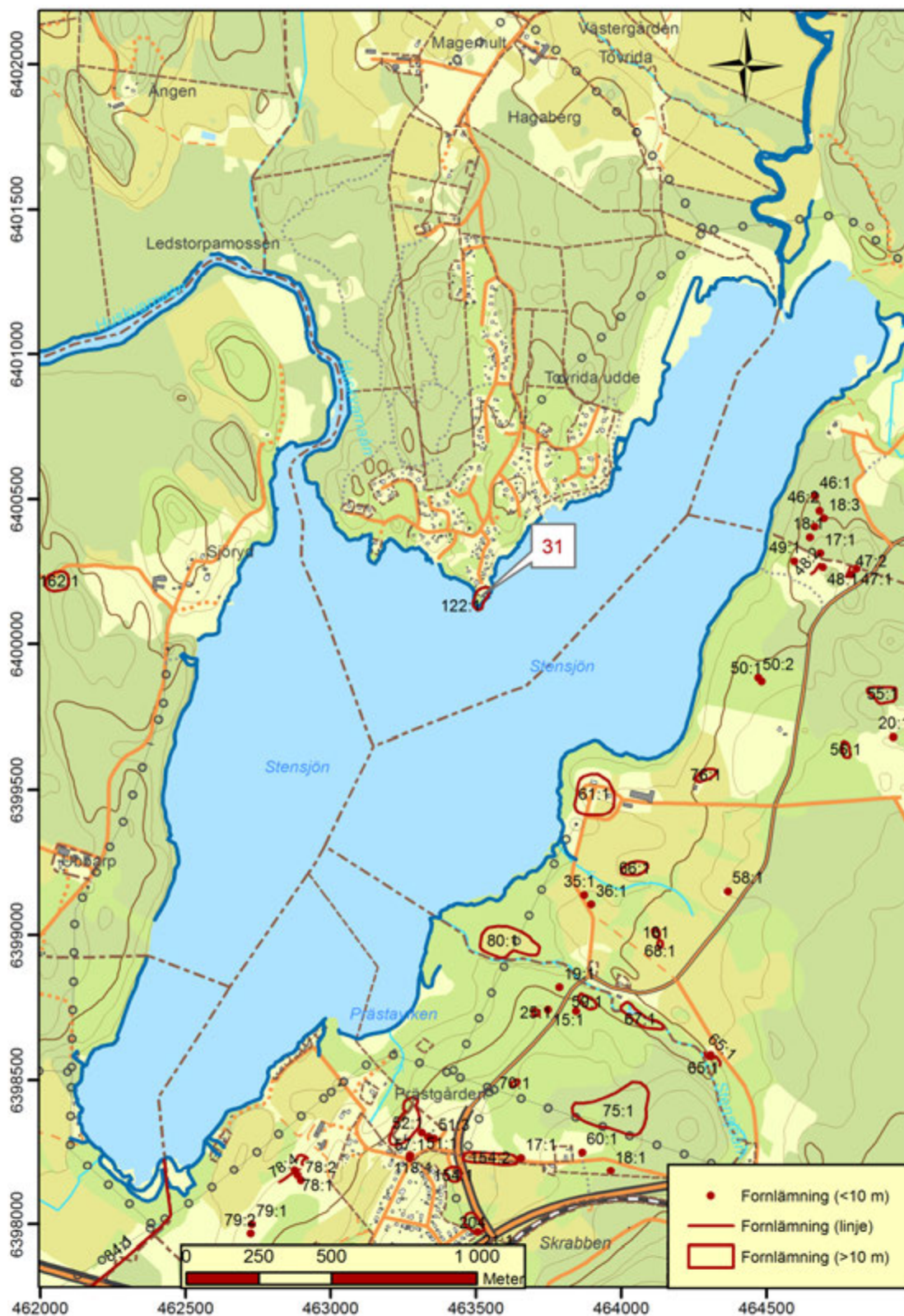
Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

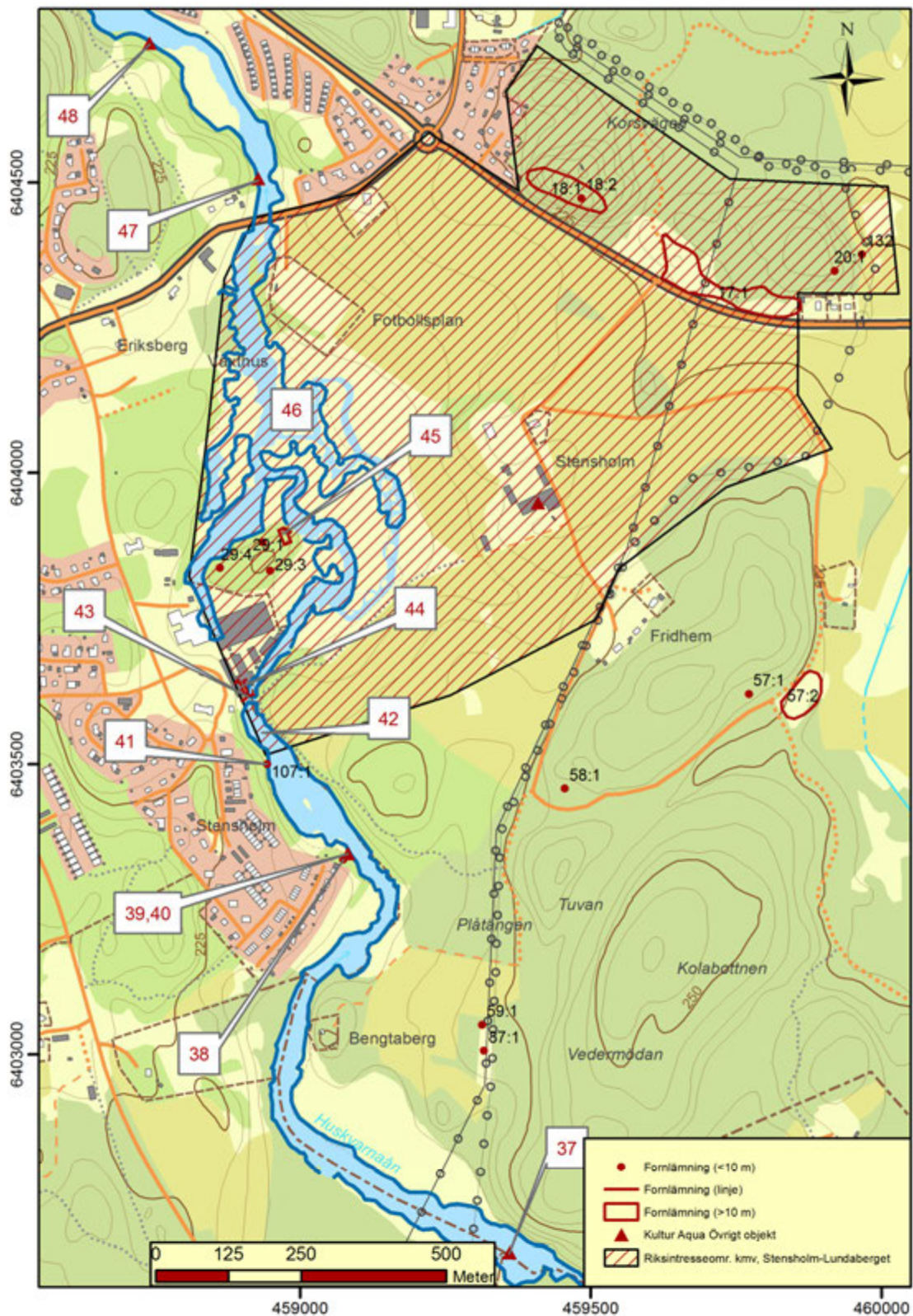
Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

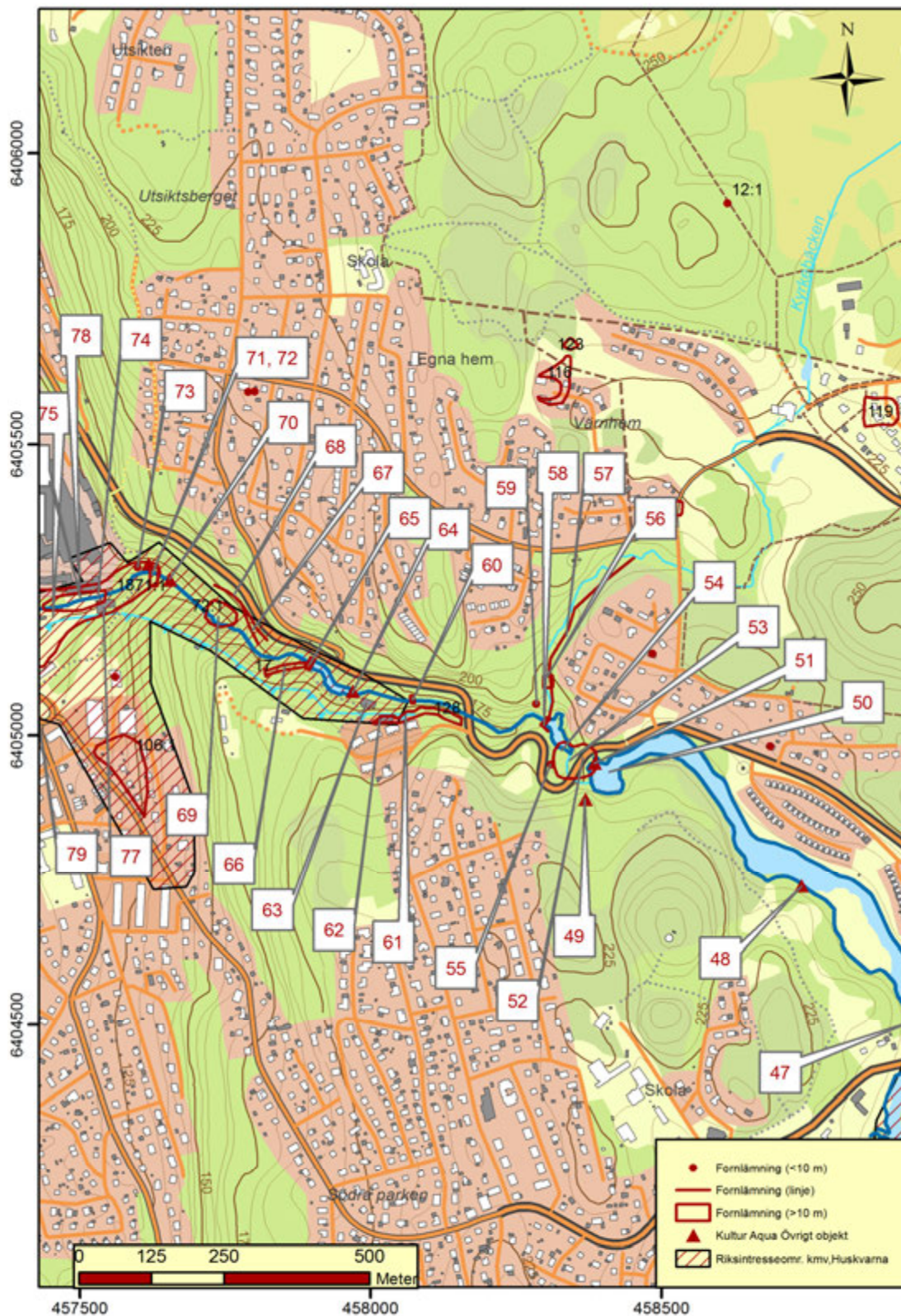
Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

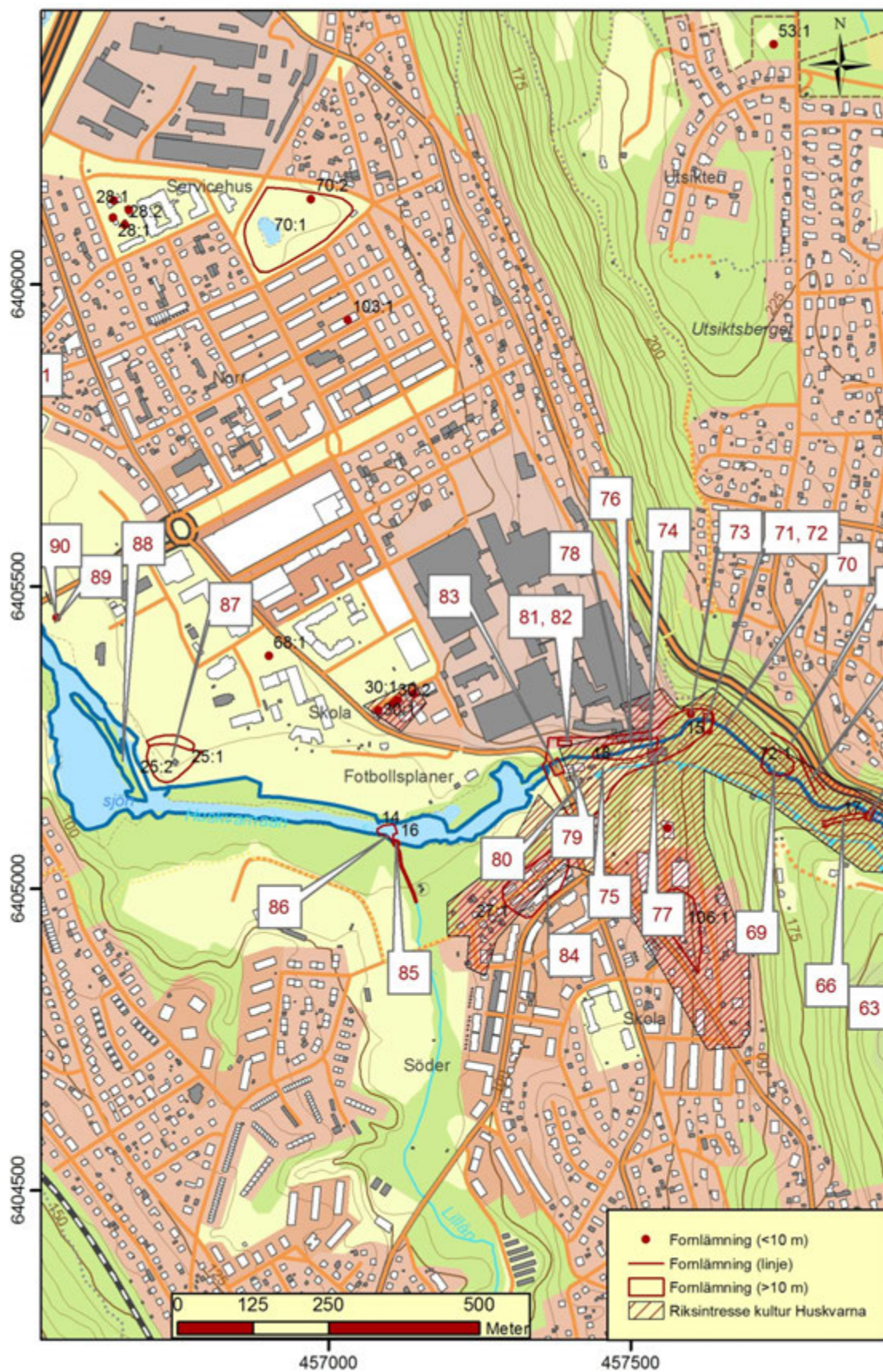
Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Inventerade kulturplatser längs Huskvarnaån.

Referenser

Litteratur

- Agertz, Jan, Om ortnamn i Jönköpings län. Jönköpings läns museum, Jönköping, 2008.
- Ahlbäck, Arnold & Albertsson, Rolf, Flottning och flottleder i södra Sverige, 2006.
- Allwin, Jonas, Beskrifning öfver Mo samt Na Svedbo härader, Jönköpings län. 1857.
- Andersson, Herbert, Fisket i södra Vätterbygden. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1970.
- Bergenblad, Harry, Kvarnar i Huskvarna. Vår Hembygd 1957, Huskvarna Hembygdsförening, 1958.
- Bergenblad, Harry, Nya Vätterfynd, jämförelser – funktioner. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening. 1963.
- Bergenblad, Harry, Kavelbron i Tuppenkärret. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1967.
- Bergenblad, Harry, Stensholm under medeltiden. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1967.
- Bergenblad, Harry, Huskvarna Krutbruk. Vår hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1971.
- Bergenblad, Harry, Vätterfiskare på Godahoppsudden. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1981.
- Bergenblad, Harry, Industrihistoria i Huskvarna. Vår hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1993.
- Bergenblad, Kerstin, En färd uppför Huskvarnas Amazonas. Vår Hembygd/Huskvarna Hembygdsförening, 1991.
- Berglund, Bengt, Carlfors Bruk: En guldbrons- och aluminiumpulverfabriks historia, 1991.
- Eilert, Eric, Ådalsvägen – en märklig vägbyggnad. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1953.
- Gutehall, Anders, Ett kulturlandskap under vatten. Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län, Jönköpings läns museum, Småländska Kulturbilder, 1997.
- Gustafsson, Rune, Fagerslätt ½ mantal frälse. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1997.
- Hakeman-Luth, Christina, Det var ett verkligt badliv – om badplatser i Hakarp, Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 2001.

Hakeman, Per-Olof, Vattenkraft och elektrifiering. Hakarp, del III, Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 2009.

Hakeman, Per-Olof, Vattenkraft och elektrifiering. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 2007.

Hakeman, Per-Olof, Torvbrytning i Hakarp. Hakarps Krönika, Hakarps hembygdsförening, 2006.

Hallberg, Per-Ola, Huskvarna. Kulturhistorisk utredning och förslag till bevarandeprogram, Jönköpings kommun, Stadsarkitektkontoret, Jönköpings läns museum, Rapport 21, 1/87, 1989.

Hallerstig, Walter, Med Huskvarnaån från källor till Vättern. Vår Hembygd 1993, Huskvarna Hembygdsförening.

Hederström, Christine, Jönköpings kommun. Landsbygden. Kulturhistorisk utredning, Jönköpings läns museum, Jönköping, 1989.

Henriksson, Alf, Om Huskvarna. Vår hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1981.

Huskvarna Hembygdsförenings årsbok, Vår hembygd 1993.

Johansson, Hans, Hakarps socken genom tiderna. Hakarps Krönika, Hakarps hembygdsförening, 1966.

Leijonberg, Per & Lars, Huskvarnas broar, gator, vägar och kommunikationer, Ömbäck, Ebbe. (red), De första hundra åren. Huskvarna stad och Hakarps historia 1911–2011, 2010.

Karlsmo, Ragnar, Fageräng – en liten del av Hakarp. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1968.

Karlsmo, Ragnar, Ebbes Bruk 1873–1966. Hakarps Krönika, Hakarps hembygdsförening, 1991.

Karlsmo, Ragnar, Torpbebyggelse under Stensholm. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 2002.

Karlsmo, Ragnar, Vattendraget som gav liv åt bygden. Ömbäck, Ebbe. (red), De första hundra åren. Huskvarna stads och Hakarps historia 1911–2011, 2010.

Karlsson, Bo E, Bebyggelse i Jönköping 1612–1870. Produktion, rekreation. Jönköpings läns museum 1996.

Karlsson, Bo E, Jönköping – den nya staden. Bebyggelse och stadsplanering 1612–1870. Jönköpings läns museum 2010.

Larsson, Lars-Olof, Från den historiska tidens gryning till 1680-talet. Jönköpings läns historia, Småländska Kulturbilder, 1992./ Första upplagan, andra tryckningen.

Linderoth, Margareta, Rapport över undersökning av kavelbro i Huskvarna, Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1964

Lindstam, Ragnar, Huskvarna krönika, En historik över Huskvarnabygden och dess äldre släkter. 1923. Huskvarna.

Länsstyrelsen i Jönköpings län, Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län. Meddelande 1998/36, 1998.

Länsstyrelsen i Jönköpings län, Kulturmiljövårdens riksintressen, Jönköpings län. Meddelande 4/96, 1996.

Länsstyrelsen i Jönköping, Förteckning över planer och ritningar till täckdiktningföretag 1967–1976.

Löthman, Lars, Förhistoriska lämningar i Bebyggelse och kulturlandskap, Småländska Kulturbilder, 1988.

Meuring, Ivar m.fl. (red) Jutaholmskvarnens historia. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1965.

Nilsson, Arvid, Holavedsvägarna och andra urgamla leder i Huskvarnabygden. Vår Hembygd/Huskvarna hembygd-förening, 1953.

Nordström, Mikael & Rönby, Johan, Huskvarnaviken. Marinarkeologisk utredning. Småland, Jönköpings län, Ljungarums och Hakarps socknar. Rapport 1996:97. Riksantikvarieämbetet, UV Stockholm. 1996.

Nordström, Mikael & Rönby, Johan, Röset i Huskvarnaviken. Provgrävning i ett förmodat bronsåldersröse på fyra meters djup i Vättern. Arkeologisk rapport 2005:18, Jönköpings läns museum, 2005.

Olsson, Sven-Olof, Huskvarna arbetare 1850-1900. Med jämförande studier av arbetare vid Carl Gustafs stads gevärsfaktori i Eskilstuna, Jönköpings läns museum 1983.

Ombäck, Ebbe, Varför heter det så? Ombäck, Ebbe. (red), De första hundra åren. Huskvarna stads och Hakarps historia 1911–2011, 2010.

Persson, Inge, Kova- eller Kåvasjön. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1989.

Ridderberg, Maria. Ebbes kraftstation vid Huskvarnaån. En dokumentation av Jönköpings kommun. Kulturnämnden 1987.

Rodhner, Leif, Jättegrytor i Huskvarnafallen. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1977.

Sahlström, Georg, Anders Malmberg. En gammal skolmästare från Huskvarna. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1927.

Svensson, Janne, Socknafester vid övre fallet. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1995.

Svärd, Egerth & Karlsmo, Ragnar, Grufveryd – Göransberg. Hakarps Krönika, Hakarps Hembygdsförening, 1987.

Thersner, Ulric & Thersner, Ulrika. Fordna och närvarande Sverige, Planschverk 1817–1867.

Wahlgren, A, Jättegrytorna i Huskvarnaån. Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande 2001:9, 2001.

Vejde, Pehr, Gunnar, Ramsjöholm. Anteckningar om ett småländskt herresäte och dess ägare, 1921.

Werner, Axel, Ådalsvägen. Hakarps Krönika, Hakarps hembygdsförening, 1969.

von Strokirch, Miles, Huskvarna stads broar. Vår hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1967.

von Strokirch, Miles, Sanna tegelbruk. Vår Hembygd, Huskvarna Hembygdsförening, 1982.

SGU:s jordartskarta.

Planschverk

Dahlberg, Eric, Suecia Antua et Hodierna. Del III.

Kartor

SGU:s Jordartskarta

LANTMÄTERIET: WWW.LANTMATERIET.SE.

HUSKVARNA STAD

Lantmäteristyrelsens arkiv. Storskifte 1794. Huskvarna stad. Akt E52-E:4.

Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1702, Huskvarna stad. Akt E52-1:1.

Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1646, Huskvarna stad. Akt E52-1:e2:69-71 99-100.

HUSKVARNA SÖDERGÅRD

Lantmäterimyndigheternas arkiv. Huskvarna Södergård 1. Ägobeskrivning 1753. Akt 06-hvs-3. Hakarps socken.

HÖGSTORP

Lantmäteristyrelsens arkiv. Laga delning, Högstorp 1790, Svarttorps socken Akt E108-15:1.

FAGERSLÄTT

Lantmäteristyrelsens arkiv. Ägomätning, Fagerslätt nr 1, 1781, Hakarps socken. Akt E46-10:1.

RAMSJÖHOLM

Lantmäteristyrelsens arkiv. Geometrisk avmätning 1694, Ramsjöholm nr 1, Svarttorps socken. Akt E108-28:2. Pkt 14.

ROSENDAL

Lantmäterimyndigheternas arkiv. Huskvarna stad, Fiske, 1907, Rosendal 1, Vättern. Akt 06-hvs-10.

SANNA/SANDA

Lantmäteristyrelsens arkiv. Ljungarums socken, Avmätning, Sanna/Sanda, 1646. Akt E141-16:e2:123-24.

STRÖMSHOLM

Lantmäteristyrelsens arkiv. Svarttorp socken, Avmätning 1725, Strömsholm eller Åfällan. Akt E108-34:1.

Lantmäterimyndigheternas arkiv. Svarttorp socken, Arealavmätning, 1851, Strömsholm, Akt 06-sva-40.

Lantmäterimyndigheternas arkiv. Rågångsåtgärd, 1753, Hakarps socken. Akt 06-hak-1.

RIKSARKIVET

Riksarkivet: <http://jordebok.ra.se>.

Webbreferenser

Jernkontorets bildarkiv. www.jernkontoret.se

Riksantikvarieämbetet. Fornminnesinformationssystem/FMIS/Fornsök.
<http://www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/>

Robin Gullbrandsson. www.jkpglm.se Blogg/Byggnadsvård på Jönköpings läns museums hemsida.

Bilaga:

Tidigare genomförda kulturhistoriska utredningar av kulturmiljöer längs Huskvarnaån

RIKSINTRESSEN FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN.

Huskvarnaån ingår i följande tre riksintressen för kulturmiljövården.²⁰¹

Riksintresse Nr 73: Djuvarp - Roestorp, Jönköpings kommun.

Motivering: ”Odlingslandskap längs Huskvarnaåns övre dalgång med lämningar efter skilda tiders brukningsmetoder samt värdefull bebyggelse och fornlämningar från brons- och järnålder.”

Uttryck för riksintresset: ”Vällagda stengärdesgårdar, betade strandängar samt ett stort antal odlings- och röjningsrösen. Djuvarps herrgård med tidstypisk herrgårdsbyggnad från 1888 och två 1700-talsflyglar. Roestorps bymiljö med välbevarad 1800-talsbebyggelse. Enstaka gravfält med anläggningar från äldre och yngre järnålder samt spridda äldre fornlämningar såsom stora rösen och kvadratiska stensättningar.”²⁰²

Riksintresse Nr 71: Stensholm, Lundaberget, Jönköpings kommun.

Motivering: ”Fornlämningssmiljö med järnåldersgravfält och medeltida borgruin.”

Uttryck för riksintresset: ”Sammansatt fornlämningsmiljö med stort gravfält från yngre järnålder och lämningar efter den medeltida sätesgården Rädishälla som förstördes under nordiska sjuårskriget. I området ingår även Stensholms säteri med välbevarad gårdsanläggning från 1870-talet. Lämningarna efter Stensholms handpappersbruk, grundlagt 1702 och förstört genom brand 1889 då anläggningen var maskinpappersbruk.”²⁰³

Riksintresse Nr 70: Huskvarna, Jönköpings kommun.

Motivering: ”Industrimiljö som i bebyggelse och planering speglar industriutvecklingen i landet sedan 1600-talet, med vattenkraftsanknuten verksamhet längs Huskvarnaåns forrika branter. Av kronan reglerade faktorier och manufakturerna, vilka senare utvecklats till Huskvarna Vapenfabrik.”

Uttryck för riksintresset: ”Smedbyn och Stockmakarbyn med smedbostäder från slutet på 1600-talet och 1700-talet. Disponentvilla med delvis bevarad trädgårdsanläggning från 1895. Två kraftstationer från 1906 och 1914 i Huskvarnafallen.”

KULTURHISTORISK UTREDNING, JÖNKÖPINGS KOMMUN.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA OBJEKT OCH OMRÅDEN.

Nr 55: Strömsholms gård, tidigare säteri, huvudbyggnad från 1740-tal, två flygelbyggnader. Lämning efter större f.d. trädgårdsanläggning. Vid ån ligger f.d. bränneri och bryggeri.

Nr 54: Ramsjöholms gård, tidigare säteri, huvudbyggnad från 1790-tal. Kvarnbyggnad, magasin, arbetarbostäder. Stenvalvsbro.

Nr 53: Djuvarp-Roestorp: Odlingslandskap, fornlämningsmiljöer, kulturhistorisk värdefulla bebyggelsemiljöer.

Nr 80: Rammbro kvarn. Kvarn- och f.d. sågmiljö, bostadshus, uthus. Mindre elkraftstation

²⁰¹ Länsstyrelsen 1996, s. 192 ff.

²⁰² Länsstyrelsen 1996, s. 200 ff.

²⁰³ Länsstyrelsen 1996, s. 195ff.

Nr 23: Stensholm-Lundaberget: Stensholms gård, tidigare säteri, huvudbyggnad från 1876, lämningar efter medeltida Stensholm, befäst sätesgård vid Huskvarnaån. Äldre industrimiljö, Göransbergs pappersbruk från ca 1702-1703, senare Stensholms Bruk. Odlingslandskap, gravfält.²⁰⁴

Huskvarna: Stockmakarebyn, Smedbyn, Herrgården samt kvarteren Hälsokällan, Ingenjören, Liden.²⁰⁵

KULTURHISTORISKT UTVÄRDERADE INDUSTRIMILJÖER OCH OBJEKT.²⁰⁶

Viks kvarn (Viskvarnen), Nr 18, Klass 1.

Carlfors Bruk, Nr 15, Klass 1.

Ebbes kraftstation, Nr 14, Klass 1.

Husqvarna Vapenfabrik, Nr 16, Klass 2.

²⁰⁴ Jönköpings läns museum, 1989, Nr 55: s. 186, Nr 54: s. 184 f., Nr 53: s. 181ff., Nr 80: s. 118, Nr 23: s.92 ff.

²⁰⁵ Hallberg 1989, s. 56 ff.

²⁰⁶ Länsstyrelsen 1998, s. 94-96.